

Németh István

Az osztrák út

GROTIUS E-KÖNYVTÁR /49

2012

Sorozatszerkesztő
Horváth Jenő

A kötet szerzői jogvédelem alatt áll. Annak teljes vagy részleges másolása, papír alapú vagy elektronikus felhasználása csak a szerző és a kiadó előzetes írásbeli engedélyével lehetséges.

© Németh István

© www.grotius.hu

Tartalomjegyzék

1. Születés a káoszból – Az első köztársaság /5
 - 1.1. A Német-ausztriai Köztársaság megalakulása (1918) /5
 - 1.2. Otto Bauer és az anschluss /7
 - 1.3. A saint-germain-i békeszerződés (1919) /9
 - 1.4. A maradék = Ausztria /10
2. A Habsburgok és Ausztria /13
 - 2.1. A Habsburgok származása /13
 - 2.2. A Habsburg-törvény és utóélete /14
 - 2.3. A távolban: Zita és Ottó /16
3. Ausztria küzdelme a létért /21
 - 3.1. Önvédelmi szervezetek, alkotmány, Lana, Genf, a schilling bevezetése /21
 - 3.2. Seipel kancellár „szanációs műve” /24
 - 3.3. A polgárháború küszöbén – radikalizálódás Közép-Európában /27
 - 3.4. Az osztrák hivatásrendi állam (1934–1938) /29
 - 3.5. Olaszország és Németország között (1934–1938) /32
4. Ausztria a „Harmadik Birodalomban”(1938–1945) /35
 - 4.1. Az 1936. július 11-i német–osztrák szerződés /35
 - 4.2. Mussolini szószegése /37
 - 4.3. Nemzetiszocialista nyomás Ausztriára /38
 - 4.4. Ausztria a „Harmadik Birodalomban” (1938–1945) /40
 - 4.5. Az 1943. november 1-i moszkvai nyilatkozat Ausztriáról /43
5. A második köztársaság (1945–2000) /46
 - 5.1. Az újrakezdés évtizede (1945–1955) /46
 - 5.1.1. Az ideiglenes kormány megalakulása és az 1945. áprilisi függetlenségi nyilatkozat/46
 - 5.1.2. Szövetséges megszállási övezetek Ausztriában /47
 - 5.1.3. Az 1945. november 25-i parlamenti választások /48
 - 5.1.4. Dél-Tirol és Dél-Karintia ügye /50
 - 5.1.5. A „német tulajdon” sorsa 1945 után – államosítások és privatizálás Ausztriában /51
 - 5.1.6. A Marshall-terv hatása /54
 - 5.1.7. A szociális partnerség osztrák modellje /56
 - 5.1.8. Osztrák érdekcsoportok – dióhéjban /57

5.2. Az osztrák államszerződés (1955) /58	
5.2.1. Az előzmények /58	
5.2.2. Az államszerződés tartalma és aláírása (1955. május 15.) /61	
5.2.3. Az örökös semlegesség követelményei /64	
5.3. A nagykoalíciótól a szocialista kormányzásig (1956–1970) /65	
5.3.1. Belpolitikai viták /65	
5.4. A Kreisky-korszak (1970–1983) /67	
5.4.1. A modern Ausztria reformprogramja /67	
5.4.2. Az érdekegyeztetés átfogó rendszere /68	
5.4.3. Ausztria gazdasági eredményei az 1970–1990-es években /68	
5.4.4. Ausztria a nemzetközi politikában /69	
5.4.5. Aktív semlegesség az 1990-es években /71	
5.5. Kiskoalíció és nagykoalíció (1983–1999) /71	
5.6. Néppárti-szabadságpárti kiskoalíció (1999–2006), majd ismét nagykoalíció (2006–) /73	
6. Az „osztrák út” – összegzés /74	
Irodalom /85	

1. Születés a káoszból – Az első köztársaság

1.1. A Német-ausztriai Köztársaság megalakulása (1918)

Az első világháborús összeomlás napjaiban, 1918. október 21-én a Birodalmi Tanács (Reichsrat) német nyelvű képviselői megalakították az önálló német-ausztriai állam ideiglenes nemzetgyűlését. Nyomásukra I. Károly november 11-i nyilatkozatában lemondott az államügyekben való részvételről, s kijelentette, hogy elfogad minden államformát érintő döntést. „Adler köztársaságot sürgetett, a keresztényszociálisok monarchiát, a németnemzetiek a Német Birodalomhoz csatlakozást” – jegyezte fel naplójába Redlich, a történész-pénzügyminiszter. Az ideiglenes nemzetgyűlésben a köztársasági irányzat erősödött meg, mert az új nemzetállamok még a laza föderális kapcsolatot is elutasították Béccsel és a német nyelvű koronatarományokkal. Az ideiglenes nemzetgyűlés 1918. november 12-én kikiáltotta a Német-ausztriai Köztársaságot (Republik Deutschösterreich), amely „a Német Köztársaság alkotó része.” Ezzel véget ért a Habsburg-uralom hosszú története. Másnap I. Károly az eckartsau-i levélben lemondott trónjáról.

Az 1919. februári osztrák nemzetgyűlési választások teljesen megváltoztatták a korábbi erőviszonyokat: a legtöbb szavazatot a szociáldemokraták (Sozialdemokratische Arbeiterpartei – SDAP) szerezték meg a keresztényszociálisok (Christsoziale Partei – CSP) előtt. A nők először kaptak szavazati jogot, s a többségi választási rendszerről – amely valamennyi választási körzetben csak a több mint 50%-ot szerzett jelölt megválasztását tette lehetővé – áttértek az ún. proporcionális választási rendszerre, amely az alapmandátumot elért pártoknak biztosította a maradék szavazatok figyelembevételét is.¹

Karl Renner² kancellárságával 1919. márciusban szociáldemokrata-keresztényszociális (SPÖ–ÖVP) nagykoalíciós kormány alakult. A külügyi tárcát Otto Bauer,³ a hadügyit

¹ VOCELKA, Karl: *Geschichte Österreichs. Kultur – Gesellschaft – Politik*. Wilhelm Heyne Verlag, München, 2002. 272–273.

² Renner, Karl Dr. (1870–1950): szociáldemokrata politikus és jogász. Szegény, dél-morvaországi borászcsaládban nőtt fel, szülei tizenhetedik vagy tizennyolcadik gyermekeként. Nikolsburg (ma: Mikulov, Csehország) gimnáziumában kitűnően érettségizett. 1891–1896 között ösztöndíjasként jogot hallgatott a bécsi egyetemen. A diploma megszerzése után a Birodalmi Tanács (Reichsrat) könyvtárában helyezkedett el. 1907-től szociáldemokrata parlamenti- és 1909-től tartományi képviselő. Az első világháború után, 1918. november 12-től 1920. július 7-éig állami kancellárként (Staatskanzler) tevékenyen részt vett az első Osztrák Köztársaság felépítésében és vezette

Julius Deutsch⁴ kapta. Az alkotmányozó nemzetgyűlés 1919. áprilisi 3-án kiutasította az országból a Habsburg-dinasztia tagjait, elkobozta vagyonukat, megszüntette a nemesi címeket és eltörölte a halálbüntetést. Bécs kezdeményezésére Lloyd George brit miniszterelnök közbenjárására Károly császár népes családjával 1919. márciusban Svájcban telepedhetett le.

az osztrák delegációt a saint-germain-i béketárgyalásokon. 1920-tól ellenzéki; 1922-től a Munkásbank elnöke. 1920–1934 között parlamenti (Nemzeti Tanács – Nationalrat) képviselő, 1931–1933 között annak elnöke. Lemondása megkönnyítette a parlament kikapcsolását. A nagynémet gondolat híveként üdvözölte az Anschluss-t s igent mondott a hozzá kapcsolódó népszavazásra, majd a Szudéta-vidék bekebelezésére. 1938–1945-ben visszavonultan élt. A pragmatikus jobboldali szociáldemokraták szóvivője volt. A II. világháború után az újjáalakuló Ausztriában 1945. április–decemberben szovjet támogatással előbb kancellár, majd 1945. december 20-ától haláláig, 1950. december 31-éig szövetségi elnök (Bundespräsident). Hosszas beszélgetések után Alekszej S. Seltov NKVD-vezérezredes, Tolbuhin marsall politikai helyettese ajánlotta fel Rennernek, hogy legyen az új osztrák kormány feje. Időközben alázatos hangú, hosszú levelet írt Sztálinnak, aki ideális bábfigurát láthatott benne. Ugyanakkor sikerült elfogadtatni a szovjetekkel a rövid időn belüli szabad országos választások megtartását és az egész Ausztriáért felelős kormány felállítását, amelyet a nyugati hatalmak csak 1945 októberében ismertek el. Ezáltal lehetetlenné vált minden, Ausztriát megosztó politika. Megakadályozta a szovjetek által tervezett, új alkotmányról szóló kockázatos vitát, s helyette keresztülvitte a visszatérést az 1920. évi demokratikus alkotmányhoz. „Kimeríthetetlen ötleteivel” és ügyes tárgyalási módszerével hozzájárult ahhoz, hogy Ausztria elkerülje a szomszédos népi demokráciák sorsát. Integráló személyiségét mindazonáltal számos kritika érte: nevezték köpönyegforgatónak, sőt „politikai kaméleonnak” (Reimann) is. Lásd: LENDVAI, Paul: *Az osztrák titok. 50 év a hatalom kulisszái mögött*. Sanoma, Budapest, é. n., 45–55. Termékeny író volt; szakterületén, a jogszociológiában sokat publikált, gyakran álnéven (Synopticus, Rudolf Springer) is.

³ Bauer, Otto (1881–1938): osztrák szociáldemokrata politikus, az ausztromarxizmus egyik jelentős teoretikusa és karizmatikus képviselője. 1907-től az *Arbeiterzeitung* szerkesztője, a párt balszárnyának tagja. 1913-tól Német-Ausztria Németországhoz való csatolásának vehemens híve. 1919-ben a külügyminisztérium államtitkáráként titkos Anschluss-jegyzőkönyvet írt alá Németországgal. 1920–1934-ben a szocialisták parlamenti szóvivője. Az 1934. februári harcok után a csehszlovák Brnóba emigrált, ahol megalakította és vezette az osztrák szocialisták külföldi irodáját. 1939 tavaszán a nácik bevonulása után Párizsba emigrált. Bauer elfogadta az Anschluss-t és a nemzetiszocializmus következetes elutasítása mellett egy „össznémet forradalomról” álmodozott.

⁴ Deutsch, Julius (1884–1968): zsidó származású osztrák szociáldemokrata politikus és katona, parlamenti képviselő. 1919 március – 1920. október között hadügyi államtitkár, 1923-ban a Republikanischer Schutzbund egyik alapítója. A szervezet 1934. évi felkelésének veresége és a szociáldemokrata párt (SDAP) betiltása után Csehszlovákiába menekült. 1936–1939 között a köztársaságiak oldalán tábornok a spanyol polgárháborúban, majd 1939-től Párizsban az osztrák szocialisták külföldi képviseletét (AVOES) szervezte. 1940-ben, Franciaország német megszállásakor az Egyesült Államokba menekült, ahonnan 1946-ban tért vissza. 1951-ig az osztrák szocialista könyvkiadást vezette.

1.2. Otto Bauer és az anschluss

Az ideiglenes osztrák nemzetgyűlés elvileg már 1918. november 13-án kimondta Ausztria jövődő csatlakozását Németországhoz. Otto Bauer külügyi államtitkár célul tűzte ki, hogy Olaszország támogatásával visszautasítja Jugoszláviának Karintia és Stájerország déli területeire irányuló igényeit, s megszerzi a szövetségesek engedélyét a Német Birodalommal való egyesüléshez. Ennek feltétele a Berlin és Róma között 1866 óta fennálló hagyományos barátság helyreállítása volt, amelyet az első világháború megszakított. E politika akadályá azonban Dél-Tirol volt. Bauer olyan tervezetet javasolt, amely katonailag semlegesítené egész Tirolt, háború esetén pedig a területet Svájc hadserege szállná meg. Olaszország a legkevésbé sem gondolt arra, hogy lemondjon Dél-Tirolról, s azt sem látta be, miért kellene támogatnia Ausztria csatlakozását Németországhoz. Fő célja az volt, hogy csírájában elfojtson minden, a dunai föderációra irányuló kísérletet. Olaszország ezért következetesen folytatta a dunai monarchia szétfűzésének politikáját, s ebben sikeres maradt, jóllehet a franciák vonakodva, az angolok pedig alig támogatták. A helyzet külpolitikai sajátossága éppen abban állt, hogy ekkor Bécsben csak két alternatívában gondolkodtak: államszövetség a dunai térségben, vagy Ausztria csatlakozása Németországhoz.⁵

Minden más megoldás – vélekedtek –, életképtelenné tenné Ausztriát, s ezeket visszautasították. Valójában azonban a szövetségesek éppen a harmadik megoldás mellett döntöttek: igyekeztek megakadályozni a Német Birodalom hatalmi növekedését, s egy új hatalmi centrum létrejöttét a dunai térségben. De tervük politikailag és gazdaságilag veszélyesen felaprózta és meggyengítette Közép- és Dél-Európát. E politikát támogatták Prága, Bukarest és Belgrád sovinszta politikusai és lakosságának nagy része, de semmiképpen sem lehetett messzire tekintő politikának nevezni: „termése” az 1938 utáni években ért be...

Bauer számára az anschluss kérdése a külpolitikai problémák élén állt, amelyben bizonyosan világnézeti okok is szerepeltek. Egy marxista Nagy-Németországot képzelt el, s Ausztria csatlakozásában látta az egyetlen esélyt a német kisebbség kérdésének megoldására. Ráadásul Karl Rennerhez hasonlóan a monarchia esküdt ellensége volt. Ezért minden tevékenysége az anschluss megvalósítására és egy dunai konföderáció megíúsítására irányult, mert utóbbi esetében a Habsburg-restaurációtól tartott. Berlinben erős tartózkodással fogadták Bauer kívánságát, de 1919. március 2-án mégis aláírtak egy titkos szerződést, amely rögzítette az anschluss feltételeit, de ez a szövetségesek hozzájárulása nélkül pusztán kívánság maradt. Bécsben egyszerűen el sem tudták képzelni, hogy a szövetségesek tényleg Ausztria–Magyarország szétfűzésére készülnek.

Eközben megérkezett Bécsbe a szövetségesek bizottsága, hogy ellenőrizze az 1918. november 3-i páduai fegyverszüneti egyezmény betartását. A lakosságot legsúlyosabban az élelmiszerellátás összeomlása érintette. Ezért a vereségből, a politikai zűrzavarból és a növekvő nyomorból kivezető egyetlen reménységnek a Német Birodalomhoz való csatlakozás tűnt. Az anschluss jelszavát a nyilvános gyűléseken megtapsolták. Néhány szövetségi tartományban nem hivatalos

⁵ WALDHEIM, Kurt: *Der österreichische Weg. Aus der Isolation zur Neutralität*. Verlag Fritz Molden, Wien–München–Zürich, 1971. 21.

népszavazásokat tartottak, ahol a túlnyomó többség a Németországgal való egyesülés mellett voksolt. Vorarlbergben a lakosság 80%-a Svájcban szeretett volna tartozni.

Ekkor Ausztria nemzetközi kapcsolatai mindössze Svájcra és a semleges skandináv országokra korlátozódtak. Az országnak gyakorlatilag a szövetségesek Bécsbe érkező bizottsága volt az egyetlen közvetlen kapcsolata a nyugati világgal. Az osztrák kormány 1919. márciusban tudta meg először, mit várnak el tőle. A Németországgal kötendő békeszerződés rendkívül kemény lesz – közölte Cuninghame brit ezredes –, s Ausztria csak akkor remélhet valamivel enyhébb kezelést, ha lemond az anchlussról. Radikálisan korlátoznia kellett a túlzott várakozásokat. Allizé francia nagykövet röviddel később pedig kijelentette, hogy a szövetségesek leállítják élelmiszerszállításait, ha Ausztria nem hagy fel az anchluss-propagandával.⁶

A kormány azonban nem volt teljesen ura a helyzetnek, mivel a katona- és munkástanácsok továbbra is működtek. Az újonnan felállított néphadseregbe betagolt, s a kommunista pártra hallgató „Vörös Gárda” aktív tevékenységet fejtett ki. Az 1919. márciusban kikiáltott magyar, majd áprilisban létrejött bajor Tanácsköztársaság mintájára Ausztriában is lehetségesnek látszott egy ilyen fordulat. E szimpátiatüntetések azonban a baloldali szociáldemokrata Friedrich Adler is – a mezőgazdasági területeitől és szerves gazdasági kapcsolataitól jórészt megfosztott, éhező ország antanttól való függősége miatt – óvott az esetleges retorziót kiváltó megdöntő lépésektől.

A legsúlyosabb csapást azonban a jugoszláv csapatok támadása jelentette, amelyek két támadás során – április végén és május végén – megkísérelték elfoglalni Karintiát. Ráadásul Prágában és Belgrádban élénk propaganda kezdődött az Ausztria keleti részén húzódó szláv folyosó érdekében, amely elválasztaná az országot Magyarországtól, s a határ Bécs kapuinál húzódná.

A bécsi kormány Volkswehr (népőrség) egységeket küldött Karintiába, hogy támogassák az ottani Heimwehrek (hozzávetőlegesen: helyi védelmi csoportok) küzdelmét. De ennek csak akkor lett volna eredménye, ha Olaszország is érdekelt lett volna szomszédja terjeszkedésének megakadályozásában. Bauer komolyabb eszközök híján Angliában és Franciaországban kísérelte megnyerni a szociáldemokratákat Ausztria ügyének, illetve az Olaszországhoz való közeledéssel, másrészt a Németországgal való egyesüléssel részt venni a hatalmak játékában.

Rövidesen azonban kiderült, hogy a szövetségesek szigorú anchluss-tilalma miatt a német kártya „nem nyerő”, sőt a Berlinnel való együttműködés pusztán hangoztatása is kifejezetten káros Ausztriára nézve. 1919. június 28-án Németország aláírta a versailles-i békeszerződést, amelynek 80. cikkelye elismerte Ausztria függetlenségét.⁷ Olaszország fő érdekét továbbra is a németek távol tartásában látta a Brenner-hágótól, illetve Jugoszlávia hatalmának kordában tartására törekedett. Otto Bauer belátva politikájának csődjét, 1919. július 26-án lemondott, abban a hitben, hogy távozásával megkönnyíti az osztrák béke delegáció pozícióit. Utódja Karl Renner lett, aki kancellárként, külügyi államtitkárként és az osztrák béke delegáció vezetőjeként utazott a párizsi békekonferenciára.

⁶ Uo. 22–23.

⁷ HALMOSY Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983. 63.

1.3. A saint-germain-i békeszerződés (1919)

A párizsi békekonferencia meghívója 1919. május 2-án érkezett meg Bécsbe, s tíz nappal később a Karl Renner vezette osztrák delegáció elutazott Saint-Germain-en-Laye-be. Az osztrák küldötteknek sem volt lehetőségük a tárgyalásra. Előbb a Reinach kastélyban, majd később Saint-Germainben szinte fogolyként kezelték őket, elzárták őket a külvilágtól és a többi delegációtól is. Június 2-án átnyújtották nekik a több mint 300 oldalas dokumentumot, amely – Georges Clemenceau francia miniszterelnök szavai szerint – még egyáltalán nem tartalmazott minden feltételt. A szöveg tanulmányozására, valamint „új észrevételekre és dokumentumokra” 14 napot kaptak. Karl Renner szociáldemokrata delegációvezető már ekkor kijelentette, hogy a maradék Ausztriát nem lehet megterhelni a dunai monarchia egyedüli jogutódlásával, mert a felelősséget a Habsburg Birodalom valamennyi utódállama viseli. Érvelését Saint-Germainben senki sem fogadta el,⁸ de ez az indoklás később továbbra is felbukkant az utódállamokkal folytatott tárgyalásokon.

Az osztrák békeszerződés átnyújtott tervezete a legrosszabb várakozásokat is felülmúlta. Illúzióknak bizonyultak azok az irányelvek, amelyeket az osztrák nemzetgyűlés adott a küldötteknek: a cseh-, morva és osztrák-sziléziai németek számára önrendelkezési jogot, vagy legalábbis autonómiát, valutauniót Ausztriával. Dél-Tirol teljes visszaadását sürgették, de hajlandók voltak felajánlani Olaszországnak Tirol semlegességét és olasz helyőrségek állomásoztatását. Ezért szinte magától értetődően elvárták, hogy Dél-Stájerország és Karintia megosztás nélkül Ausztriánál maradjon.

Bécsben úgy vélték, hogy a kettős monarchia javait és adósságait az utódállamokkal együtt, közösen megállapítandó kvóták alapján kell viselniük, s ezt az elvet a győztes hatalmak esetleges jóvátételi igényei során is érvényesíteni kell. Bécs következetesen elutasította Ausztria jogfolytonosságának a szövetségesek által felállított elméletét a birodalom ciszlajtai felének jogfolytonosságáról, s úgy vélték, hogy a kettős monarchia a „darabokra tépés” (diszmembráció) után bukott el, és Német-Ausztria 1918. november 12-én forradalmi úton jött létre, ugyanúgy, mint a többi állam, amelyek a monarchia területén alakultak meg. Ausztria egy hatalommal sem állt háborús viszonyban, senkinek sem üzent hadat és neki sem üzentek hadat. Hans Kelsen⁹ professzor, az államjog és nemzetközi jog szakértője és az alkotmány kidolgozója e

⁸ Waldheim: i. m. 25–26.

⁹ Kelsen, Hans (1881–1973): a 20. század egyik legjelentősebb jogtudósa, az államjog és nemzetközi jog szakértője, a jogpozitivizmus híve. Német nyelvű prágai zsidó családból származott, amely Bécsbe költözött. Gyakorlati megfontolásokból 1905-ben áttért a római katolikus, majd 1912-ben az evangélikus hitre. Az I. világháború alatt az osztrák–magyar honvédelmi miniszter munkatársa, majd Renner kancellár foglalkoztatta. 1919. márciusban megbízták az osztrák alkotmány kidolgozásával. 1919-től az alkotmánybíróság pártoktól független tagja. 1930-ban a kölni, 1933-ban a genfi, 1936-ban a prágai egyetem professzora. 1940-ben az Egyesült Államokba emigrált, ahol előbb a Harvard Egyetemen, majd 1942–1957 között a kaliforniai Berkeley Egyetemen tanított politikatudományt. 1945 után az Osztrák Tudományos Akadémia tagja, de nem hívták haza.

gondolatot már 1918 decemberében megfogalmazta. A szövetségesek azonban elutasították érvelését, mert e jogfelfogás veszélyeztette volna az Ausztriával szemben támasztott jóvátételi követeléseket. Ausztria a monarchista múlttól való eltávolodástól kedvezőbb bánásmódot várt a szövetségesek részéről.¹⁰

A békefeltételek vitájában felmerült az osztrák semlegesség gondolata is. A javaslatok egyes államrészek semlegességétől az egész állam semlegességéig terjedtek. E gondolatok azonban hatástalanok maradtak, mert a szövetségesek békeelképzelései a Nemzetek Szövetsége alakítására irányultak. Egy ilyen szervezet a kollektív biztonság elképzelésére épült, amely a korabeli felfogás szerint még kizárta a semlegességet.

Az osztrák békeszerződés második megfogalmazása – amelyet a szövetségesek 1919. július 20-án nyújtottak át – Ausztriának ítélte a mai Burgenlandot, Nyugat-Magyarország területét hozzávetőlegesen 250 ezer lakossal. Pozsony megye Csehszlovákiához került. Burgenland elcsatolása végül is az Egyesült Államoknál – sőt egyenesen Wilson elnökénél – folytatott kitartó osztrák lobbizás eredménye volt.

Az Anschluss tilalma az utolsó jövőbeli reményeket is eloszlatta. Bebizonyosodott, hogy az antant az európai erőegyensúly érdekében nem kívánt másként cselekedni. (Németországot nyugaton Elzász-Lotaringia elvesztése után nem lehet keleten Ausztriával kárpótolni – hangzott a nagyhatalmi francia érvelés). Ausztriának a Német Birodalommal való egyesítése a vesztes háború ellenére erősebbé tette volna a vilmosi birodalmat, mint 1914-ben volt. A párizsi békekonferencia Ausztriát önálló államként a mai keretekben hozta létre. Elveszítette Dél-Tirolt, Triesztet, Isztriát és Dalmáciát. El kellett ismernie Magyarország, Csehszlovákia, Lengyelország, valamint a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság állami önállóságát. A nemzetiségi elvet Ausztria határainak rögzítésekor is nyilvánosan megsértették, amikor a Brenner zárt német lakosságát megkérdezésük nélkül Olaszországhoz csatolták. Kereken négy millió egykori, német nyelvű osztrák került idegen uralom alá.

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának lélektani sokkját tetézte, hogy a saint-germain-i békeszerződés (1919) e maradék romhalmazt kiáltotta ki az első világháború felelősenek. A korábban területét és lakosságának számát tekintve Európában harmadik államból a békeszerződés után egy 84 000 km²-nyi terület maradt, ahol hozzávetőlegesen 6,5 millió lakos élt. E maradék állam gazdaságát elvágták a Monarchia korábbi nagytérsgéi adottságaitól, így többnyire alkalmatlanná vált az új államterület igényeinek kielégítésére. A Monarchia örökségén osztozó utódállamok közül Ausztriát sújtották leginkább a régi gazdasági egység váratlan felbomlásának hátrányai.

1.4. A maradék = Ausztria

Karl Renner 1919. november 10-én Saint-Germain-en-Laye-ben aláírta a békeszerződést; Ausztria többet veszített, mint Magyarország: egy egész birodalmat. Saint-Germain is diktátum volt, s generációk munkája veszett el. A békeszerződés 88. cikkelye megtiltotta az antant nyomására Osztrák Köztársaságra átkeresztelt ország

¹⁰ Uo. 26–27.

csatlakozást a Német Birodalomhoz. A korábbi döntések értelmében a cseh és a morva területeket, a Szudéta-vidéket, valamint osztrák-Szilézia német nyelvű területeit Csehszlovákia szerezte meg. Általános vélemény szerint a „maradék állam” – a magyar agrárgazdaság és a cseh ipar nélkül – egyedül életképtelen volt.

A túlnyomórészt német nyelvű Dél-Tirolt a Brenner-hágóig – az antanttal kötött 1915. évi londoni megállapodások értelmében –, valamint a túlnyomórészt németek és szlovének által lakott Kanal-völgyet (Kanal) Olaszország kapta. A határmegvonás valódi motívumait jelezte, hogy Tarvisio/Tarvis vasúti csomópont stratégiai megfontolásokból Olaszországhoz került.

Steiermark és Karintia déli részein bonyolult helyzet alakult ki. Dél-Steiermarkban egy 420 000 fős szlovén többség, a városokban pedig 76 ezres német kisebbség élt. E területekre az új SHS-állam tartott igényt, amely egy fegyveres összecsapás után 1919 januárjában a későbbi Jugoszláviához került. Karintiában szlovén csapatok megkísérelték megszerezni a tartományt, s két szakaszban szabályos ütközetekre került sor. 1919 áprilisában szlovén egységek elfoglalták a tartomány fővárosát, Klagenfurtot/Celovec. Ennek nyomán Karintiában – kivételesen – Wilson elnök 14 pontja értelmében népszavazást tartottak. 1920. októberében a tartományi fővárostól délre kijelölt A övezetben a szlovének többségben voltak, 60%-uk mégis az Ausztriánál maradásra szavazott. Ebben közrejátszottak az autonómiaígéreték (amelyet a mai napig nem tartottak be) és a hadkötelezettség-nélküliség, amely sok asszonyt az Ausztria melletti szavazásra ösztönzött. E népszavazási győzelem feleslegessé tette a tartományi fővárostól északra kijelölt kisebb, B övezetben megrendezendő népszavazást, ahol egyébként a szlovének kisebbségben voltak.¹¹ A probléma ekkor ugyan megoldódott, de a karintiai német lakosság érzelmei még a második világháború után is kisebbségellenesek maradtak.

A karintiai népszavazás „sikerén” kívül Ausztria nyugat-magyarországi területnövekedést is elkönnyelhetett. Pozsony, Moson, Sopron és Vas megyékben hozzávetőlegesen 260 000 német ajkú lakos élt. Pozsony megyét mindenképp Csehszlovákiához csatolták, amely még a Dunától délre is kapott egy hídfőállást – ennyi maradt az Adriához vezető csehszlovák folyosó-tervből. A terület 1918 decemberében levált Magyarországról és kikiáltotta a rövid életű Heinzenlandi Köztársaságot. A saint-germain-i békében e területeket – később Burgenland néven – Ausztriához csatolták. Népszavazásra csak Sopron esetében került sor, amely Magyarország mellett döntött, de Burgenland Ausztriához került. Burgenlandban azonban a magyar tiszti különítmények (vezetők: Friedrich István, Héjjas Iván, Prónay Pál, Ostenburg Gyula, Lehár Antal) és a 30 ezer fős szabadcsapatok (hét rendes hadosztály, hét tartalék csendőrbrigád) ellenállása miatt Ausztria csak kétévi huzavona után, 1921. augusztusban foglalta el a területet csendőrsége bevetésével, s tagolta be kilencedik tartományként szövetségi államába.¹² Az antantországok burgenlandi területi döntésére kétségtelenül kihatottak a Magyar Tanácsköztársaság fejleményei is. Otto Bauer a burgenlandi „váratlan ajándékról” állítólag így nyilatkozott: „A bolsevizmus elleni helyzetünket akarták megerősíteni, amikor az északon és délen elszenvedett

¹¹ KERÉKES Lajos: *Ausztria hatvan éve 1918–1978*. Gondolat, Budapest, 1984. 69–72.

¹² Vocelka: i. m. 247.

nagy veszteségekért keleten, a bolsevista Magyarország rovására helyeztek kilátásba számunkra kárpótlást.”¹³

Az évszázados, soknemzetiségű birodalom széthullása és a háború utáni évek nehézségei felerősítették a centrifugális tendenciákat. A monarchia idejére visszanyúló „három tábor” (keresztényszociálisok, szociáldemokraták és a különböző németnemzeti és nemzeti-liberális csoportosulások) döntő szerephez jutott a köztársaság megalakulásakor is. A politikai közéletet hosszú időre megterhelték a monarchia nagy létszámú, birodalmi igényekre méretezett tisztviselői karának leépítési gondjai is.

A Monarchia örökségén osztozó utódállamok közül Ausztriát sújtották leginkább a régi gazdasági egység váratlan felbomlásának hátrányai. Az egykori osztrák terület lakosságának több mint egyharmada Csehszlovákiához került; korábban e területen képződött a nemzeti jövedelem 45%-a. Az Osztrák Köztársaság 22%-ot örökölt a volt lakosságból, s területén a korábbi nemzeti jövedelem 30%-át állította elő. A lakosság 44%-án osztozó országok (Lengyelország, Jugoszlávia, Olaszország és Románia) olyan területeket kaptak, ahol a korábbi nemzeti jövedelem 25%-át termelték meg.¹⁴

Az osztrák gazdaság súlyos szerkezeti problémákkal küszködött, mivel hiányoztak az alapvető energiahordozók (főleg a szén), a mezőgazdasági termékek, az ország határain kívüli értékesítési piacok és a folyamatos üzemeltetéshez szükséges pénzügyi feltételek. Évtizedekre kiható szociális és politikai problémát okozott a túlméretezett főváros is (az ország 6,5 milliós összlakosságából 3,5 millió élt Bécsben és Alsó-Ausztriában).¹⁵

A Monarchia széthullása szinte minden gazdasági köteléket elvágott Ausztria és a többi utódállam között. Belső tőkeerő hiányában az osztrák gazdaság a többi utódállamoknál nagyobb mértékben került a külföldi tőke befolyása alá. 1919–1922 között a hatalmi vákuum kitöltése érdekében többféle elgondolás merült fel a Duna-völgyi terület gazdasági újjárendezésére (vámközösség, a fizetési eszközök közössége, szorosabb gazdasági és pénzügyi együttműködés), de Ausztriától eltekintve, az utódállamok a teljes elszakadásra és következetes autark gazdaságpolitikára törekedtek. Az új államok egy csoportja ugyanis attól tartott, hogy a Duna-medencei integrációs rendszerben Bécs és Budapest azonnal magához ragadná a vezetést, és gazdasági eszközökkel megghiúsítaná az 1918. őszi nemzeti-forradalmi eredményeket.¹⁶ Így a rövidlátó nemzeti politikák megghiúsítottak minden integrációs törekvést, jóllehet a Monarchia utódállamainak gazdasági, közlekedési, vízügyi, kereskedelmi, stb. összefogására irányuló tervekben nem volt hiány.

¹³ Kerekes: i. m. 48.

¹⁴ Uo. 50.

¹⁵ Uo. 51–54.

¹⁶ Uo. 56–60.

2. A Habsburgok és Ausztria

2.1. A Habsburgok származása

A Habsburgok eredetileg a mai Dél-Elzászból származtak, ahol a család Habichtsburg ősai várában (a mai svájci Aargau kantonban) lakott. A dinasztia felemelkedése 1273-ban kezdődött, amikor Habsburg Rudolfot választották német-római császárnak. A cseh II. Ottokar feletti győzelme után átvette a Babenbergeket, az osztrák hercegségeket és Stájerország területeit. 1282-ben I. Rudolf átadta Ausztriát és Stájerországot fiainak, Albertnek és Rudolfnak. A Habsburgok 1918-ig e területeken uralkodtak: hercegekként, főhercegekként és császárokként. II. Albrechtől, 1438-tól kezdve a Szent Római Birodalom megszűnéséig (1806) a Habsburgok – az 1742–1745 évek kivételével – állították a királyokat és a császárokat.

Habsburgok a Német-római Birodalom élén¹⁷

- I. Rudolf 1273–1291
- I. Albrecht 1298–1308
- II. Albrecht 1438–1439
- III. Frigyes 1440–1493
- I. Miksa 1493–1519
- V. Károly 1519–1556
- I. Ferdinánd 1556–1564
- II. Miksa 1564–1576
- II. Rudolf 1576–1612
- Mátyás 1612–1619
- II. Ferdinánd 1619–1637
- III. Ferdinánd 1637–1657
- I. Leopold 1658–1705
- I. József 1705–1711
- VI. Károly 1711–1740
- I. Ferenc 1745–1765
- II. József 1765–1790
- II. Leopold 1790–1792
- II. Ferenc 1792–1806

¹⁷ Dr. MÜLLER-KASPAR, Ulrike (Hrsg.): *Österreich von A bis Z. Von Ostarrichi bis ins 21. Jahrhundert*. Tosa Verlagsgesellschaft, Wien, 2005. 139.

Az Európa történelmébe mélyen beágyazódott dinasztia nem annyira háborúk révén, mint inkább egyes szövetségi- és házassági politikájának köszönhetően terjesztette ki hatalmát. Miksa császár és Burgundi Mária 1477-ben kötött házasságától kezdve a Habsburg-ház feje rendszerint az aranygyapjas rend nagymestere is volt. A rendet 1429-ben Burgundiában alapította Jó Fülöp herceg, s a virágzó keresztény udvari kultúra terméke volt. A rend a keresztény világ legtekintélyesebb előkelőségeit tudhatta tagjai között. Alapszabályzata szerint Burgundia hercege nem indíthatott háborút a rend lovagjainak véleménye nélkül. Minthogy a lovagok többsége nem burgundi volt, a rend esetében az egyik legelső nemzetközi szervezetről beszélhetünk, amely ráadásul a béke fenntartását szolgálta. A rend szervezete mögött meghúzódó politikai eszme a decentralizált és mintegy ötvenféle jogrendet követő terület összetartását szolgálta. A burgundi örökség fontos része volt a Habsburg-család hagyományának; a burgundi állam kormányzási elvei erőteljesen hatottak rájuk, miszerint az uralkodó tiszteletben tartotta a helyi tekintélyek döntéseit.¹⁸

I. Miksa kormányra kerülésével (1493) a Habsburgok diplomácia és házassági politika révén világméretű befolyásra tettek szert. V. Károly (császár 1519–1556 között), I. Miksa unokájával a Habsburgok megszerezték a Spanyolország feletti uralmat, beleértve gyarmatait is, Olaszország részeit és Hollandiát. Egyúttal megszilárdították hatalmukat a birodalom központi országaiban is. Károly halála után a Habsburg-házat kétfelé osztották: egy osztrák ágra, amely megtartotta a császári címet, s egy spanyol ágra, amely 1700-ig állt fenn.

1806-ban a korona letételével II. Ferenc volt a Német-római Birodalom utolsó császára. 1804-ben elfogadta az Ausztria császára címet. I. Ferenc József császár (1848–1916) unokaöccse, I. Károly (1916–1918) volt az utolsó Habsburg a trónon.

Habsburg–Lotaringiaiak Ausztria császáraiként¹⁹

I. Ferenc 1804–1835

I. Ferdinánd 1835–1848

I. Ferenc József 1848–1916

I. Károly 1916–1918

2.2. A Habsburg-törvény és utóélete

Az új osztrák köztársasági kormány a császári család tagjainak két lehetőséget kínált: internálják őket, vagy önként svájci emigrációba vonulnak. A királyi pár a svájci száműzetés mellett döntött. Sixtus herceg találkozott V. György brit királlyal, akitől a császári család segítségét kérte. 1919 márciusában brit katonai különítmény érkezett Ausztriába, hogy Svájcba kísérik őket. Károly 1919. március 19-én, Zita királyné és a gyermekek március 24-én hagyták el az országot. Ugyanezen a napon Károly a

¹⁸ BAIER, Stephan – DEMMERLE, Eva: *Habsburg Ottó élete*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2003. 19.

¹⁹ Dr. Müller-Kaspar: i. m. 140.

vorarlbergi Feldkirchben kiadta a „feldkirchi manifesztumot”, amelyben visszavonta 1918. november 11-i lemondását, követelte uralkodói jogainak helyreállítását, és kijelentette, hogy országa új kormányát sem a jelenben, sem a jövőben nem ismeri el. A lemondó nyilatkozat aláírása előtt Zita így vélekedett: „Egy uralkodó sohasem mondhat le. Trónjától megfosztani lehet, uralkodói jogait megvonni tőle lehet. Ez rendben van. Mert ez merő erőszak. De ez nem kötelezi arra, hogy elismerje: elvesztette uralkodói jogait. Engedhet az erőszaknak, attól függően, milyen időben és milyen körülmények közé kerül, de lemondani soha, soha, soha! Inkább itt pusztulok veled, de majd jön Ottó. És ha mindannyiunknak pusztulnia kell is, akad még Habsburg elegendő.”

Ennek nyomán az Osztrák Köztársaság parlamentje 1919. április 3-án elfogadta az ún. Habsburg-törvényt, amely megszüntette a Habsburg–Lotaringiai-ház minden uralkodói és egyéb előjogát. A ház mindazon tagjait, akik nem mondtak le jogaikról és nem vallották magukat az Osztrák Köztársaság hűséges állampolgárának, biztonsági okokból kiutasították az országból. Mivel a család vagyonát is elkobozták, a visszakövetelési perek folyamatosan zajlottak.

1935 júliusában azonban a Schuschnigg-kormány eltörölte az 1919. évi Habsburg-törvényeket, a kiutasítást és a vagyonelkobzást. Visszaadni azt szándékoztak, ami az eredeti családellátási alapból még megmaradt: mintegy 27 000 ha erdőt és néhány bérházat. (A családellátási alapot még II. József császár hozta létre 6,5 millió guldenből, amelynek köszönhetően a családtagok függetlenekké váltak az állami juttatásoktól. 1918-ig ez az alap biztosította kamataiból a császári család tagjainak ellátását, akik más uralkodóházakkal ellentétben nem élveztek állami jövedelmet.)²⁰ Az újonnan létrehozott alapot aztán a náci 1938-ban ismét feloszlatták, Habsburg Ottó ellen pedig körözést adtak ki.

1945 végén a Renner-kormány újra követelte Ottó és testvérei kiutasítását azzal az indoklással, hogy az 1920. évi alkotmány ismét hatályban van, ezért a Habsburgokra vonatkozó kiutasítási törvények újból érvényesek. Jóllehet a francia megszállási övezet parancsnoka, Béthouart tábornok a Feldkirchben élő Habsburg Ottó választására bízta, megy-e vagy marad, Ottó és testvérei 1946. január 21-én elhagyták Tirolt. Számos munkatársát addigra – orosz kívánságra – letartóztatták. De Gaulle tábornok támogatásával féllégálisan Franciaországban élt, majd monacói és spanyol útlevélhez jutott, sőt a máltai lovagrendtől is kapott egyet.

1955-ben a Habsburg-törvényt még az osztrák államszerződésbe is felvették; 10. cikkelyének 2. bekezdésében ez állt: „Ausztria továbbá kötelezi magát, hogy fenntartja a Habsburg–Lotaringiai-házat érintő 1919. április 3-i törvényt.” Később vita folyt arról, ki kezdeményezte e cikkely felvételét az államszerződésbe, s a modern jogállamban szokatlan Habsburg-törvények miért vannak még életben, egyfajta többedízigleni büntetőfelelősséggel az utolsó császár unokáit is sújtva. „A Habsburg-törvényekben annak idején az osztrák szociáldemokráciának a császári ház ellen irányuló, még a forradalmi időkből eredő gyűlölete jutott kifejezésre – írta a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 1960. január 23-i számában –, azt azonban már nehéz megérteni, hogy öt évvel ezelőtt miért unszolta dr. Adolf Schärf, az akkori szocialista pártelnök és alkancellár – aki ma osztrák államelnöki mivoltában a bécsi Hofburg királyi lakosztályát lakja – a

²⁰ Baier – Demmerle: i. m. 95–96.

szovjet kormányt, hogy ragaszkodjék a Habsburg-törvényeknek az osztrák államszerződésbe való bevételeéhez. Ami meg is történt. Schärf közreműködése nélkül ez sosem jutott volna a szovjetek eszébe. A mérnök Raab kancellár vélekedett így, aki akkoriban szocialista koalíciós partnerével együtt Moszkvában járt.” Mindazonáltal az államszerződésről folytatott moszkvai tárgyalások során az osztrák képviselők nem tettek kísérletet a Habsburg-paragrafus törlésére.

Az 1960-as években néhány Habsburg aláírta a szükséges lemondási nyilatkozatot. De 1982-ben a kormány lemondási nyilatkozat nélkül engedélyezte Ausztria utolsó császárnője, Bourbon–pármai Zita²¹ beutazását az országba. 1989-ben a bécsi kapucinus kriptában ünnepélyesen örök nyugalomba helyezték. Mivel az 1990-es évek közepén az országból való kiutasítás még két Habsburgot érintett, a minisztertanács a beutazási tilalmat „*halott jognak*” minősítette, s mindkettejük számára kiadta a beutazási engedélyt. A sokak által már diszkriminatívnak tartott Habsburg-törvényeket csak Habsburg Ottó halála (2011) előtt néhány nappal törölték el.

2.3. A távolban: Zita és Ottó

Svájc kormánya a Rorschach közelében fekvő Wartegg kastélyban biztosított szállást a családnak, ám később – az osztrák határ közelsége miatt – átköltöztették őket Svájc nyugati részébe, a Genfi-tó partjára, a Villa Pranginsba. Károly és Zita Ausztriában címzetes császári pár lettek, míg Magyarországon továbbra is ők voltak a legitim uralkodók.

1920. március 1-jén a magyar állam élére kormányzóként nagybányai Horthy Miklós lépett. A Magyar Királyság 1920-ban, a trianoni békeszerződés nyomán jelentős területeket veszített. Károly király 1921 márciusában megpróbált visszatérni az országba. Az „első királypuccs” néven elhíresült esemény kudarccal végződött, s vissza kellett mennie Svájcba. Második alkalommal ugyanezen év októberében próbálkozott, ekkor már csata is zajlott a királypártiak és a kormánycsapatok között. Zita királyné

²¹ Zita Bourbon–pármai hercegnő (1892–1989): a Bourbon-házból származó pármai hercegnő, házassága révén 1916–1918 között Ausztria császárnéja, Magyarország és Csehország királynéja. Édesapja I. Róbert pármai herceg, édesanyja Mária Antónia portugál infánsnő, aki I. Róbert második feleségeként tizenkét gyermeket hozott világra; az összesen huszonegy gyermekes család többi tagja apjának első házasságából származott. Zita a herceg tizenhetedik gyermeke volt. A hercegnőt a zangbergi Szent József Leánynevelő Intézetbe írták be, ahol a család több leánygyermeke is tanult. A szaléziánus nővérek vezette bajorországi kolostorba elsősorban jómódú polgárcsaládok leányai jártak; a nemesi kisasszonyok mellé rendszerint nevelőnőt fogadtak. Később a Wight-szigeten fekvő bencés rendi Szent Cecília-zárdába küldték további tanulás céljából. Károly főherceg és a pármai hercegnő 1911. október 21-én házasodtak össze az alsó-ausztriai Schwarzaui kastélyában a király és számos európai előkelőség részvételével.

1916-tól, Ferenc József császár halála után I. (IV.) Károly császár és király hitvese. Boldog házasságban éltek; gyermekeiket is a katolikus vallás elvárásainak és hittételének megfelelően nevelték. Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után előbb svájci, majd madeirai száműzetésbe kényszerült férjével és nyolc gyermekével.

mindkét alkalommal elkíserte férjét Magyarországra, gyermekeik ez idő alatt Wartegg kastélyában éltek Károly király mostohanagymamájánál, Mária Terézia főhercegnénél.

Az elvesztett budaörsi csatát követően a királyi párt együtt vetették fogságba Tata várában. Az antanthatalmak azonban úgy döntöttek, hogy az uralkodó családot biztonságosabb helyre kell vinni: szóba került Málta neve is, de végül Madeira szigetét jelölték ki a királyi család új lakhelyéül. 1921. október 31-én a királyi párt vonattal Tihanyból Bajára vitték, ahol a brit *HMS Glow-worm* folyami hadihajó várt rájuk. November 19-én érkeztek meg Funchal városába, ahol előbb egy szállodában rendezkedtek be. Gyermekeik 1922 februárjában csatlakoztak hozzájuk, miután hosszas politikai vitát követően az antant nagykövetei engedélyezték a királyné elutazását gyermekeiért.

Mivel az ausztriai Habsburg-törvény értelmében vagyonukat államosították, a családnak semmi pénze nem volt. A szállodát nem tudták fizetni, ezért hosszas otthonkeresés után egy hegyekben álló nyaralóba költöztek, amelyet egy gazdag portugál bocsátott rendelkezésükre. A nyári üdülésekre szánt villában nem volt fűtés, a falak nedvesek és penészesek voltak. Az egyébként is gyenge egészségű Károly király spanyolnáthát kapott. Felesége – bár éppen nyolcadik gyermeküket várta – végig odaadón ápolta őt.

IV. Károly király 1922. április 1-jén elhunyt. Zita királyné ettől kezdve élete végéig gyászruhában járt. A király halála után a család nyomorban élt, ugyanis a győztes nagyhatalmak nem kívánták támogatni az ellenséges császári családot. A családot végül a királyné rokona, XIII. Alfonz spanyol király segítette meg, aki felajánlotta, hogy költözzenek Spanyolországba, az El Prado királyi palotába. A család az *Izabella infánsnő* nevű hajón érkezett meg Cádizba, majd onnét Madridba utaztak, ahol Zita királyné életet adott utolsó gyermekének, az utószülött Erzsébet főhercegnőnek. A spanyol uralkodó ezután a Lekeitio mellett található Uribarren-palotát bocsátotta a család rendelkezésére, ahol Zita királyné és gyermekei a következő hat évet töltötték. A királynét teljesen lefoglalta gyermekeinek oktatása és felnevelése, minden energiáját nekik szentelte. Első gyermekét, Ottót trónörökösnek nevelte; ő maga sosem mondott le az osztrák és a magyar trónról.

1929-ben, amikor a gyermekek legtöbbje egyetemista korba ért, a család a felsőoktatási intézmények kedvéért Belgiumba költözött. Brüsszel közelében telepedtek le, és a Habsburg-ház több tagjával ismét közelebbi kapcsolatba kerültek. A császárné és királyné aktívan kampányolt a Habsburg-házért, s azt is elérte, hogy Ottó trónörökös többször is meglátogathatta Ausztriát. A „Harmadik Birodalom” és a Szovjetunió terjeszkedését megelőzendő és annak határt szabandó, Ottó a közép-európai országokban a Habsburg-restaurációt ajánlotta; ennek érdekében többször tárgyalt az amerikai elnökkel és más nagyhatalmi vezetőkkal. Az 1938. évi náci előretörést követő megszállások végleg ellehetetlenítették a monarchia visszaállításáról szőtt terveket.

1940. május 10-e után, azaz Belgium német megszállását követően a család előbb Xavér herceg franciaországi kastélyába, onnét spanyol földre, végül Portugáliába menekült. Július 9-én az Amerikai Egyesült Államok kormánya a család valamennyi tagjának vízumot adott, így július 27-én New Yorkba utazhattak. Nem sokkal ezután a kanadai Québecben telepedtek le.

A második világháború alatt Zita királyné kötszert és gyógyszereket gyűjtött Ausztria, illetve Magyarország számára. Fiai aktívan részt vettek a háborúban: Ottó főherceg rendszeresen találkozott Franklin D. Roosevelttel, hogy a háború utáni Európában képviselje a dinasztia érdekeit; Róbert herceg londoni követként dolgozott; míg Károly Lajos, Félix és Rudolf főhercegek beléptek az amerikai hadseregbe.

A háború befejeződésével az egykori királyné az Egyesült Államokba költözött át. Európába csak gyermekei esküvői alkalmából utazott; ám 1952-ben végleg visszatelepült, hogy Luxemburgban ápolhassa idős édesanyját. Mária Antónia infánsnő, pármái hercegné 96 éves korában, 1959 májusában halt meg. Zita királyné ezután ajánlatot kapott a svájci Chur város püspökétől, hogy költözzék a zizersi ferences rendi kolostorba.

A királynénak jelentős szerepe volt abban, hogy elinduljon férjének boldoggá avatási eljárása. Rengeteg időt szentelt huszonnyolc unokájának, akárcsak korábban gyermekeinek. Katalin Mária főhercegnő visszaemlékezése szerint „nagymama egyébként sose ajándékozott, viszont minden idejét nekünk, az unokáinak szentelte. Értünk jött az iskolába, és sokat mesélt.” 1982-ben a császárné újra osztrák földre léphetett; a kormány az idős császárné esetében eltekintett a trónról történő lemondástól is. Ettől kezdve gyakorta meglátogatta egykori országát, többször szerepelt az osztrák televízióban is.

Kilencvenedik születésnapja után a császárné és királyné egészsége hanyatlani kezdett. Mindkét szemén szürke hályog keletkezett. A család 1987-ben összegyűlt megünnepelni az egykori császárné 95. születésnapját: 34 unokája és 15 dédunokája vette körül. Ez volt az utolsó alkalom, amikor még a királyné életében az egész család együtt volt. 1988-ban, mikor éppen látogatóban volt egyik leányánál, tüdőgyulladást kapott. Az életéből hátralévő közel egy esztendő ágyban fekvve, nagybetegen élte le. Az utolsó magyar királyné 1989. március 14-én hunyt el, 96 éves korában, családjá körében.

Az osztrák kormány engedélyezte az uralkodó család hagyományainak megfelelő bécsi temetést, amely 1989. április 1-jén zajlott le az osztrák fővárosban. A hagyományoknak megfelelően zajló szertartáson a család körülbelül kétszáz tagja vett részt, és további hatezer meghívott. Tette a bécsi kapucinusok templomának kriptájában (Kaisergruft) pihen. A szertartás során az ősi Habsburg-ceremónia elemeit alkalmazták (háromszori kopogtatás a templom kapuján, s bebocsátás kérése). Szívét különválasztották testétől, ezt a császárné óhajának megfelelően Svájcban, az Aargau kantoni muri apátság Loreto-kápolnájában őrzik férje szívével együtt. A katolikus egyház mindkettejüket boldoggá avatta.

Habsburg–Lotaringiai Ottó (1912–2011): I. Károly, az utolsó osztrák császár legidősebb fia, és a Monarchia utolsó trónkövetelője. 1919–1921 között svájci számkivetettségben, majd Spanyolországban és Belgiumban élt, ahol 1935-ben fejezte be tanulmányait. Doktori disszertációjának címe: *A szokásjog szerinti és törvényes örökösödési jog és a vidéki földbirtok oszthatatlansága Ausztriában*. Fő tézise így szólt: a paraszti földbirtok oszthatatlansága a paraszti társadalom önállóságának és jólétének egyik garanciája. 1936-tól a Páneurópa Unió tagja, s Coudenhove-Kalergi halála után,

1973-tól annak elnöke. Egyesült Államokbeli (1940–1944) és franciaországi (1944–1951) tartózkodás után 1954-től a bajorországi Pöckingben élt.

1951 májusában Ottó Nancyban feleségül vette Szász-meiningeni Regina hercegnőt, akitől öt leánya s két fiúgyermek született. Aktív szereplője volt a 20. század történelmi eseményeinek: a II. világháború idején nagyrészt az Egyesült Államokban, Belgiumban, Franciaországban élt. Hazafiként tiltakozott az Anschluss ellen, és szembefordult a náciizmussal; több ezer zsidónak segített elmenekülni Európából. Ausztria csak 1966-ban engedte be, miután 1961. május 31-én lemondott trónigényéről.

A dokumentumban ez állt: „Alulírott Habsburg–Lotaringiai Ottó ezennel kijelentem, hogy a Német–ausztria Állami Közlöny 209. számában megjelent 1919. április 3-i törvény 2. §-ának megfelelően nyomatékosan lemondok a Habsburg–Lotaringiai-házhoz való tartozásomról és az ebből fakadó uralkodói igényekről, és a köztársaság hű állampolgárának vallom magam.

Ennek elismeréséül e nyilatkozatot saját kezűleg aláírtam.

Pöcking, 1961. május 31.

Habsburg–Lotaringiai Ottó”²²

Habsburg Ottó nagyformátumú európai államférfi volt, lelkes szószólója az egységes Európa gondolatának. 31 éven át volt a Páneurópa Unió elnöke, s haláláig annak tiszteletbeli elnöke. A bajor Keresztényszociális Unió (CSU) képviselőjeként 1979-től húsz éven át volt tagja az Európai Parlamentnek. 1989-től a testület magyar ügyekkel foglalkozó delegációjának elnökeként egyik szervezője volt a magyar–osztrák határon rendezett 1989. augusztusi „páneurópai pikniknek”, amely során 600 keletnémet jutott át Ausztriába.

Több nyelven, köztük magyarul is kiválóan beszélt, és négy ország – Németország, Ausztria, Horvátország és Magyarország – állampolgára lett. Magyarországon 60 település választotta díszpolgárává. Hét nyelven, közel 30 könyve jelent meg történelmi, politikai és társadalompolitikai témákban, többek között űséről, V. Károly császárról. Számos akadémia választotta tagjává, a pécsi és a budapesti tudományegyetem pedig díszdoktorává.

A család 1954-től a München melletti Pöckingben lakott, s Ottó 2011. júliusban itt halt meg. Az osztrák kormány tíz nappal halála előtt visszavonta a Habsburg-törvényt, és hozzá méltó temetést rendezett számára. Az osztrák lakosság százezrei kísérték utolsó útjára. Egyik lánya, Walburga, akivel együtt dolgozott, így írt róla: „Sokan megkérdezték tőle, nem sajnálja-e apa, hogy nem lett belőle császár és király. Őszintén megvallotta ilyenkor, milyen szerencsének tartja, hogy politikus és parlamenti képviselő lehetett. De azt is elmondhatjuk róla, hogy a származásából adódó küldetéstudatot és felelősséget átvitte a modern életre és kiterjesztette Európára. Egész életében viselte a felelősséget a népek és az általa helyesnek ítélt célok iránt, s közben sohasem nézett hátra.[...] Nem kímélte magát, se életét, nem törődött másoknak se a tetszésével, se a nemtetszésével.

²² Baier – Demmerle: i. m. 279–280.

Ezzel is példát mutatott családjának. Hogy nálunk a fiatalabb nemzedék sohasem lázadozott az idősebb ellen, ez azért volt, mert apa meggyőző jövőképet tudott felmutatni, és hiteles volt, ahogyan eszményei szerint élt.”²³

²³ Uo. 6–7.

3. Ausztria küzdelme a létért

3.1. Önvédelmi szervezetek, alkotmány, Lana, Genf, a schilling bevezetése

1918–1920-ban szociáldemokrata–keresztényszociális nagykoalíció kormányzott Ausztriában. Az 1918. évi eseményektől fokozatosan eltávolodva a pártok szárnyain mindinkább formálódtak a demokrácia ellenségei. A szociáldemokraták azzal táplálták ezek bolsevizmustól való félelmét, hogy pártprogramjaikban a proletariátus diktatúráját és a marxizmust emlegették.

A két nagy politikai tábor rövidesen paramilitáris egységeket kezdett létrehozni. Ausztriában az első világháború után egyes területeken Heimwehrek alakultak, részben az első világháború után hazatért katonákból, részben különböző önvédelmi szövetségekből. Szándékuk szerint a hazát kellett megvédeni a nemkívánatos változásoktól. Ideológiailag konzervatív-monarchista, keresztényszociális, németnemzeti és nacionalista színezetű irányzatokat tömörített. A paramilitarista szervezetek létrejöttében 1919–1920-ban külső okok (a jugoszláv csapatok dél-karintiai és dél-stájerországi bevonulása, Dél-Tirol olasz elcsatolása, a magyar szabadcsapatok burgenlandi tevékenysége, a Szudéta-vidék elcsatolása) is szerepet játszottak. De – például Voralbergben és Tirolban, amelyek el akartak szakadni az osztrák köztársaságtól – szeparatista törekvések is hozzájárultak megalakulásukhoz. E szövetségek részben az első világháborúból visszamaradt és elrejtett, részben külföldről vásárolt fegyvereket használtak. Stájerországban és Karintiában határőrségeként alakultak meg, főleg a jugoszláv támadások elhárítására. Felső-Ausztriában, Salzburgban és Tirolban főleg a Bajor Tanácsköztársaság elleni szervezetekként jöttek létre. A munkáskörzetekben munkásőrségek alakultak – szintén a k. u. k. hadsereg maradványaiból –, amelyekből majd „defenzív ellensúlyként” 1923-ban megalakult a Köztársasági Védszövetség (*Republikanischer Schutzbund*).

1920. október 1-jén az Ideiglenes Nemzetgyűlés elfogadta az Osztrák Köztársaság Hans Kelsen által kidolgozott új alkotmányát, amely a koalíciós időszak demokratikus szellemét tükrözte. Az alkotmány a kilenc tartományból álló Ausztriát szövetségi köztársasággá nyilvánította. Kelsennek az alkotmányban a különböző politikai kívánságok bázisán – a szociáldemokraták centralizációt, a konzervatívok föderalizmust sürgettek – kellett összekapcsolni a szövetségi állam alapelveit a parlament és a kormány erős pozíciójával. A szociáldemokraták kívánságára a köztársaság központi szerve a kétkamarás parlament lett.

Az általános és titkos választójog alapján választott Nemzeti Tanács (Nationalrat) mellett a tartományok képviselőiből delegált Szövetségi Tanács (Bundesrat) csak halasztó hatályú jogkört kapott. A szövetségi elnöknek gyenge funkciót szántak: a weimari alkotmánytól eltérően nem népszavazással, hanem a parlament két háza együttes ülésének többségi szavazatával választották, és szerepét túlnyomórészt reprezentatív funkcióra korlátozták.²⁴

A politikai porondon megjelentek a németnemzetiek (nagynémetek), akik az 1918-ban elmaradt Anschluss-gondolatot ideológiai megfontolásokból központi törekvésükké tették, de gazdasági és politikai célzattal a szociáldemokraták is szorgalmazták. A nagyobb államot gazdaságilag életképesebbnek tekintették, és az egyesülés erősítette volna a szociáldemokraták pozícióit is. A magasan iparosodott Németország erősebb munkássággal és jól fejlett szociáldemokrata párttal rendelkezett, miközben Ausztria döntően agrár jellegű volt.

Mivel a parasztok hagyományosan a keresztényszociálisokra szavaztak, a szociáldemokraták attól tartottak, hogy sohasem juthatnak hatalomra. Otto Bauer, a Szociáldemokrata Munkáspárt (SDAP) vezető teoretikusa nagyobb politikai mozgástérben gondolkodott. A keresztényszociálisok határozatlanul képviselték az Anschluss-gondolatot. De a lakosság ez irányú erős vonzalmát mégsem lehetett figyelmen kívül hagyni, hiszen Tirolban röviddel a háború után rendezett nem hivatalos népszavazáson a lakosság több mint 90%-a az Anschluss mellett voksolt.

Az 1920. évi nagykoalíciós szakítás után rendezett 1920. október 17-i parlamenti választások keresztényszociális győzelmet (79 képviselő) hoztak, akik a nagynémetekkel (18) és a németnemzeti mezőgazdasági szövetséggel (Landbund) egyértelmű többséget alkottak. A szociáldemokrata képviselők száma 62-re csökkent. A kancellár a keresztényszociális Michael Mayr,²⁵ szövetségi elnök pedig Michael Hainisch²⁶ lett. 1921. június 21-én a németnemzetiekhez közel álló Johann Schober²⁷ bécsi rendőrkapitány lett a kancellár. Az infláció aggasztó méreteket öltött.

²⁴ ZÖLLNER, Erich: *Ausztria története*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 379.

²⁵ Mayr, Michael Dr. (1864–1922): keresztényszocialista történész, politikus. A bécsi egyetemen történelmet és földrajzt tanult, s 1890-ben doktorált. 1897–1920 között a tirol tartományi archívum (Tiroler Landesarchiv) igazgatója, majd 1900-ban az innsbrucki egyetem újkori történetének professzora. Politikai karrierje a Monarchiában kezdődött: 1907–1911 között Reichsrat-képviselő, 1918–1914 között pedig a tirol tartományi gyűlés tagja. 1920-ban előbb Karl Renner koalíciós kormányának hivatalvezetője (Staatskanzler), majd 1920. július 7. – 1921. június 21. között szövetségi kancellár (Bundeskanzler) és külügyminiszter.

²⁶ Hainisch, Michael Arthur Josef Jakob Dr. (1858–1940): pártonkívüli osztrák szociál- és gazdaságpolitikus. Apja textilgyáros, anyja a női egyenjogúság harcosa volt. A bécsi egyetemen jogot tanult, 1882-ben doktorált, majd agrár- és szociálpolitikai kérdésekkel foglalkozott, amelyeket birtokán a gyakorlatba ültetett át. Bécsben a népoktatás és népfőiskola, valamint a német tornamozgalom szorgalmazója, a központi könyvtár egyik megalapítója. Liberális és nagynémet világnézetével az osztrák fábianusokhoz tartozónak érezte magát, de a Nagynémet Néppárt iránti közelsége ellenére pártonkívüli maradt.

1920. december 9-től 1928. december 10-ig két cikluson keresztül Ausztria második szövetségi elnöke; korrekt hivatalvezetését valamennyi politikai párt elismerte. Támogatta a mezőgazdaságot, a vasutak villamosítását, az idegenforgalmat, az osztrák–német

- kereskedelmet, a vidéki népszokásokat és a műemlékvédelem kiépítését. Hivatali idejének lejártát után 1929–1930-ban Schober kancellár harmadik kormányában kereskedelmi miniszter. 1938-ban meggyőződéses nagynémetként támogatta az anchlusszt.
- ²⁷ Schober, Johann (1874–1932): tisztviselő, politikus, külügyminiszter és szövetségi kancellár. A tizedik gyermekként született fiú 1894-ben Bécsben jogot tanult, majd 1898-ban rendőrségi szolgálatba lépett. Vezető nyomozóként 1913-ban nagy része volt Alfred Redl osztrák hírszerzőtisztt Oroszország javára történő kémkedésének leleplezésében. Kancellári, illetve alkancellári éveit leszámítva 1918. júniustól haláláig Bécs szövetségi rendőrségének vezetője. Felelős volt az 1927. júliusi megmozdulás véres leverésében, amelyet a Seipel-kormány elkerülhetetlennek tartott.
1921. június 21-én szövetségi kancellár lett; első kormányában többségben voltak a tisztviselők (*Beamter*), akiket a keresztényszocialisták (CS) és a Nagynémet Néppárt (GDVP) támogatott. Egyidejűleg külügyminiszter is volt. 1921. október 13-án osztrák részről ő írta alá a velencei jegyzőkönyvet, amely népszavazást írt elő Sopron és környéke hovatartozásáról. 1921. december 16-án a Prága melletti Lány-kastélyban szerződést írt alá Csehszlovákiával a határok kölcsönös elismeréséről. Mivel ezzel lemondott a szudétanémetek önrendelkezési jogáról, a nagynémet miniszterek kiléptek a kormányból, és Schober 1922. január 26-án lemondott.
1922. január 26–27-én egy napig szövetségi kancellárként Walter Breisky vezette a hivatalt. De Schober már január 27-én bemutatta új kormányát, amely ismét tisztviselőkből és három keresztényszocialista miniszterből állt. Schober egyidejűleg belügyminiszter is lett. Mivel a szociáldemokraták és a nagynémetek a parlamentben elutasítottak egy pótlólagos hitelt, 1922. május 24-én Schober kormányával együtt lemondott. Az 1923. szeptember 10-én megalakult Interpol első elnöke lett.
1929. szeptember 26-án harmadszor is szövetségi kancellárrá nevezték ki; kormányát pártonkívüli miniszterekből, a keresztényszocialisták, nagynémetek és a mezőgazdasági szövetség (Landbund) képviselőiből állította össze. A parlament 1929. december 7-én egyhangúlag elfogadott egy olyan alkotmányreformot, amely több jogot biztosított a szövetségi elnöknek. Schober 1930. január 20-án elérte az első világháborús jóvátételi fizetések leállítását, s ezzel gyengítette az 1929-ben kezdődött világgazdasági válság hatását. 1930. május 18-án barátsági szerződést írt alá Olaszországgal, Németországgal pedig kereskedelmi egyezményt kötött. De megghiúsult kísérlete, hogy lefegyverezze a Schutzbund és a Heimwehr fegyveres egységeit. A Heimwehr 1930. május 18-i ún. korneuburgi esküjével elutasította demokratikus parlamentarizmust. A német állampolgár Waldemar Pabst Heimwehr-vezető kiutasítása pedig végleges szakítást jelzett a szervezettel. Carl Vaugoin alkancellár lemondása miatt 1930. szeptember 25-én kormányával együtt lemondott.
- Az 1930. november 9-i parlamenti választásokon a nemzeti gazdasági blokk és a Landbund (Schober-blokk) listavezetőjeként 19 mandátumot szerzett. 1930. december 4. – 1931. június 16. között alkancellár és külügyminiszter az Ender-kormányban. 1931. márciusban titkos vámuniós tárgyalásokat folytatott Julius Curtius német külügyminiszterrel. A szerződést március 19-én írták alá, ám egy indiszkréción révén a sajtó megismerte a terveket. Franciaország, Olaszország és Csehszlovákia azonnal tiltakozott, s 1931. október 3-án Schober bejelentette a Népszövetség genfi ülésén, hogy a vámunió ügyét levették a napirendről.
1931. június 20-án ismét alkancellár és külügyminiszter a Buresch-kormányban. Mivel a keresztényszocialisták mind erősebben támadták, 1932. január 27-én a Nagynémet Néppárttal együtt kilépett a koalíciós kormányból. Az 1932. április 24-i bécsi, alsó-ausztriai és salzburgi tartományi választásokon a Nagynémet Néppárt elveszítette szinte valamennyi szavazatát, mert hívei a nemzetiszocialistákra voksoltak. Amikor 1932. május 10-én

Külpolitikailag a Burgenland miatti osztrák–magyar vita a Csehszlovákiához való közeledéshez vezetett. Schober 1921. december 16-án aláírta Csehszlovákiával a lanai szerződést, amelyben szén- és cukorszállításokra felvett 500 millió koronás államkölcsön fejében elismerte az ország határait, s ezzel véglegesen lemondott a Szudéta-vidékről. A nagynémetek válaszul kiléptek a kormányból, majd 1922. májusban megbuktatták azt, amikor Schober Genovában, a szövetségesek gazdasági konferenciáján tartózkodott.²⁸

3.2. Seipel kancellár „szanációs műve”

1922. május 31-én Ignaz Seipel²⁹ prelátus, keresztényszociális politikus alakított kormányt. Az ország aktuális problémája az infláció által szinte már kilátástalanná vált pénzügyi helyzet volt. Ausztria egy kéregetőhöz hasonlított, amely a kis hitelek alig

Engelbert Dollfußt bízták meg kormányalakítással, Schober elutasította a koalíciót. 1932. augusztus 19-én, 57 éves korában váratlanul elhunyt.

²⁸ Waldheim: i. m. 33.

²⁹ Seipel, Ignaz Dr. (1876–1932): prelátus, katolikus teológus, politikus és kétszeres szövetségi kancellár. 1895-ben érettségizett Bécsben, majd teológiát tanult a bécsi egyetemen, s 1899-ben lelkésszé avatták. 1908-ban habilitált a bécsi egyetemen. 1907–1917 között erkölcssteológiai professzor Salzburgban. Itt jelentette meg *Nation und Staat* című tanulmányát, amelyet követően Bécsbe hívták. 1918. októberben, röviddel a Monarchia összeomlása előtt Heinrich Lammasch kabinetjében közmunkaügyi- és szociális miniszter lett. Ezt követően az alkotmányozó nemzetgyűlés képviselője, majd 1921–1930 között a keresztényszociálisok (CS) frakcióvezetője. Ebben az időszakban megakadályozta a pártszakadást a Monarchia felszámolásának kérdésében, kivonta pártját a szociáldemokratákkal fennálló koalícióból és szövetséget kötött a Nagynémet Néppárttal (GDVP). 1922. május 21-től 1924. november 20-áig első szövetségi kancellári hivatalát töltötte. Népszövetségi kölcsönrel (1922. október 4.: genfi jegyzőkönyvek) szanálta az állami pénzügyeket, s bevezette a schillinget. Ezek az intézkedések a lakosság reáljövedelmének erőteljes csökkenéséhez és a munkanélküliek számának dinamikus növekedéséhez vezettek. A saját pártjából érkező erős kritika és egy merényletkísérlet után 1924. június 1-jén lemondott, de továbbra is a keresztényszociálisok parlamenti frakcióvezetője maradt.

1926. október 20-ától 1929. május 4-éig ismét szövetségi kancellár volt, s ekkor főleg a szociáldemokraták ellen küzdött. E céllal egyesültek marxistaellenes frontba (az ún. polgári blokkba) a keresztényszociálisok, a nagynémetek, a Landbund és a nemzetiszocialista Riehl- és Schulz-csoport. Erősítette az antidemokratikus és fasiszta beállítottságú Heimwehr szerepét is. Így a szociáldemokraták nagy ellenségképévé vált. „Véres prelátusnak” bélyegezték, főleg a schattendorfi merénylet ellen tiltakozó munkások 1927. július 15-i lemeszárlása után. Mivel nyomás alá került, 1929. április 4-én ismét lemondott, de 1930-ban rövid ideig külügyminiszter volt Carl Vaugoin kabinetjében. 1931-ben, a bécsi Creditanstalt összeomlása után ismét kancellár akart lenni, de törekvése sikertelen maradt. Miközben egész politikáját Ausztria önállóságának hite vezérelte, később mégis úgy vélte, hogy a Német Birodalom nélkül nem lehet politizálni. Elégedetlen volt az államformával, és saját elnökségével kívánt autoritatív államot létrehozni. Erre azonban nem kerülhetett sor, mert egy palesztinai utazását követően megbetegedett és egy alsó-ausztriai szanatóriumban elhunyt.

tudta kielégíteni legsürgősebb létfeltételeit. A korona értéke a töredékére csökkent. A háborús kölcsönök elértéktelenedtek. A középréteg elszegényedett. Seipel először belföldi hiteleket igyekezett biztosítani a valuta stabilizálásához. A Viktor Kienböck pénzügyminiszterrel és Kunwald bankárral kidolgozott terv szerint leállítanák a bankóprést és független jegybank alakításával teremtenék meg a stabil valutát. A francia és angol többségi tulajdonban lévő Länderbank és Anglobank azonban a kezdeti ígéretek ellenére visszalépett a támogatástól, így Seipel minden reménye meghiúsult. A szövetségi elnöknek a nyugati hatalmakhoz intézett segélykérése sikertelen maradt, ugyanis a szövetségesek arra hivatkoztak, hogy a kormány segítség nélkül képtelen az állami közigazgatás folytatására.

Az önmegsemmisüléssel való fenyegetés azonban nem tartozott Seipel módszerei közé. Célja az volt, hogy meggyőzze a szomszédos országokat és a Saint-Germain-i szerződést aláíró országokat Ausztria békés szándékairól, s bizonyítsa, hogy létezése nélkülözhetetlen az európai béke számára. Csehszlovákiában, Németországban és Olaszországban folytatott tárgyalássorozatával – diplomáciai mestermunkaként – néhány héten belül sikerült elfogadtatnia szándékait.³⁰

A Népszövetséghez fordult, s így a világszervezetben kedvező légkört teremtett első célja számára: elérte, hogy 1922. október 4-én a genfi jegyzőkönyvekben az ország 650 millió aranykorona kölcsönt kapott függetlensége 20 évre történő megőrzése, vagyis az anschlussról való lemondása (88. cikkely) fejében. Az Anglia, Franciaország, Olaszország és Csehszlovákia által aláírt jegyzőkönyv inkább államszerződés, mintsem pénzügyi megállapodás jellegét viselte. A 650 millióból levontak 130 milliót a már korábban folyósított kölcsönök visszafizetésére, míg a fennmaradó 520 millió aranykoronát két év alatt a költségvetési deficit fedezésére kellett fordítani. A kölcsön biztosítékául zárolták a vámbevételekből és állami dohánymonopóliumból származó összegeket. A költségvetési egyensúly megteremtése érdekében kemény lépésekre kötelezték az osztrák kormányt: 200 000 állami alkalmazott leépítésére – amely súlyos politikai és szociális gondokat okozott –, s az infláció pénzreformmal (1:10 000 arányban) való megfékezésére. Ugyanakkor Ausztriát gyakorlatilag mentesítették a jóvátételi fizetések alól. Mindez döntő lépést jelentett a gazdaság megújulását illetően, de növelte a munkanélküliek számát.³¹

Ausztria a szerződéssel határozott nemzetközi pozíciót foglalt el, amely politikai tartalmát tekintve közel állt a semlegességhez. (1932-ben Ausztria hasonló feltételekkel kapta meg a második népszövetségi kölcsönt Nagy-Britanniától, Franciaországtól, Olaszországtól és Belgiumtól.) Seipelnek csak a népszövetségi kölcsönnel sikerült megvetnie az új Ausztria alapjait. Először tért vissza az ország életképességébe és jövőjének alakulásába vetett bizalom.

Seipel a népszövetségi kölcsön után külpolitikailag nem akarta tovább megkötni a kezét. A szomszédokkal való politikai kérdések tisztázása és a kapcsolatok stabilizálása jegyében meglátogatta a szomszédos országok fővárosait (Budapest, Belgrád, Róma, Varsó) és szerződéseket kötött velük. Az Ausztria által a következő években kötött szerződések (pl. Magyarországgal, Lengyelországgal, Olaszországgal) igazolták óhaját, hogy valamennyi állammal jó kapcsolatokat tartson fenn.

³⁰ Uo. 33–34.

³¹ Kerekes: i. m. 95–96.

Az 1923. októberi választásokon a keresztényszociálisok megőrizték vezető pozíciójukat, de saját pártjában ellentétek ütötték fel fejüket, amelyek 1924 novemberében Seipel bukásához vezettek. A salzburgi Rudolf Ramek vezette kormány 1925. március 1-jétől népszövetségi kölcsönnel bevezette a schillinget. A kormány ezután következetes keményvaluta-politikát folytatott, amellyel a schilling rövidesen kivívta az „alpesi dollár” gúnynevet. A nemzetközi hitelek politikáját több kapcsolódó intézkedéssel támasztották alá; közöttük a korábban felmondhatatlan állással rendelkező tisztviselők számát a kisállami igényekre csökkentették.

1926-ban megszűnt a Népszövetség felügyelete az osztrák költségvetés felett. A viszonylag békés évek külsőségei mögött azonban a két nagy párt egyre radikálisabb pozíciói már előrevetítették közelgő összecsapásaikat. A parlamentben a tisztviselők leépítésének vitái, az albérlők védelmének kérdése és az állandóan fellángoló Anschluss-viták már előre vetítették az utcai konfliktusokat. Heinrich Mataja³² külügyminiszter pedig megkísérelte, hogy ismét szorosabb együttműködést alakítson ki a dunai térség utódállamaival, de mindenütt elutasításra talált. 1925 végén a Rómához fűződő viszony Olaszország dél-tiroli politikája miatt olyan feszült volt, hogy katonai összetűzéstől lehetett tartani. A helyzetet külpolitikai félreértések bonyolították.

1926-ban Seipel új kormányt alakított, amely valamennyi polgári pártot egyesített. A külpolitikai helyzet fokozatosan javult, s Ausztria nyugodtabb időszakban reménykedhetett. További enyhülést hozott a locarnói egyezmény és Németország belépése a Népszövetségbe.

Seipel 1926-ban Párizsban impozáns módon kiállt a Népszövetség eszméje mellett. Szerinte az egykori szövetségesek Németországhoz fűződő viszonyát gyakorlatiasan kell enyhíteni. Bécsben pedig a Coudenhove-Kalergi gróf által alapított Páneurópa Unió mozgalma kínált új utakat, amely az osztrák kérdésre is európai megoldást kínált. A Páneurópa Unió 1926-ban Bécsben tartotta nagy feltűnést keltő I. kongresszusát.³³

Az 1920-as évek közepén egész Európa gazdasági fellendülést élt meg, s néhány szektorban jelentős javulás történt, de a kisállamiság követelményeihez való igazodás nem történt meg.³⁴

Az 1927. április 24-i parlamenti választásokon a keresztényszociálisok súlyos vereséget szenvedtek, de Seipel mégis kormányt alakíthatott. Az ellenzék előrenyomulóban volt, s a parlamenti munka csak vontatottan haladt.

³² Mataja, Heinrich (1877–1937): osztrák ügyvéd, keresztényszociális politikus. 1910–1918 között a bécsi községtanács, s 1913–1918 között az osztrák Birodalmi Tanács (*Reichsrat*) tagja. 1918-tól előbb az ideiglenes nemzetgyűlés, 1919-től az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja, majd 1920–1930 között a Nemzeti Tanács (Nationalrat) képviselője. Ebben az időszakban (1918–1919-ben) még belügyi államtitkár, s 1934. novembertől 1926. januárig külügyminiszter. 1931-ben minden politikai funkciójától megfosztották. Üdvözölte a keresztény hivatásrendi államot, közeledett egy osztrák nemzet-elképzeléshez is, majd a hivatásrendi állam ismét elismerte. 1937. januárban szívroham következtében elhunyt.

³³ NÉMETH István: *Európa-tervek 1300–1945. Visszapillantás a jövőbe*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2001. 203.

³⁴ Waldheim: i. m. 34–35., 203.

3.3. A polgárháború küszöbén – radikalizálódás Közép-Európában

Seipel nem a kompromisszumok és kiegyezés embere volt, hanem a gyűlölt baloldali politikai ellenfél széttűzésére törekedett. Az egypártrendszer és a katolikus zászló mellett kiálló nézetei gyorsan terjedtek a növekvő parlamentellenes és antidemokratikus eszmék korszakában. A keresztényszociálisoknak sikerült a különböző frontszervezeteket saját elképzeléseiknek megfelelően átalakítani, s belőlük saját párthadsereget, a Heimwehrt létrehozni. A keresztényszociális kormány alatt megtisztították az állam végrehajtó szerveit (csendőrség, rendőrség és hivatásos hadsereg) a „megbízhatatlan elemektől” (értsd: baloldaliaktól), amelyek mindinkább a konzervatívok hatalmi eszközeivé váltak.

1927. január 30-án olyan eseményre került sor, amely a demokrácia felszámolásához vezető út kezdetét jelentette. A köztársasági Schutzbund a burgenlandi Schattendorfban a Heimwehr ellen tüntetett. A jobboldali Frontharcos Szövetség emberei egy vendéglő ablakából belelőttek a békés, fegyvertelen tüntetőkbe, s a nézelődők között eltaláltak egy gyermeket és egy hadirokkantat. A schattendorfi bíróság 1927. júliusi ítélete azonban felmentette a gyilkosokat. A példátlan ítélet miatt július 15-én Bécsben százezres tömegtüntetés bontakozott ki, amelynek során radikális elemek megrohamozták és felgyújtották az Igazságügyi Palotát. Miután rendőrségi őrszobákat is megrohamoztak, Johann Schober szövetségi elnök megparancsolta a rendőrségnek a tüntetés fegyveres feloszlátását. A rendőrség és a hadsereg véresen teremtett rendet; a kilengésekben teljesen ártatlan emberekre is lőtt, akik éppen menekültek az összecsapás helyszínéről. A helyszínen 89 halott (közülük 84 tüntető) s 1057 sebesült maradt. A tűzparancsért Seipel kancellár is felelt.³⁵

A szociáldemokraták visszafogottan reagáltak, és az eseményt nem használták fel súlyosabb döntések kicsikarására. A polgári tábor ezzel győzelmet aratott, amely erősítette az antidemokratikus tendenciákat és a politikai ellenfél erőszakkal való kikapcsolásának törekvését. A Heimwehr mindinkább az olasz fasizmus befolyása alá került, amely megerősítette marxistaellenes beállítottságában. Mussolini nem csak tanáccsal, hanem pénzzel és fegyverekkel is ellátta őket. A következő hetekben közel ezren léptek be az Ernst Rüdiger Starhemberg vezette ausztrófasiszta színezetű Heimwehrekbe. Ignaz Seipel kancellár a parlamenti vitában a véres eseményekről szólva azt mondta, hogy tőle nem lehet „irgalmat” követelni. Kijelentése nyomán 1927 végéig 28 000 személy lépett ki a római katolikus egyházból. Az általános sztrájk ellenére a Seipel-kormány hivatalban maradt. Schobert, Bécs rendőrkapitányát az ellenzék „*munkásgyilkosnak*”, az őt utasító Seipelt pedig „*irgalom nélküli prelátusnak*” bélyegezték.³⁰ Seipel 1929-ben végül is lemondott.

Seipel külpolitikai irányvonala nem törekedett szövetségi rendszerek kötésére: az ország geopolitikai helyzete miatt egy állammal sem kívánt szorosabb kapcsolatba lépni, s nem kockáztatott komolyabb összetűzéseket sem. Aktív népszövetségi politikát szorgalmazott, s azt hitte, hogy az Anschluss kérdése egy napon magától európai megoldást talál. Ebből a megfontolásból közeledett a Páneurópa mozgalomhoz is.

³⁵ Kerekes: i. m. 116–119.

³⁰ Uo. 119.

1928 körül Közép-Európában már látszottak a politikai radikalizmus jelei, jóllehet a nemzetközi helyzetet még látszólag a töretlen gazdasági fellendülés, valamint a nemzetközi enyhülés és a kollektív biztonsági rendszer sikerei jellemezték.

1929. október 29-e „fekete csütörtökként” vonult be az Egyesült Államok és az egész világ történetébe. A tőzsdeválság – s a korábban kezdődött agrárválság, a nyomában járó pénzügyi, túltermelési, stb. válság – padlóra küldött mindenkit; a bankok és az iparok összeomlottak. Valamennyi gazdaságilag jelentős ország gazdasági nacionalizmusba menekült, s belső piacaikon keresett menedéket a mindinkább csökkenő világkereskedelemtől. Ausztria kis országgént ezt az utat nem tudta sikeresen járni. Az újjáépítés éveit alatt képtelen volt gazdasága szanálására és új struktúra kiépítésére. Így a világgazdasági válság Ausztriát egyik első országgént súlyosan érintette.

Miközben az Egyesült Államok a szükségszerűen jelentkező politikai radikalizálódást a Rooseveltnél által majd 1933. március 4-én meghirdetett New Deallel védte ki, Németországban azonban mindez a nemzetiszocializmus felemelkedéséhez vezetett. E fejlemények félreismertetlenül hatással voltak Ausztriára is; a kormányok gyorsan váltakoztak. 1931. márciusában Schöber osztrák külügyminiszter titkos tárgyalásokat kezdeményezett Németországgal a két ország közötti vámunióról. Amikor Curtius német birodalmi külügyminiszter megérkezett Bécsbe a tárgyalásokra, Franciaország, a kisantant és Olaszország azonnal élénken tiltakozott a tervet ellen, mert a vámunióban a „rejtett anchluss” kísérletét látták.

1931. május végén összeomlott a bécsi Creditanstalt, a monarchia idejéből származó utolsó nagybank, többek között azért, mert a franciák is kivonták betétjeiket az intézetből. A gazdasági válság nemcsak Ausztriára, hanem egész Közép-Európára kiterjedt. Ez a helyzet elősegítette az addig befolyás nélküli osztrák nemzetiszocializmus megerősödését.³⁶

Az 1932. év a Tardieu-terv³⁷ jegyében telt, amely a dunai államok szorosabb gazdasági együttműködését célozta, és az osztrák–német vámuniós terv³⁸ elutasítása után

³⁶ Uo. 36–38.

³⁷ Az 1932. március 5-én előterjesztett francia ún. Tardieu-terv öt dunai állam – Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia – regionális együttműködését sürgette a kölcsönös preferenciák bázisán. A memorandum szerint a Duna-medence pénzügyi összeomlásának oka, hogy „az agrárállamok, amelyek képtelenek eladni gabonájukat, csökkentik vásárlásaikat, az ipari államok pedig képtelenek eladni áruikat azon országokban, amelyek természetes piacaik”. Nem volt világos, hogy a vámpolitikai intézkedésekre kiszemelt térség (Ausztria, Magyarország és a kisantantországok) azonos-e a térséggel, amelyre más, részben valutapolitikai intézkedések vonatkoznak. Nyilvánvalóan téves volt a feltételezés, hogy az öt ország egymás közötti megoldást talál gazdasági problémájára, hiszen a korábbi tapasztalatok alapján kiviteli feleslegük 45-55%-át nem lehetett értékesíteni az öt országon belül. Egyes számítások szerint az öt dunai ország exportjának 35%-át cserélte ki egymással; exportjuk további 20%-át Németország, 7%-át pedig Olaszország vette fel. Így ezen országok Németországgal és Olaszországgal együtt exportjuk 62%-át egymással cserélték ki.

A Tardieu-terv megtárgyalására összehívott 1932. április 6–8-i londoni négyhatalmi konferencián élesen megmutatkoztak a „négy nagy” eltérő szándékai, pontosabban az angolok által támogatott francia elképzelés és a német–olasz törekvések. Mindkét fél

Ausztriának is egyfajta kárpótlást tervezett nyújtani. A terv azonban megghiúsult a német–olasz ellenálláson. Ausztrián ismét nem segítettek, s a gazdasági nyomor tovább növekedett. Ilyen körülmények közepette a politikai radikalizálódás természetszerű volt.

1932. május 20-án Engelbert Dollfuß, korábbi mezőgazdasági miniszter lett a szövetségi kancellár. Kormányának senki sem jósolt hosszú időt. Így a sürgősen szükségessé váló második népszövetségi kölcsön csak kis többséggel kapott parlamenti többséget. 1933. március 4-én a parlament három elnöke a parlamenti taktika viszonylag jelentéktelen indokával lemondott, s így lehetővé tették Dollfußnak, hogy megakadályozza a nemzetgyűlés összehívását. Dollfuß így a vitatott 1917. évi hadigazdasági felhatalmazási törvény révén, rendeleti úton kormányzott.

Időközben Németországban kormányra jutott az NSDAP, s koalíciós, „nemzeti” kormányt alakított, amelynek kancellárja Adolf Hitler lett. Ausztriában pontosan tudatában voltak az esemény horderejének, amelyet Nyugat-Európa néhány országa még nem érzett, s főleg saját gazdasági nehézségeire koncentrált.

A német nemzetiszocialista rendszer rövidesen éles támadásokat intézett Ausztria ellen. Az erősebb szomszédal fennálló feszültségek 1933-ban kulmináltak, amikor Hans Frank bajor igazságügy-minisztert az ausztriai bevonulást sürgető nyilatkozatai miatt kiutasították Ausztriából. Válaszul a Német Birodalom bevezette az „ezer márkás záradékot”, amely azt jelentette, hogy minden német állampolgárnak 1000 márkát kellett fizetnie Ausztriába való belépése előtt. Mivel a turisták 40%-a Németországból érkezett, az intézkedés további gazdasági nehézségeket jelentett. A súlyos incidensek miatt az országban betiltották az NSDAP-t. Német részről válaszul élénk propaganda-hadjárat és terrorcselekmények következtek.

3.4. Az osztrák hivatásrendi állam (1934–1938)

Ebben a helyzetben Mussolini megakadályozta a Dollfuß-kormány esetleges együttműködését a szociáldemokratákkal, s Ausztria sürgős olasz külpolitikai támogatásának feltételéül a baloldali pártokkal szembeni kemény fellépést állította. 1933. április 3-án az olasz diktátor Dollfußtól a parlamenti rendszer feladását, a

kizárólag gazdasági tényekre hivatkozott. A francia kormány a dunai országok egymás közötti árucseréjét (amelyet összes külkereskedelmi volumenük 40%-ára becsült) alkalmas alapnak tekintette a kölcsönös preferálásra. Bülow német külügyi államtitkár ezzel szemben azt hangsúlyozta, hogy a becsült 40% nem elégséges arra, hogy az utódállamok gazdasági életét Németország bevonása nélkül alakítsák.

A Tardieu-terv megghiúsulása megmutatta, hogy Közép- és Kelet-Európa nehézségeinek leküzdése nem lehetséges politikai tömb létrehozásával. Mindezt a kisanant gazdasági csődje és az agrár országoknak Tardieu javaslataira adott reakciója is igazolta. Lásd: Németh: *Európa-tervek...* i. m. 2001. 316–319.

³⁸ A szerződést lásd: NÉMETH István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945. 1. kötet. Az 1918. novemberi forradalom és a weimari köztársaság. Összegzés és dokumentumok.* L'Harmattan, Budapest, 2007. 252–255.

szociáldemokrata párt feloszlátását s a fasiszta párt mintájára létrehozandó, s a Heimwehrré támaszkodó egységfrontot sürgetett.³⁹

A Heimwehrekben erőteljes marxistaellenes és antidemokratikus eszmék gyökereztek meg. A keresztény társadalmi tanokra építve (amelyet XIII. Leó pápa 1891-ben az *Rerum Novarum* enciklikában, majd XI. Pius 1931-ben *Quadragesimo Anno* bullájában hirdetett meg) olyan „hivatásrendi államot” sürgettek, amely nem születési-, hanem hivatásrendekre épül. Ily módon tervezték az osztályharc leküzdését és egy „keresztény” rendszer felépítését. A neoromantika eszméi autoritást, és erős „Führer-személyiséget” követeltek.⁴⁰

A Heimwehrek 1930. márciusban Bécs mellett megszervezték az ún. korneuburgi esküt, egy olyan összejövetelt, amelynek résztvevői elutasították a „nyugati, demokratikus pártállam” mintáját. Az államhatalom megszerzését tűzték ki célul, elutasították a demokráciát és a parlamentarizmust, s hitet tettek a faszizmus elvei mellett.

Dollfuß a „Harmadik Birodalom” ellen védekezve a fasiszta Olaszországban keresett és talált támogatóra. Megalakította a pártok feletti, fasiszta mintára szerveződő Hazafias Frontot (Vaterländische Front), amely a régi osztrák hagyományokat is ápolta. Ezzel igyekezett enyhíteni a német nemzetiszocialista behatolás veszélyét, leküzdeni különböző politikai táborok „nagynémet” ideológiáját, egyben kikapcsolni a többpártrendszeren alapuló parlamenti-pluralista államot. Helyére a tekintélyuralmi államelveken nyugvó, hangsúlyozottan katolikus színezetű osztrák állami patriotizmust helyezte. 1933 augusztusában Mussolinivel megállapodott Ausztria határozottan autoritativ, parlament- és „marxistaellenes” irányvonalában. Az 1933. szeptemberi ünnepeken (a katolikusok napját és a töröktől való 1683. évi megszabadulást ünnepelték) Dollfuß egyértelműen kijelentette, hogy célja az erős autoritativ vezetésű, hivatásrendi állam megalakítása. Utolsó lépésként fegyvereket keresve átkutatták a munkásotthonokat, s letartóztattak Schutzbund-tagokat. A politikai ellenfelek számára Wöllersdorfban felállították az első internálótáborot. A fejleményeket támogató katolikus egyház és a fasiszta Olaszország segítségével a végső összecsapásra készülődtek a szociáldemokraták ellen. 1934. február 11-én Emil Fey Heimwehrführer és belügyminiszter egy Großenzersdorfban rendezett gyűlésen bejelentette, hogy „holnap munkához látunk, és teljes munkát végzünk.”

A szociáldemokraták továbbra is defenzíven viselkedtek Dollfuß-szal szemben, de Richard Bernaschek, a Schutzbund linzi vezetője határozottan cselekedett. A rövid osztrák polgárháborút a szociáldemokraták linzi párthelyisége, a Schiff Hotel 1934. február 12-i rendőri átvizsgálása robbantotta ki, akik fegyvert kerestek. A jelenlévők ellenálltak és tüzet nyitottak. Az akció fegyveres összecsapásokhoz vezetett a *Schutzbund* és a végrehajtó hatalom között. A harcok kiterjedtek a város többi részére is, s délután már a felső-ausztriai iparvidékről, Bécsből és Stájerországból is összecsapásokról érkeztek hírek. A harcokba később Emil Fey belügyminiszter vezetésével bekapcsolódott a segédrendőrséggé kinevezett Heimwehr is. A harcok lezárulása után néhány nappal a rendőrség, a Heimwehrek és a segítségül hívott szövetségi hadsereg megtörte a Schutzbund ellenállását. A harcok során a Schutzbund

³⁹ Waldheim: i. m. 38–39.

⁴⁰ Vöclka: i. m. 286–287.

több mint 200 tagja életét vesztette, 300-an megsebesültek. Néhány vezető tagját – közöttük a súlyosan sebesült Karl Münichreitert, Georg Weisselt, a fiatal bécsi tűzoltót és Koloman Wallischt, a stájer Schutzbund-vezetőt, parlamenti képviselőt – statáriális eljárás során kivégezték. Több száz elfogott Schutzbund-tagot internáltak. Feloszlatták és betiltották a Szociáldemokrata Munkáspártot és szervezeteit, felmentették hivatalukból politikusait, feloszlatták a szakszervezeteket, sőt az alkotmánybíróságot is.³⁴

A harcok kitörése után számos szociáldemokrata Csehszlovákiába és a Szovjetunióba menekült, ahol később részben a sztálini tisztogatás áldozataul estek. Mások, mint Julius Deutsch, a spanyol polgárháború nemzetközi brigádjaihoz csatlakoztak. Az osztrák szociáldemokrácia külföldi irodája Brnóban továbbra is reformista politikát folytatott, miközben az országban maradtak Forradalmi Szocialisták néven szervezték az ellenállást, s gyakorta együttműködtek a kommunistákkal, jóllehet ideológiailag kissé eltávolodtak tőlük. A harcok kimenetele a dunai térségben kedvezett Olaszország és szövetségese, Magyarország céljainak a Franciaország által támogatott kisantant országokkal szemben.

Az ausztrofasizmus győzelmet aratott, s 1934. május 1-jén „Isten nevében” új alkotmányt hirdettek ki, amely az autoritatív vezetés elvére épült. A hivatásrendek különböző testületeket alakítottak: államtanácsot, szövetségi kulturális tanácsot, szövetségi gazdasági tanácsot, tartományok tanácsát, amelyekben kinevezett tagok ültek. E tanácsoknak nem volt törvénykezési hatáskörük, azzal kizárólag a kormány rendelkezett. Valamennyi pártot feloszlatták, s csak az egységes párt, a Hazafias Front maradt talpon.³⁵

A februári harcokat követően 1934 márciusában Olaszország, Ausztria és Magyarország aláírta az ún. római jegyzőkönyveket (1934. március 17., 1936. március 23.).³⁶ Ausztria számára a szoros politikai és gazdasági együttműködést kezdettől korlátozta a gazdasági válságban legyengült partnerek teljesítőképessége, illetve Magyarország és Olaszország akkoriban erősödő törekvése a Német Birodalomhoz fűződő kapcsolatai kiépítésére. Az olaszbarát politikai irányzatot a lakosság különböző okokból nem fogadta tetszéssel: elutasították az olasz fasizmust és annak politikai módszereit, a déltiroli kérdés megoldatlanságát és az első világháború fájó emlékeit. De Dollfuß sem kívánt teljesen és tartósan Mussolini, illetve a Heimwehr-vezetés „foglya” lenni. Olasz nyomásra ugyan fasiszta mintájú tekintélyelvű rendszer kiépítésén fáradozott, de a „hivatásrendi elvekre” épülő keresztény szövetségi állam maga rögtönözte diktatúrájának legalizálására törekedett. Mindazonáltal Dollfuß azon kevesek egyike volt, akik nyíltan szembe szálltak Hitlerrel; a legtöbb európai politikus inkább a megegyezést kereste vele.

³⁴ A harcok lefolyásáról lásd: REISBERG, Arnold: *1934. február. Egy felkelés okai és következményei*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975. 15–69.

³⁵ Vöcelka: i. m. 292–293.

³⁶ Halmosy: i. m. 346–353.

3.5. Olaszország és Németország között (1934–1938)

1934. június 14-én Hitler Velencében először találkozott Mussolinivel. A Duce akkor diktátorkarrierje csúcspontján állt. Nem hagyott kétséget aziránt, hogy Olaszország megvédi Ausztria függetlenségét. Ezt bizonyítandó, közvetlenül az olasz–német találkozó után látogatásra hívta Dollfuß Riccionéba. Ezután pedig Dollfuß Barthou francia külügyminiszterrel folytatott megbeszélést. Így az a látszat alakult ki, mintha Ausztriát az olasz védelem mellett még Franciaország is támogatná. Valószínűleg azonban Dollfuß e kapcsolatai még inkább felgyorsították az Ausztria elleni náci puccsterveket.

Az 1934. június 30-i németországi „hosszú kések éjszakája” után Hitler csapása Ausztria ellen irányult: július 25-én nemzetiszocialista puccsisták egy csoportja az osztrák szövetségi hadsereg egyenruhájában benyomult a szövetségi kancelláriába, s lelőtte Dollfuß kancellárt, aki orvosi és lelki segítség nélkül belehalt sebesülésébe. A rádió elleni támadásuk csak rövid ideig tartó sikerrel járt. Mivel a kormánytagok többsége még időben elhagyta a kancelláriát, azonnal megkezdődött a puccs leverése: visszafoglalták a rádió épületét, a Ballhausplatzot pedig körülfalták. Karintiában megíúsult a szövetségi elnök elleni merénylet. A szövetségi tartományokban is mindenütt leverték a nemzetiszocialisták akcióit. Számos puccsista Jugoszláviába menekült. Mussolini azonnal reagált: még aznap több motorizált hadosztályt vont össze a Brenner-hágó környékén. Mivel katonai intervencióval fenyegetett, Hitler leállította akcióit. Az ausztriai bevetésre Bajorországban felállított SS- és SA-egységek tétlenek maradtak. Puccskísérletük megíúsulása súlyos csapást jelentett az ausztriai náciak számára.

Hitler ezután már enyhébb hangot ütött meg Ausztriával szemben: 1934. július 25-e után különleges követként Bécsbe küldte Franz von Papen alkancellárt, akit azonban az osztrák kancellári hivatalban hűvösen fogadtak; nem volt ugyanis illúziójuk Hitler szándékai iránt.

1934. július 29-én a meggyilkolt Dollfuß kancellár utódja Kurt Schuschnigg lett, aki folytatni akarta elődje politikáját. 1934. augusztus 21-én Firenzében találkozott Mussolinivel, aki további támogatást ígért. Schuschnigg nem ismert valamennyi korábbi Dollfuß–Mussolini megállapodást, így például az olasz katonai intervenció intézkedéseinek valós terjedelmét belső osztrák nyugtalanságok esetén. Schuschnigg most kijelentette Mussolininek, hogy egy ilyen intervenció belpolitikailag elképzelhetetlen. A későbbiekben beigazolódt, hogy kettejük viszonya mindig hűvös maradt, miközben a Ducét korábban személyes barátság fűzte Dollfußhoz.

1934 szeptemberében Schuschnigg találkozott Barthou francia külügyminiszterrel, ezt a találkozót még Dollfuß tervezte. Ausztria számára a megbeszélés a Habsburg-restaurációra vonatkozó francia figyelmeztetésén kívül semmi eredményt nem hozott.

A Rómához fűződő kötelék kötelezte a bécsi kormányt: amikor Olaszország 1935 elején benyomult Abesszíniába, s a Népszövetség emiatt szankciókat határozott el Olaszország ellen, Ausztria demonstratív módon állást foglalt a határozat ellen, amelyet ugyanakkor több mint ötven tagállam támogatott. Bécs magatartása főleg Nyugat-Európában váltott ki rosszallást.

A nemzetközi események legveszélyesebb következménye Ausztria számára mégis az volt, hogy a nyugati hatalmak elutasító magatartása az abesszin kérdésben a német–olasz kapcsolatok javulásához vezetett. Jóllehet Mussolini nem bízott Hitlerben, de lépésről-lépésre mégis közeledett hozzá, főleg azért, mert Olaszország a Nemzetek Szövetsége szankciói miatt a német szállításokra volt utalva.

Ausztriára nézve súlyos következményekkel jártak az 1935. január 17-én Rómában aláírt francia–olasz egyezmények (Pierre Laval – Mussolini egyezmény)⁴¹ is, amelynek hatásait Ausztriában akkor még nem ismerték fel. A szerződésben a Franciaországot és Olaszországot érintő összes függőben lévő kérdést az *antant cordiale* stílusának jegyében rendeztek, azon az áron, hogy Olaszország szabad kezet kapott Abesszíniában. Olaszország hozzájárult egy Ausztria függetlenségét garantáló dunai paktum megkötéséhez. A német külpolitika irányítói úgy vélték, hogy Ausztria e lépéssel az antantországok felé közeledett.

1935. március 16-án ugyanis a Német Birodalom egyoldalúan felmondta a versailles-i békeszerződés katonai rendelkezéseit, és törvényt hozott az általános hadkötelezettség bevezetéséről. Franciaország a Nemzetek Szövetsége azonnali összehívását követelte és egyben javasolta, hogy Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország tegye meg a szükséges lépéseket Németország ellen. Az észak-olaszországi Stresában rendezett konferencián (1935. április 11–14.)⁴² a három hatalom képviselői elvetették a szankciók alkalmazását Németország ellen, s mindössze egy határozatot fogadtak el, amelyben sajnálkozásukat fejezték ki Németország egyoldalú szerződésszegése felett. Stresában Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország egységes frontot alakított ki Németország terjeszkedésével szemben (stresai front), de Olaszország részvételét csak azon az áron biztosította, hogy szemet hunyt annak abesszíniai tervei felett. Később Olaszország nyíltan szembefordult Nagy-Britanniával és Franciaországgal, s a nemzetiszocialista Németországgal lépett szövetségre.

A konferencia viszont világos határozatot hozott az osztrák kérdésben: megerősítette az 1934. február 17-i és szeptember 27-i angol–francia–olasz nyilatkozatot Ausztria függetlenségének megőrzéséről, az 1935. január 7-i francia–olasz jegyzőkönyv Ausztriára vonatkozó részét, valamint az 1935. február 3-i angol–francia nyilatkozatot, amely Ausztria függetlenségének veszélyeztetése esetén kölcsönös tanácskozást írt elő. Ezekkel a megállapodásokkal Ausztria közvetlenül az angol–német diplomáciai küzdelem részese lett, amely főleg arról szólt, kinek az oldalára álljon Olaszország.

Az általános német hadkötelezettség bevezetése és a keleti Locarnóra vonatkozó tárgyalások megghiúsulása miatt 1935. május 2-án Párizsban francia–szovjet kölcsönös segítségnyújtási szerződést⁴³ kötöttek. Két hét múlva csehszlovák–szovjet kölcsönös segélynyújtási szerződést⁴⁴ írtak alá, amely leszögezte, hogy a kölcsönös segélynyújtási kötelezettség csak akkor érvényes, ha a megtámadott félnek egyidejűleg Franciaország is segítséget nyújt.

1936-ban Németország nemzetközi pozíciójának jelentős erősödése, és a nyugati demokráciák diplomáciai pozícióinak gyengülése – a szigorúan semleges magatartást

⁴¹ A szerződést lásd Halmosy: i. m. 359–362.

⁴² Uo. 363–366.

⁴³ Uo. 367–370.

⁴⁴ Uo. 371–374.

biztosító Egyesült Államok miatt – rendkívül kedvezőtlen kihatással volt Ausztria számára.

Németország diplomáciai átütő erejét bizonyította többek között a belga semlegességről szóló német nyilatkozat (1936. március 6.), amely azt jelentette, hogy hatályon kívül került az 1920. évi francia–belga szerződés, amely előírta a két ország vezérkari főnökeinek kapcsolatát, és Németország ellen irányult.

1936 tavaszán Mussolini már Ausztria és Németország kiegyezési lehetőségeit kereste. Hitler megnyugtatóra – nagy álságosan – azt tanácsolta Schuschniggnek, bocsássa el Starhemberg alkancellárt,⁴⁵ amelynek Heimwehr-egységeit ő eddig minden módon támogatta. Mindez a *Heimwehr* erős pozíciója miatt Schuschnigg számára nem tűnt egyszerű vállalkozásnak, de végül minden nehézség nélkül megtörtént. Ezzel a Németországgal való együttműködés elszánt ellenfelét billentették ki pozíciójából. Schuschnigg számára e személyes siker lehetőséget teremtett volna a szociáldemokratákkal való párbeszéd felvételére, s közös platform keresésére a nemzetiszocialisták elleni küzdelemben. De semmit sem tett, s amikor végül mégis megkísérelte – a nemzetiszocializmus növekvő befolyásának hatására Ausztriában –, már késő volt.

⁴⁵ Starhemberg, Ernst Rüdiger herceg (1899–1956): osztrák politikus. Részt vett Hitler 1923. évi müncheni puccskísérletében, de később az ausztrofasizmus meggyőződéses híve lett. 1930–1936 között a *Heimwehrek* és 1934–1936 között a Hazafias Front szövetségi vezetője. 1934-ben Dollfuß alatt alkancellár, majd 1936-ig biztonsági miniszter. Schuschnigg kancellárral azonban ellentétbe került Ausztriának az Olaszországhoz való szoros közeledése ügyében, ezért lemondott. 1937-ben emigrált, 1942-től Argentínában élt, s csak az 1950-es években tért haza Ausztriába.

4. Ausztria a „Harmadik Birodalomban”(1938–1945)

4.1. Az 1936. július 11-i német–osztrák szerződés

Papen bécsi német követ már 1935 júliusában átnyújtott egy szerződéstervezetet Egon Berger-Waldenegg⁴⁶ akkori külügyminiszternek, amely lehetővé tette a Németország és Ausztria közötti megegyezést. Ilyen tervezet megvalósítására azonban csak Starhemberg kormányból való kiválása után lehetett gondolni.

Schuschnigg elfogadta a Hitlerrel való szerződéskötés rizikóját. Azt remélte, hogy ha a Német Birodalom szerződésben elismeri Ausztria függetlenségét, akkor elkerülhető lesz az Anschluss. Csak később bizonyosodott be, hogy éppen a júliusi egyezmény volt a döntő lépés Hitler ausztriai hatalomátvétele számára. Mussolini már régóta tudta, hogy Ausztriát tartósan nem tudja megvédeni, de a Bécs és Berlin közötti szerződéskötés támogatása egyes sakkhúzásnak bizonyult számára.

1936. június 9-én Galeazzo Ciano,⁴⁷ Mussolini sógora lett az olasz külügyminiszter. Alfieri, a Németországhoz való közeledés híve pedig átvette a propagandaminisztérium vezetését.

1936. július 11-én megkötötték az Ausztria számára végzetes szerződést. Berger-Waldenegg külügyminisztert, a *Heimwehr* emberét már előtte leváltották, s maga Schuschnigg vette át a külügyi reszort vezetését. Július 11-én kinevezte államtitkárnak a németbarát Guido Schmidtet, októberben pedig feloszlatták a Heimwehreket.

⁴⁶ Berger-Waldenegg, Egon (1880–1960): osztrák jogász, politikus, földbirtokos. 1902-től előbb az alsó-ausztriai helytartóságban, majd 1907–1918 között a külügyminisztériumban dolgozott. 1929-ben belépett a stájer Heimatschutzba, majd két évvel később részt vett a Pfrimer-puccsban, s azután Starhemberghez csatlakozott. Az 1934. évi államcsíny és az ausztrófasiszta hivatásrendi állam berendezkedése után Stájerország tartományi főnökhelyettese lett. 1934–1935-ben igazságügy-miniszter volt. 1934. július 25-én a Heimatschutzot egész Ausztriában mozgósították a nemzetiszocialisták ellen. 1934–1936-ban Schuschnigg kormányában külügyminiszter, majd 1936–1938 között római osztrák követ. Az Anschluss után Olaszországban maradt, s olasz állampolgár lett. 1944-ben Rómában megalakította az Osztrák Irodát; 1948-ban magánszemélyként tért vissza.

⁴⁷ Ciano, Galeazzo (1903–1944): olasz politikus. Mussolini vejeként, tanácsadójaként 1935-ben propaganda miniszter, majd 1936–1943-ban Olaszország külügyminisztere. 1939-től bírálta Mussolini Hitlerhez fűződő egyre szorosabb kapcsolatát. 1943-ban a fasiszta nagytanácsban Mussolini ellen szavazott és Németországba menekült; 1944-ben Németország kiadta, halálra ítélték és kivégezték.

A szerződés Németország nagy diplomáciai sikerét jelentette. Az egyezményről a nyilvánosság részére csak három pontból álló közleményt adtak ki, amely elismerte ugyan 1. „az Osztrák Szövetségi Állam teljes szuverenitását”, 2. a két kormány a másik államban fennálló belpolitikai rendet a másik állam belügyének tekintette, 3. ugyanakkor „az osztrák szövetségi kormány [...] a Német Birodalommal szemben folytatott politikáját mindenkor azon az elvi irányvonalon fogja tartani [...] hogy Ausztria német államnak vallja magát.” Mindez nem érintette az 1934. évi római jegyzőkönyveket, valamint Ausztria helyzetét Olaszországgal és Magyarországgal szemben.⁴⁸

A szerződéshez csatolt Gentlemen’s Agreement nevet viselő egyezmény teljes szövege csak a második világháború után került nyilvánosságra. Rendelkezései teret engedtek a német követelések rugalmas érvényesítésének. Tíz cikkelye többek között a kulturális kapcsolatokról szólt: a felek kötelezték magukat, hogy a „német kultúrkörhöz való tartozásukból kiindulva tartózkodnak a rádióknak, a filmnek, a hírszolgálatnak és a színháznak a másik fél ellen irányuló agresszív felhasználásától.” A sajtónak szintén tartózkodnia kellett „a másik állam viszonyaiba való minden politikai beavatkozástól” s fokozatosan leépítették az újságok kölcsönös behozatali tilalmát. Az osztrák kormány ígéretet tett, hogy „a lehető leghamarabb rendezni fogja a Németországba emigrált osztrák náci helyzetét”. A másik állam állampolgárai az állam felségeit a harmadik államokra vonatkozó előírások szerint használhatták, a másik állam nemzeti himnuszának éneklését csak zárt összejöveteleken engedték meg. A német kormány hajlandónak bizonyult a rendes gazdasági kapcsolatok felvételére, beleértve a kishatárforgalom újrafelvételét. Megszüntették a német turistákat és az osztrák idegenforgalmat sújtó ezer márkás záradékot. A két kormány külpolitikai kérdésekben tanácskozást helyezett kilátásba, sőt: az osztrák kancellár „messzemenő politikai amnesztiát hirdet, továbbá kész arra, hogy megfelelő időpontban az eddigi ún. ausztriai nemzeti ellenzék képviselőit bevonja a politikai felelősségben való osztozásba.” A felmerült panaszok megvizsgálására a két külügyminisztérium 3–3 képviselőből álló bizottságot állított fel.⁴⁹

Németország diplomáciai, politikai és gazdasági erősödésével párhuzamosan a kisantant államokkal kötött francia szerződések mindinkább veszítettek súlyukból. 1936. augusztusban Románia németorientációra váltott; 1937-ben Jugoszlávia követte, amely egyidejűleg meg nem támadási szerződést kötött Olaszországgal.

1936 tavaszán közeledés indult meg a nemzetiszocialista Németország és a fasiszta Olaszország között, s a két nagyhatalom rövidesen megegyezett egymással érdekszféráik elhatárolásában és expanzív terveik kölcsönös támogatásában. 1936. október 20-án Ciano Berlinben meglátogatta von Neurath birodalmi külügyminisztert, majd október 24-én Berchtesgadenben (Obersalzberg) Hitlert. A német–olasz közeledést és együttműködést e találkozókon öltötték először egyezményes formába. A berchtesgadeni (berlini) titkos jegyzőkönyv tartalmát Ciano müncheni

⁴⁸ Halmosy: i. m. 384–385., NÉMETH István (összeállította): *Németország nemzetközi szerződései 1918–1945. Dokumentumgyűjtemény.* Universitas Kiadó, Budapest, 1994. 110–111., Németh István: *A „Harmadik Birodalom”*... i. m. 552–553.

⁴⁹ Uo.

sajtónyilatkozatából ismerjük.⁵⁰ Ezt követően Mussolini 1936. november 1-jén a milánói dómtéren tartott beszédében először beszélt Róma–Berlin tengelyről. A tengely létrejötte és megerősödése Olaszország földközi-tengeri érdekeinek német részről történt elismerésével, illetve Olaszország közép-európai befolyásának fokozatos feladásával járt együtt.

1936 végén Ausztria diplomáciai kapcsolatai Olaszország és Németország irányában csalókan jó eredményt mutattak. 1936. november 8–12. között Bécsben tárgyaltak Olaszország, Magyarország és Ausztria külügyminiszterei, s aláírtak egy titkos jegyzőkönyvet a három ország jóindulatú semlegességéről háború esetén. A döntő megállapodások azonban más helyeken történtek. 1936. november 25-én Berlinben Németország és Japán aláírta az antikomintern paktumot,⁵¹ amelyhez még titkos pótegyezményt csatoltak. A valóságban a Komintern elleni harc hangoztatásával csak álcázták Németország európai, és Japán ázsiai terjeszkedési törekvéseit.

4.2. Mussolini szószegése

Az 1937. év Ausztria külpolitikájában von Neurath február 22–23-i bécsi látogatásával indult, akinek valutaunióra vonatkozó javaslatai Ausztria gazdasági csatlakozására irányultak. Schuschnigg azonban eltökéltte magát az ellenállásra, ezért Budapesten, Rómában, sőt Prágában keresett hozzá támogatást. 1937. április 22-én Velencében utoljára találkozott Mussolinivel, s közölte vele Ciano félelmeit. Mussolini azonban további támogatásáról biztosította az osztrák kancellárt, s visszautasította a Habsburg-restaurációs terveket. De még Göring sem vihette haza Berlinbe római látogatásáról Mussolini egyértelmű, a németek számára megnyugtató válaszát Ausztriát illetően.

A látszólagos nyugalom Közép-Európában csalóka volt. 1937. november 5-én – a híres Hoßbach-memorandumból tudjuk – Hitler a főparancsnokokkal és a birodalmi külügyminiszterrel folytatott megbeszélésén kifejtette: „a németkérdés megoldása csak erőszak révén mehet végbe, amely sohasem kockázatmentes. Nagy Frigyes harca Sziléziáért, valamint Bismarck Ausztria és Franciaország elleni háborúi is hatalmas kockázattal jártak. [...] Háborús lebonyolítás esetén katonai-politikai helyzetünk javítása érdekében elsődleges célunk Csehország és Ausztria meghódítása, mert így elkerülhetjük az esetleges keleti oldalról érkező támadást [...]”⁵² Az osztrák vezérkarban ezután terveket dolgoztak ki a német támadás elhárítására, amelyek mozgatója Jansa altábornagy volt.

⁵⁰ Halmosy: i. m. 403–404. Ciano müncheni sajtónyilatkozatából kitűnt, hogy Németország elismerte Abesszínia meghódítását, viszont Olaszország magáévá tette a német álláspontot a locarnói szerződések felmondása nyomán kialakult helyzetben. A két hatalom megerősítette együttműködését Franco katonai támogatásában, és pozitívan értékelte a német–osztrák kapcsolat Németország javára történő alakulását. Németország gazdasági segítséget ígért Etiópia kincseinek kiaknázásához, amelyről 1937-ben több megállapodást is kötöttek.

⁵¹ Halmosy: i. m. 406–411.

⁵² Németh: *A „Harmadik Birodalom”*... i. m. 562–563.

1937. november 6-án Olaszország belépett az antikomintern-paktumba. Az aláírás alkalmából Ribbentrop szóba hozta Mussolininek Ausztriát. Ettől kezdve látszik döntő változás az olasz álláspontban Ausztriát illetően. Amikor Ribbentrop kijelentette, hogy a Róma és Berlin közötti „nagypolitikán” belül Ausztria csak másodlagos jelentőségű, s az együttműködés akadályát alkalmasint meg lehetne oldani, Mussolini azt válaszolta, hogy Ausztria nem olasz–német, hanem nemzetközi probléma. Mindez azt jelentette, hogy Ausztria léte érdektelen lett számára. Ha még kétértelműen is, de Mussolini végül zöld utat adott Hitlernek.

Az antikomintern paktum az 1936. júliusi egyezmény fényében lehetetlenné tett minden külpolitikai lépést Ausztria számára, hogy segítségnyújtási egyezményt kössön Csehszlovákiával, esetleg szovjet garanciával a háta mögött. 1938 januárjában a Budapesten rendezett utolsó olasz–osztrák–magyar konferencián megkísérelték, hogy megnyerjék Ausztriát az antikomintern paktumhoz való csatlakozásnak és kiléptessék a Nemzetek Szövetségéből.

4.3. Nemzetiszocialista nyomás Ausztriára

Ismét erősödött az Ausztriára irányuló német nyomás, s az országon belüli nemzetiszocialisták egyre aktívabban léptek fel. Amikor Schuschnigg 1937 végén új kezdeményezésre készült, már késő volt. Az európai politika legtöbb „nagya” már nem emelt szót érte. Guido Schmidt osztrák külügyminiszter Ausztriára nézve 1937. májusban már semmiféle garanciát nem kapott Londonban és Párizsban. Franciaország és Nagy-Britannia az appeasement-politika jegyében az enyhülést és a megbékélést kereste. Chamberlain miniszterelnök 1938. február 21-én leváltotta Anthony Edent, aki Hitlerrel szemben határozottabb álláspontra készült, s Lord Halifaxot nevezte ki külügyminiszternek. Neville Henderson berlini angol követ és az appeasement-politika egyik legszélsőségesebb képviselője az osztrák ellenállást Németország anschlussával szemben periférikus jelenségnek tekintette, amely kicsinyes módon zavarja a magas politikai gondolat szárnyalását. Chautemps francia miniszterelnök és pénzügyminisztere, George Bonnet enyhülést szorgalmaztak, s 1937. novemberben von Papennek közeledő francia magatartást jeleztek.

1938 januárjában az osztrák rendőrség kezébe jutott egy nemzetiszocialista terv, amely kilátásba helyezte, hogy szervezett nyugtalanságok keltésével német részről előbb ultimátumot küldenek, majd katonailag beavatkoznak. Legkésőbb ebben a pillanatban világossá vált, hogy az 1936. júliusi egyezmény nem érte el célját.

1938. február 5-én Papen a Schuschnigggal való találkozást javasolta Hitlernek, aki elfogadta az ötletet. Papen meggyőzte Schuschniggot, hogy egy ilyen beszélgetéssel minden jóra fordulhat. Így Guido Schmidt külügyminiszter kíséretében 1938. február 12-én Obersalzbergbe utazott.

Ott azonban Schuschniggot egy jól előkészített színházi előadás fogadta. Látogatása lefolyását ő maga részletesen leírta: magas rangú német tábornokok álltak a Berghof udvarán, izgatott katonai aktivitást színlelve, vajon Hitler mikor adja ki a bevonulási parancsot Ausztriába. Miután Schuschniggnak el kellett tűnie Hitler szokásos agresszív retorikai tirádáit, s néhányszor jól adagolt várakozásokkal megtűzdelve egyik

helyiségből a másikba kísérték. Hitler kíméletlenül a lényegre tért: „Történelmi küldetésem van, amit teljesítenem kell, és teljesíteni is fogom, mert a Sors szabta rám, és akik nem hajlandók velem együttműködni, könyörtelenül elpusztulnak. A maguk határvédelme nevetséges, egyetlen nap alatt tönkroverem. De szeretném az osztrák népet megkímélni a vérontástól, mert a reguláris hadsereget az SS-csapatok követik majd, őket pedig a Bajorországban kiképzett Osztrák Légió. Akkor pedig már senki sem lesz képes megakadályozni a nyomukban járó bosszúállást.”⁵³

Végül beterjesztették neki egy megállapodás tervezetét, amely erős német befolyást irányzott elő az osztrák hadseregére, s a végrehajtó hatalom ellenőrzését Seyß-Inquart jövődől belügyminiszterre bízta. A nyomásnak engedve Schuschnigg végül aláírta a megállapodást. Voltaképpen csak olyan egyezményhez járult hozzá, amely az 1936. júliusi megállapodások teljes körű végrehajtását garantálta, ténylegesen azonban a nemzetiszocialisták „legális” hatalommegragadásának az útját nyitotta meg.⁵⁴

Bécsbe visszatérve az osztrák szövetségi kancellár a megállapodás tartalmát csak apránként hozta nyilvánosságra, de még így is bénító sokként hatott. 1938. február 24-én a világ előtt pontosította álláspontját, azon kívül azonban nem cselekedett. Végül növekvő német nyomásra március 9-én bejelentette, hogy az Anschluss vagy függetlenség kérdésében március 13-ára népszavazást ír ki, jöllehet Mussolini eltanácsolta ettől. „Szabad és német, független és szociális, keresztény és egységes Ausztriáért! Békéért és munkáért, és valamennyi, a népet és a hazát valló egyenjogúságáért” – hangzott Schuschnigg jelszava.

Hitlert teljesen meglepte Schuschnigg lépése, aki a népszavazáson többséget kapott volna. Ezért megkezdte a katonai előkészületeket. Hitler a népszavazást a berchtesgadeni egyezmény megsértésének tekintette, a német csapatok bevonulásával fenyegetett és az osztrák kancellár lemondását követelte.

Schuschnigg végül március 11-én lemondta a népszavazást, és röviddel később pozíciójából is visszalépett. Miklas szövetségi elnök, aki vonakodott megbízni Seyß-Inquartot a kormányalakítással, végül a bécsi német katonai attasé ultimátumára – miszerint ha Göring 19’30”-ig nem kap jelentést Seyß-Inquart kancellári kinevezéséről, a határon álló 200 000 katona megkezdí a bevonulást – engedett az erőszaknak.⁵⁵

De már minden lépés későn történt. 1938. március 12-én megkezdődött a német csapatok bevonulása Ausztriába, miután Mussolini – akit az utolsó pillanatban értesítettek – biztosította a németeket, hogy Olaszország nem fog beavatkozni. Az ujjongó tömegek láttán („virághadjarat”) Hitler Ausztria teljes csatlakoztatásáról döntött. Március 13-án elfogadták a *Bírodalmi törvény Ausztria újraegyesítéséről a Német Bírodalommal* elnevezésű törvényt, amely Ausztriát már a Német Bírodalom tartományaként (Ostmark) említette.

Az osztrák, ún. Anschluss-törvényt nem Seyß-Inquart kormánya dolgozta ki, hanem a németektől érkezett meg, s csupán kihirdetésre szorult. Miklas szövetségi elnök megtagadta aláírását és lemondott. Funkciója Seyß-Inquart-ra szállt át, aki azután aláírta a törvényt.

⁵³ Corvaja: i. m. 86.

⁵⁴ Vöcelka: i. m. 296.

⁵⁵ Waldheim: i. m. 49–50.

Ausztria megszállása nem csak a nemzetközi joggal, hanem a versailles-i, saint-germain-i és lausanne-i szerződésekkel, valamint az 1936. július 11-i német–osztrák szerződéssel való szakítást is jelentette.

Göring többször felszólította Seyß-Inquartot, kérjen katonai segítséget a német birodalmi kormánytól, akár telefonon is. Végül azonban mégis táviratot küldtek, amelyet az ideiglenesen Bécsbe utazott, s az Ausztriáért felelős német külügyi államtitkár, Wilhelm Keppler adott fel, akinek az általános felfordulásban Seyß-Inquart szabad kezet adott.

A német anschluss felszámolta az európai egyensúly és az európai béke számára döntő jelentőségű osztrák függetlenséget, amelyhez az európai nagyhatalmak is asszisztáltak. Mussolini közel másfél évtizedes szövetségesét hagyta cserben, s állapodott meg Hitlerrel érdekszféráik elhatárolásáról. Így kiszorult Közép-Európából, de az osztrák kormányt szóban az anchlussig hitegette támogatásáról. Franciaország és Nagy-Britannia pedig appeasement-politikája jegyében igyekezett keletre terelni Hitlert. A nyugati hatalmak csak Ausztria 1938. márciusi anchlussa, a Szudéta-vidék – az önrendelkezési jogra való hivatkozásával – 1938. szeptemberi bekebelezése, majd 1939 márciusában Csehszlovákia szétzúzása után húzták meg az európai német terjeszkedés határait, s adtak garanciát Lengyelországnak egy esetleges német támadás esetére.

4.4. Ausztria a „Harmadik Birodalomban” (1938–1945)

Azonnal megkezdődött Ausztria közigazgatási önállóságának megszüntetése, és az ország beolvasztása a Német Birodalomba. Az osztrák hadsereget egyesítették a *Wehrmacht*tal, kiadták a birodalom közigazgatásának újjászervezéséről szóló törvényt, elrendelték az osztrák Nemzeti Bank beolvasztását a Reichsbankba, s a párt és az állam egységéről szóló birodalmi törvényt kiterjesztették Ausztriára is.

Hitler ígéretessel megszerezte a katolikus egyház, majd Karl Renner egykori kormányelnök támogatását az anchlusshoz. Az anchluss támogatóihoz tartozott Theodor Innitzer kardinális, aki a Führerhez intézett felhívásában tudatta a német vezetővel, hogy utasítására Hitler Bécsbe érkezésekor valamennyi templomi harang meg fog szólalni, és áldását adta a bolsevizmus elleni harchoz is. Az anchlusszt megerősítő népszavazás napján pedig német köszöntéssel lépett be a szavazóhelyiségbe. Seyß-Inquart kancellár Ausztria birodalmi helytartója, Josef Bürckel pedig „az újraegyesítés birodalmi megbízottja” és az Ostmark NSDAP főnöke lett. Ausztria rövid idő alatt névtelen orszaggá vált; területét hét körzetre (Gau) osztották.

Az 1938. április 10-i „népszavazáson” a várakozásoknak megfelelően a szavazók 99,6%-a mondott igent a már végrehajtott és visszafordíthatatlannak nyilvánított egyesülésre. Az osztrák nép beleesett a „német egyesülés” jelszavának csapdájába. A „nagyság” és „felemelkedés”, a megoldatlan gazdasági bajok, a nácik demagógiája, a német „népközség” révén elérhető általános jólét víziója és a német katonai és hatalmi erő tömeglélektani hatásai miatt átmenetileg szinte önkívületi állapotban követték a birodalom vezérét. Paul Löbe, a német Reichstag és a Német–Osztrák Volksbund szociáldemokrata elnöke megfelelő propagandával elérte, hogy az 1934 februárja után

elbocsátott egykori Schutzbund-tagok és más szociáldemokraták visszakapják közigazgatási tisztségeiket. A munkásság megnyerésén fáradozott Neubacher, Bécs újonnan kinevezett nemzetiszocialista polgármestere is.

A „népszavazás” után az osztrák NSDAP „régí harcosai”, a korábbi „illegálisok” csalódtak várakozásaikban. A birodalom központi szervei tudatosan eltávolították őket Ausztriából, mert még bennük is az osztrák önállóság gondolatának lehetséges képviselőit látták. Az egyházi hierarchia is rövidesen ráébredt arra, hogy a „népszavazás” előtt visszaéltek jóhiszeműségükkel, és a hatalom új birtokosainak totális igényei őket is fenyegetik. Az ország teljes közigazgatási, politikai, gazdasági és katonai beolvasztása következtében a háború végére az ausztriai birodalmi németek száma elérte a 3 milliót. 1938 végén az osztrák NSDAP több mint 200 ezer tagot számlált.

Az Anschluss után gyors ütemben megkezdődött a zsidóság ellen Németországban már alkalmazott megkülönböztető rendszabályok bevezetése. Ausztriában vallásfelekezeti alapon 180 ezer zsidót tartottak nyilván, de a nürnbergi törvények értelmében további 120 ezer főt minősítettek zsidónak. Már áprilisban elrendelték az ötezer birodalmi márka feletti zsidó vagyonok (48 ezer fő) bejelentését. 26 ezer ipari üzem, kereskedelmi és más vállalkozás került az „árja tulajdonba veendő” üzemek kategóriájába. A világtörténelem egyik legnagyobb méretű szabad rablása kezdődött, amelynek fő haszonélvezői a náci Németország mellett a hazai kisebb ragadozók lettek. Az antiszemita megtorló- és üldözési akciók az 1938. november 9–10-i „birodalmi kristályéjszakától” kezdve egyre elrettentőbb formákat öltöttek.

Az előzetes számításoknak megfelelően azonban az Anschluss gazdasági téren nagy lehetőségeket nyitott meg Németország előtt. Ostmarkot haladéktalanul bekapcsolták a német hadigazdálkodás négyéves tervébe, s gazdasági teljesítőképességének növeléséről döntöttek. Ausztria gazdaságának legfontosabb ágazataiban a német befolyás érvényesült.

A második világháború kitörése különösen sok osztrákot talált a német *Wehrmacht* egységeiben, mert az általános hadkötelezettséget Ausztriában egy évvel korábban bevezették, mint Németországban. Így 1938 őszén több évfolyamot hívtak be katonai szolgálatra. Emberveszteségeik kezdetben ezért százalékosan magasak voltak, miközben földrajzi helyzete miatt területét évekig megkímélték a bombatámadások.

1938–1939-ben ugyan szétzúzták a monarchista, szocialista és kommunista ellenállási csoportokat, de a háború alatt erősödtek a rendszer ellenfelei közötti kapcsolatok. Az első jelentős, nyilvános, katolikus tiltakozó megmozdulásra 1938. október 7-én került sor a Stephansdombon tartott áhítat után. Másnap a hatóságok betörték a bécsi érseki palotába. Több száz papot zártak börtönbe, utasítottak ki az országból, tizenötöt kivégeztek.

1943-ban a német ellenállás vezető személyiségei – Carl Goerdeler, Wilhelm Leuschner és Jakob Kaiser – felvették a kapcsolatot az osztrák csoportokkal, amelyek hajlandók voltak együttműködni a náci rendszer megbuktatásában, de még azok a szociáldemokraták is a független Ausztria visszaállítására törekedtek, akik egykor támogatták az Anschlusst.

Az 1944. július 20-i Walküre ellenállási akciót a bécsi katonai körzetben ugyan sikeresen végrehajtották, de a Hitler-elleni merénylet megghiúsulása után számos vezető személyiségét letartóztatták. A különböző politikai pártok, a katolikus egyház, ifjúsági és női ellenállási csoportok nem alkottak egységes, szervezett erőt, s konspirációs járatlanságuk súlyos áldozattal járt: 1938–1945 között 2700 főt végeztek ki ellenállási tevékenység miatt; 16 500 ellenálló halt meg koncentrációs táborokban. Politikai okokból kb. 100 ezren voltak börtönben.

Ausztria 240 tábornokot adott Hitlernek. Osztrákok a német *Wehrmacht* és a *Waffen-SS* egységeiben – 1,2 millióan – valamennyi fronton harcoltak, de a Balkánra csak osztrák tiszteket küldtek. 247 000 fő osztrák katona esett el vagy lett holtta nyilvánítva, 114 000 súlyos háborús sérülést szenvedett. Közel félmillióan hadifogságba kerültek. A polgári lakosság közül 24 ezren estek a szövetségesek légitámadásainak áldozatául.⁵⁶

Ausztria német megszállása, önálló államiságának megszűnése szinte visszhang nélkül maradt a világban. A nagyhatalmak rendkívül hűvösen viselkedtek az eseménnyel szemben. A néhány tiltakozás távoli országokból érkezett, közöttük Mexikóból is. A szomszédos államok elégedettségüknek adtak kifejezést és elismerték Ausztria bekebelezését a Német Birodalomba. Az 1938. április 10-én megtartott népszavazás már az Anschluss lezárult tényeit rögzítette; nem volt titkos, így nem felelt meg a demokratikus szabályoknak. Eredménye a gyanúsán magas 99%-os igennel végződött.

A nemzetiszocialisták ünnepelték az Anschlusst, számos osztrák a nyomasztó munkanélküliség megszűnését remélte, ezért pozitívan vagy várakozva viszonyultak az eseményhez. A lakosság másik része csendes kisebbségként a háttérben maradt. A *Gestapo* még a katonai megszállás előtt megérkezett Bécsbe, és azonnal megkezdte végzetes tevékenységét egész Ausztriában. Becslések szerint 60 000 osztrákot, közöttük az ország egész politikai vezetését letartóztatták; számosan külföldre menekültek. Egyidejűleg megkezdődött az ausztriai zsidó lakosság tulajdonának lefoglalása, de az emigrációba vezető út még nyitva maradt. Sokan, akik semmi áron sem akarták elhagyni hazájukat, nem ragadták meg ezt a lehetőséget, és még bizonytalanabb sors várt rájuk. A közvéleményre egyre kevésbé figyeltek, s a Gleichschaltung minden területen végrehajtották. Az osztrák szövetségi tartományokat különböző határváltoztatásokkal Gaukká alakították, s az Ausztria név teljesen eltűnt a nyelvhasználatból. A közélet fontos pozícióit németekkel töltötték be.

Hitler, aki megígérte Mussolininek, hogy sohasem felejtí el az Anschluss idején tanúsított magatartását, 1939. október 21-én egyezményt kötött Olaszországgal, amely lehetővé tette a dél-tiroli németek kivándorlását őshazájukból.

1938 szeptemberében a nagyhatalmak a Hitlerrel szemben tanúsított appeasement-politikájuknál még egy lépéssel tovább mentek, s a Szudéta-vidéket is a náci Németországnak adták. Csak a csonka Csehszlovákia elleni 1939. március 5-i német

⁵⁶ Vöcelka: i. m. 302.

agresszió változtatott véglegesen Nagy-Britannia és Franciaország közvéleményének beállítottságán; 1939. március 31-én nyilvános függetlenségi garanciát adtak Lengyelországnak, amelyet – Albánia olasz megtámadása miatt – április 13-án Romániára és Görögországra is kiterjesztettek.⁵⁷ 1939. szeptember 1-jén a Lengyelország elleni német támadással megkezdődött a második világháború.

Ausztria számára nagy hátrányt jelentett, hogy külföldön nem alakult emigráns kormány. Az ez irányú kísérleteket megsemmisítette a franciaországi német bevonulás. Ráadásul az emigránsok sem tudtak közös nevezőre jutni egymással. Hiányzott az osztrák lakosság erkölcsi támogatása is. Az osztrákok nagy részét besorozták a német Wehrmachtba. Az elkerülhetetlent vállalva, a náci rendszer számos ellenfele a Wehrmachtban kisebb politikai zaklatásnak volt kitéve, mint otthon, mert német egységekbe sorozták be őket.

1941 decemberében Sztálin Anthony Edennek Ausztria helyreállítását emlegette. 1942. február 18-án Winston Churchill kijelentette, hogy nem szabad elismerni Ausztria betagolását a Német Birodalomba.

1943. október 19-én megkezdődött a külügyminiszterek moszkvai tanácskozása, amely november 1-jén a szabad és független Ausztriáról fogadott el nyilatkozatot. A nyilatkozat pozitív értelemben hatott az ország jövőjére, de a saját hozzájárulás kérdését is felvetette a nemzetiszocializmustól való megszabadulás ügyében. 1944 novemberében Sztálin és Churchill Moszkvában tanácskozott Ausztria és a dél-német katolikus tartományok egyesítéséről, de ennek nem lett gyakorlati következménye. Megállapodtak az osztrák határokon belüli megszállási övezetek kijelöléséről, és kitartottak a moszkvai nyilatkozatban rögzített terv mellett.

Jaltában (1945. február 4–5.) szintén jóváhagytak egy ilyen megoldást, de nem született részletes terv a szövetségesek ausztriai megszállási övezeteiről. A jaltai nyilatkozatban főleg a német uralom alól felszabadult népek demokratikus intézményeinek szabad választásáról, a békés viszonyok helyreállításáról, demokratikus alapokon álló ideiglenes kormányok felállításáról és a választásokról esett szó.⁵⁸

4.5. Az 1943. november 1-i moszkvai nyilatkozat Ausztriáról

A nyilatkozat tervezetét a britek dolgozták ki, amelyet véleményezésre megküldtek a többi szövetségesnek. Mivel 1941 decemberében Sztálin, 1943 márciusában pedig Rooseveltt is úgy nyilatkozott a brit külügyminiszternek, hogy Ausztriát le kell választani a Német Birodalomról és helyre kell állítani függetlenségét, a szövetségesek között egyetértés alakult ki a kiindulási alapról. Az Egyesült Államok nem mutatott különösebb érdeklődést a részletek iránt – sőt Rooseveltt meg volt győződve arról, hogy

⁵⁷ NÉMETH István: *Németország története. Egységtől az egységig (1871–1990)*. Aula Könyvkiadó, Budapest, 2004. 261.

⁵⁸ Waldheim: i. m. 55–56.

Ausztria a Szovjetunió befolyási övezetébe kerül –, jöllehet a nyilatkozatot Habsburg Ottó Roosevelttel és Churchill-lel folytatott intenzív tárgyalásai előzték meg.⁵⁹

A nyilatkozat kijelentette: „Az Egyesült Királyság, a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok kormányai megegyeztek abban, hogy Ausztriát, a hitleri agresszió áldozatául esett első szabad országot fel kell szabadítani a német uralom alól.

Ausztriának Németország által 1938. március 15-én történt bekebelezését semmisnek és meg nem történtnek tekintik. Az ez időpont óta Ausztriában bekövetkezett bárminemű változásokat semmiképpen nem tekintik magukra nézve kötelezőnek. Kinyilvánítják óhajukat, hogy Ausztria szabad és független országgként álljon helyre, és így éppúgy megnyissák az utat az osztrák nép számára, mint azon szomszédos államok esetében, amelyek hasonló problémákkal kerülnek majd szembe, s így megtalálhatják a politikai és gazdasági biztonságot, amely a tartós béke egyedüli alapja.

Ausztriát mindazonáltal emlékeztetik arra, hogy a hitleri Németország oldalán viselt a háborúban való részvétele miatt felelősség terheli, amely alól nem szabadulhat, és hogy a végső rendezés során elkerülhetetlenül figyelembe fogják venni, mennyiben járult hozzá önmaga felszabadításához.”⁶⁰

Az utolsó bekezdést később különbözőképpen értékelték: Habsburg Ottó egyenesen Sztálin – és cseh ügynökei – kezét és a Szovjetunió veszélyes diplomáciai előretörését látta benne Bécs irányában. Ezért határozottan és írásban tiltakozott a szövetségesek kormányainál ezen megszövegezés ellen. Az ellentmondásos nyilatkozat voltaképpen az egymással ellentétes irányú erők hatását tükrözte: Ottó eredményes fáradozásai nélkül nem került volna be a nyilatkozatba Ausztria áldozati szerepe és szuverenitásának helyreállítása. Beneš munkálkodása nélkül pedig nem rögzítették volna, hogy Ausztriát is terheli felelősség a háborúért és a hitleri gaztettekért.⁶¹

Cordell Hull amerikai külügyminiszter későbbi nyilatkozata szerint pedig ez a bekezdés sima blöff volt: az 1943. július 10-i szicíliai angol–amerikai partraszállást követően az

⁵⁹ Baier – Demmerle: i. m. 179. Habsburg Ottó már az 1943. augusztus 14–24. közötti első québeci konferencián megpróbálta keresztülvinni a háború utáni rendet érintő célkitűzéseit: annak megállapítását, hogy Ausztria Hitler áldozata, garanciákat Ausztria függetlenségére és területi integritására, valamint Dél-Tirol önrendelkezési jogára. Uo. 177. A második québeci konferencia alatt hevesen tiltakozott a Morgenthau-terv ellen, amely szerinte embertelen, politikailag értelmetlen és erkölcsileg abszurd. Ottó és az elnök a magyar kormánynak küldendő távirat tervéről tárgyalt; Magyarország menessen azonnal katonai küldöttséget Rómába vagy Svájcba, hogy konkretizálják a háborúból történő kilépés katonai lebonyolítását. Az elnök megmutatta Ottónak Ausztria megszállási övezeteit, amelyet egy szovjetre és egy brit–amerikaira terveztek osztani. A terv szerint Bécs, Alsó-Ausztria, Burgenland és Stájerország szovjet megszállás alá kerülne. Ottót sokkolta az elképzelés: Ausztriát nem szabad két övezetre osztani, mert így elkerülhetetlen lenne Ausztria bolsevizálódása. A franciák bevonásával osszák Ausztriát négy megszállási övezetre, mert ezzel az arány döntően megváltozna a Nyugat javára. Sikerült rábeszélne Rooseveltet tervére. Még aznap beszélt Churchilllel is, aki felismerte: Bécsen keresztül a Földközi-tengerhez vezető út India megtartása miatt fontos, ezért hajlandó volt segíteni. Habsburg Ottónak végül is sikerült megakadályozni, hogy Ausztria félig, Bécs pedig egészen szovjet megszállás alá kerüljön, s az ország felszabaduljon. Uo. 181–182.

⁶⁰ Halmosy: i. m. 560.

⁶¹ Baier – Demmerle: i. m. 180.

osztrák ellenállást igyekezett bátorítani, ám mindez kevés visszhangra talált az osztrákok körében. Utólag, visszamenőleg Ausztrián belül pedig azért is bírálták a nyilatkozatot, mert nem bátorította az osztrák ellenállási mozgalmat,⁶² s nem említette azokat az áldozatokat, amelyeket a különböző ellenálló csoportok – jóllehet koordinálatlan tevékenységük nem bizonyult elég erősnek – elszenvedtek.

A szövetségeseknek az 1943. november 1-i moszkvai külügyminiszteri konferenciáján kibocsátott nyilatkozata a második köztársaság születési bizonyítványa lett, amely később megvetette az ún. áldozatmítosz alapját, meglepő politikai esélyt biztosítva a háború utáni osztrák politikának. A náci múlt elhallgatásának politikája már a második köztársaság születésekor felbukkant: az 1945. április 27-i függetlenségi nyilatkozattal „nemcsak a köztársaságot kiáltották ki újra, hanem ünnepélyesen kimondták a bűnrészesség nélküli áldozat státusát is.”⁶³

A vétkességzáradékokat végül az osztrák államszerződés aláírása előtti napon, 1955. május 14-én sikerült eltávolítani a szerződésből az egykor Dachauban raboskodó Leopold Figl külügyminiszternek. Kérését a négy nagyhatalom külügyminiszterei szó nélkül jóváhagyták. Így az ártatlan áldozat elmélete 1955 után a nemzeti identitás programadó elve lett, s nélküle nem alakult volna ki az osztrák önállóság és identitás tudata. A második köztársaság politikai vezetői sokáig és eredményesen sütkéreztek a „*Harmadik Birodalom*” ártatlan áldozatának szerepében. A Kurt Waldheim botrány (1986–1992) és a Jörg Haider-féle Osztrák Szabadságpárt (FPÖ) kormányra lépése (2000. február) azonban majdnem elmosta „a boldogok szigetét.” A fiatalok szemében ugyanis megdőbbsé vált az áldozatmítosztól a tettesmítosza való váltás.

Heinz Fischer államelnök még 2006 áprilisában is visszatért az 1945. évi függetlenségi nyilatkozat fekete-fehér szemléletére: „Egyszerűen nem igaz, hogy a Hitler által kitervelt háborút »egyetlen osztrák sem« láthatta előre vagy nem akarta volna. Sokkal inkább igaz az, hogy nem kevés osztrák pontosan, és nyilvánosan is figyelmeztetett arra, hogy »Hitler egyenlő a háborúval.« De az osztrákok másik része sajnos elfogadta ezt, és lelkesen és a kezdeti sikereitől elvakítva követte a háborúba a »Führert.«”⁶⁴

⁶² Lendvai: i. m. 37.

⁶³ Uo. 40–41.

⁶⁴ Uo. 41.

5. A második köztársaság (1945–2000)

5.1. Az újrakezdés évtizede (1945–1955)

5.1.1. Az ideiglenes kormány megalakulása és az 1945. áprilisi függetlenségi nyilatkozat

A szovjet parancsnokság Bécs felszabadítása (1945. április 14.) után az 1933-ban feloszlott parlament utolsó elnökét, a 75 éves szociáldemokrata Karl Rennert kérte fel kormányalakításra. A fővárosban az ellenállási mozgalomban részt vett három demokratikus párt alakult újjá: az Osztrák Szocialista Párt (Sozialistische Partei Österreichs – SPÖ), a keresztényszociális Osztrák Néppárt (Österreichische Volkspartei – ÖVP) és a szovjet hadsereg különleges védelmét élvező Osztrák Kommunista Párt (Kommunistische Partei Österreichs – KPÖ). Ezek április 27-én ideiglenes kormányt alakítottak és kiadták az új, demokratikus Osztrák Köztársaság helyreállítását bejelentő függetlenségi nyilatkozatukat. Az új kormányt a Vörös Hadsereg nevében Tolbuhin⁶⁵ marsall még aznap elismerte; a nyugatiak bizalmatlansága azonban csak nyáron, bécsi megjelenésükkel és a brit Munkáspárt kormányra jutásával oldódott, s végül 1945. október 20-án ők is elismerték a bécsi kormányt.

A második köztársaság függetlenségi nyilatkozata szerint a köztársaságnak az 1920. évi alkotmány szellemében kellene működnie, s az anchluss egyszer s mindenkorra eltörölte. A nyilatkozat előtörténete a szövetségesek háború alatti politikájában rejlett. Már viszonylag korán hangsúlyozták Ausztria különleges helyzetét, amelynek a háború után ezen állam függetlenségének helyreállításához kell vezetnie.⁶⁶ Osztrák részről pedig egyre szívesebben és gyakrabban hangoztatták a szövetségesek megfogalmazását, hogy Ausztria a nemzetiszocializmus első áldozata.

Az ideiglenes osztrák kormány kiadott egy nemzetiszocializmust betiltó és a háborús bűnösökről szóló törvényt, s az 1945–1947 közötti náciitlanítás során az 1948. áprilisi náciamnesztiáig megvonták a nemzetiszocialista múlttal rendelkezők választójogát, s nyilvántartásra kötelezték őket. 101 714 személyt kizártak a közszolgálatból, majd rövidesen visszavették őket. A nyilvántartásba vettek három csoportba osztották:

⁶⁵ Tolbuhin, Fjodor Ivanovics (1894–1949): szovjet marsall. A cári hadsereg tisztje volt. A polgárháborúban és az intervenció idején parancsnoki beosztásban harcolt a Vörös Hadseregben. A II. világháborúban a 3. ukrán front parancsnoka. 1946-tól a Kaukázuson túli katonai körzet parancsnoka.

⁶⁶ Vöcelka: i. m. 317.

háborús bűnösök, terheltek (kb. 42 000 fő) s kevésbé terheltek (495 000 fő). A súlyosan terhelt náciakat, illetve az 1933–1938 közötti időszak „illegálisait” (vagyis titkos náci párttagokat) munkaszolgálatral vagy pénzbírsággal, foglalkozási tilalommal és más szankciókkal sújtották.⁶⁷ Több mint 23 000 jogerős ítéletet hoztak, ebből 43 halálosat, s közülük harmincat végre is hajtottak.⁶⁸

A háború végén, a szövetségesek náciellenes regisztrációja 537 632 főre terjedt ki, akik az NSDAP vagy az SS tagjai voltak. Közülük 41 906 főt súlyosan terheltnek minősítettek.

5.1.2. Szövetséges megszállási övezetek Ausztriában

A szövetséges hatalmak által 1943. október végén létrehozott, s 1945 nyarán, a potsdami konferencia által feloszlatozt, londoni székhelyű Európai Tanácsadó Bizottság (European Advisory Commission – EAC)⁶⁹ 1945 januárja készült el az ausztriai övezetfelosztás tervével, de bizonyos nézetkülönbségek miatt csak júniusban sikerült egységes álláspontra jutniuk. Az Egyesült Államok képviselői 1944 végéig elzárkóztak attól, hogy amerikai csapatok részt vegyenek Ausztria megszállásában, s csupán szimbolikus erővel kívántak részt venni Bécs háromhatalmi megszállásában. Rooseveltt⁷⁰ elnök csak 1944. december elején járult hozzá, hogy amerikai katonák is részt vállaljanak Ausztria átmeneti megszállásában. A szövetségesek megegyezése értelmében szovjet megszállás alá került Burgenland, Alsó-Ausztria és Felső-Ausztriának a Dunától északra eső része. Az amerikaiak Felső-Ausztriának a Dunától délre elterülő részét és Salzburgot, a britek Stájerországot, Karintiát és Kelet-Tirolt, míg a franciák Észak-Tirolt és Vorarlberget szállták meg. Bécszet négy övezetre osztották, történelmi belvárosát s igazgatási centrumát pedig nemzetközi övezetté nyilvánították, amelynek igazgatását a Szövetségi Tanácsba tömörült szövetségesek egymás között havonta váltották.⁷¹

A szövetségesek potsdami konferenciáján (1945. július 17. – augusztus 2.) Ausztriával összefüggésben még kimondták, hogy az amerikai és angol kormány később dönt a szovjet kormány javaslatáról, kiterjesszék-e az ideiglenes kormány hatáskörét egész Ausztriára; leszögezték, hogy az Ausztriával szemben folytatandó közös politikát a Bécsben felállítandó Szövetségesek Tanácsa fogja kialakítani; Ausztriát mentesítik

⁶⁷ Uo. 319–320.

⁶⁸ Lendvai: i. m. 39.

⁶⁹ A szervezet tevékenységéhez lásd: FÜLÖP Mihály: *Az Európai Tanácsadó Bizottság (1943–1945) I. A genezis és az olaszországi precedens*. In: *Múltunk*, 2005/2. 4–35., illetve uő: *Az Európai Tanácsadó Bizottság (1943–1945) II. A németországi megszállási övezetek*. In: *Múltunk*, 2006/1. 4–40.

⁷⁰ Rooseveltt, Franklin Delano (1882–1945): amerikai jogász, demokrata politikus, Theodore Rooseveltt elnök unokaöccse. 1910-től New York szenátora, 1913–1920-ban a haditengerészeti minisztérium államtitkár-helyettese, 1929–1933-ban New York állam kormányzója. 1933–1945 között négyszer egymás után az Amerikai Egyesült Államok elnöke. Belpolitikájában a gazdasági válság leküzdését tekintette céljának, külpolitikájával elszántan szembefordult a német és a japán politikával. Az atombomba megépítésével az Egyesült Államokat a világ első atomhatalmává tette.

⁷¹ Kerekes: i. m. 287.

ugyan a háborús jóvátételi kötelezettségek alól, de német háborús jóvátétel címén a szövetségesek lefoglalják az Ausztriában található német vagyonokat.

A 700 ezer fős megszálló csapatok ellátása nagy terheket rótt a lakosságra, mert a megszállási költségek az állami költségvetés 35%-át tették ki. A szovjet és az amerikai haderő 1946. decemberben lemondott a megszállási költségek megtérítésének jelentős részéről, így a fenti arány 15%-ra csökkent.

A Szövetségesek Tanácsa 1945. szeptember 11-én tartotta meg első ülését, s napirendje is mutatta, hogy a megszálló hatalmak az élet mielőbbi normalizálására és az osztrák önkormányzat feltételeinek kialakítására törekedtek. Az ország gazdasági vérkeringésének beindítása érdekében az ország egész területén engedélyezték a szabad mozgást a kereskedelmi cégek képviselői, a szállítmányozási cégek és a vasúti forgalom számára. Intézkedtek Bécs élelmiszerellátásának javításáról, s engedélyezték a három párt (ÖVP, SPÖ, KPÖ), illetve a Szakszervezeti Szövetség (ÖGB) és a munkáskamarák működését.⁷² A megszállási övezetek választóvonalai ellenére viszonylag gyorsan helyreállt a tartományok együttműködése és az övezetközi közigazgatás.

5.1.3. Az 1945. november 25-i parlamenti választások

Az osztrák közigazgatás helyi szervezeteinek engedélyezésében szembetűnő különbségek mutatkoztak a szovjet és a nyugati övezetek – inkább kiváró – gyakorlata között: a szovjet főparancsnokság övezetében gyorsan átadta a polgári közigazgatás feladatait a demokratikus pártok képviselőinek, miközben a nyugati megszállók mereven ragaszkodtak ahhoz, hogy a közigazgatás és rendfenntartás feladatait saját kezükben tartsák. Attól tartottak ugyanis, hogy a szovjet katonai hatóságok a koalíciós szervezetek égisze alatt döntő befolyáshoz juttatják a kommunistákat, majd általuk előkészítik a baloldali erők teljes hatalomátvételét.⁷³

1945 nyarán a nyugati tartományok osztrák képviselői bizalmatlanul tekintettek a „kommunista” Renner-kormányra, s átmenetileg még olyan tervek is felmerültek, hogy az O5 ellenállási csoport egykori vezetője, dr. Karl Gruber⁷⁴ ügyvéddel az élén nyugati ellenkormányt állítsanak fel. Végül azonban a nyugati megszállás alatt lévő tartományok azzal a feltétellel ismerték el a Renner-kormányt, hogy képviselőjüket bevonják a kormányzásba, parlamenti választás tartanak az egész országban s ennek alapján alakítják meg a kormányt. Szeptember 24-én – a Szövetségesek Tanácsa hozzájárulásával – a kilenc tartomány és az Ideiglenes Kormány tagjainak együttes konferenciáján kibővítették a koalíciós kormányt (az ÖVP 13, az SPÖ 12, a KPÖ 10, a pártonkívüliek 4 képviselővel rendelkeztek).⁷⁵

⁷² Uo. 288.

⁷³ Uo. 289–290.

⁷⁴ Gruber, Karl Dr. (1909–1995): osztrák ügyvéd, politikus és diplomata. A második világháború alatt egy berlini cégnél dolgozott. 1945-ben rövid ideig Tirol tartományi főnöke, majd 1945–1953-ban osztrák külügyminiszter. 1954–1957 és 1969–1972 között osztrák nagykövet az Egyesült Államokban, 1961–1966-ban Spanyolországban, 1966-ban az NSZK-ban, s 1972–1974-ben Svájcban.

⁷⁵ Kerekes: i. m. 291.

A Nemzeti Tanács (parlament) 1945. november 25-i választásain a szavazatra jogosultak közül kizárták a náci párt, az SA és az SS egykori tagjait. Sokan még hadifogságban voltak. A választásokon az ÖVP 85 mandátumával többséget szerzett. A szocialisták 76, a kommunisták viszont csak 4 képviselői helyet kaptak. Az egyidejűleg megrendezett tartományi választások alapján kilenc tartomány közül hétben az ÖVP vette át a tartományi kormány vezetését, míg Bécsben és Karintiában a szociáldemokraták állíthatták a tartományfőnököket.

A szövetségesek egyetértettek az előterjesztett nagykoalíciós kormánylistával, így Leopold Figl⁷⁶(ÖVP) kancellár, Adolf Schärff⁷⁷(SPÖ) alkancellár, dr. Karl Gruber (ÖVP) pedig külügyminiszter lett. Dr. Karl Altmann⁷⁸ személyében a KPÖ 1947-ig az energiagazdálkodási és villamosítási tárcát irányította. A kormányban nyolc tárcát az ÖVP, hatot pedig az SPÖ kapott. Az 1945 utáni első szabadon választott kormányban a 17 kormánytag közül 12-en voltak egykori koncentrációs táborok foglyai, beleértve Figl kancellárt is. A parlament két házának 215 képviselőjéből 118-an minősültek korábban politikai fogolynak vagy ellenállónak.⁷⁹

Az új kormány szinte „szocialista” programja célul tűzte ki az övezeteket elválasztó demarkációs vonalak feloldását, a közigazgatás demokratizálását és a náci elemektől való megtisztítást, a nép ellátásának biztosítását, a munkásság helyzetének javítását, a betiltott demokratikus szervezetek újjáalakítását, a pénzügyi stabilizáció feltételeinek megteremtését. Ésszerű földreformot, a kulcsiparágak és a nagybankok államosítását, munkalehetőségek teremtését, a hadifoglyok hazatérésének elérését, a lakásproblémák megoldását szorgalmazta. Külpolitikai vonatkozásban Dél-Tirol

⁷⁶ Figl, Leopold (1902–1965): néppárti politikus, szövetségi kancellár 1945. december 20. – 1953. február 25. között. Az alsó-ausztriai Parasztszövetség igazgatójaként és a keresztényszociálisok balszárnyának képviselőjeként Schuschnigggal együtt küzdött az Anschluss ellen. 1938–1943 között koncentrációs táborban volt. 1945-ben az Osztrák Néppárt (ÖVP) egyik alapítója, s 1951-ig szövetségi vezetője (Parteiobmann). Ausztria első kancellárjaként koalícióra lépett a szocialistákkal (négy ÖVP–SPÖ kormány élén állt). 1953–1959-ben Julius Raab kabinetjében külügyminiszter, az 1955-ben aláírt államszerződés aktív alakítója. 1959–1962-ben a parlament (Nationalrat) elnöke.

⁷⁷ Schärff, Adolf Dr. (1890–1965): szociáldemokrata jogász és politikus, 1957. május 22-étől 1965. február 28-ig szövetségi elnök. Az első világháború után Seitz, Eldersch és Renner szociáldemokrata parlamenti elnökök titkára, majd a szociáldemokrata képviselőcsoport, 1933–1934-ben pedig a tartományi képviselőket ellátó Szövetségi Tanács (Bundesrat) tagja. 1934-ben Dollfuß hivatásrendi diktatúrájának bevezetése után letette ügyvédi vizsgáit, s ügyvédként dolgozott a második világháború alatt is. Az O5 ellenállási csoport tagjaként 1944-ben, illetve korábban, 1934-ben és 1938-ban rövid ideig letartóztatták. A második világháború után a szocialista párt (SPÖ) egyik alapítója, 1945–1957 között elnök. Egyidejűleg az SPÖ parlamenti képviselője és ÖVP–SPÖ koalíciós kormányok alkancellárja. 1957-ben szövetségi elnök; 1963-ban újraválasztották.

⁷⁸ Altmann, Karl Dr. (1904–1960): osztrák jogász, kommunista politikus. 1927-ben a bécsi községtanács alkalmazottja, 1929-ben a sajtóhivatal vezetője, szenátusi főtanácsos. Kitűnő közigazgatási jogász volt. 1935-ben lépett be a kommunista pártba (KPÖ), s 1938 után is illegalitásban dolgozott. Karl Renner ideiglenes kormányában igazságügyi államtitkár-helyettes, majd Figl kormányában energiagazdálkodási miniszter. 1947. novemberben ezekkel a szavakkal lépett ki a kormányból: „Nem akarok olyan kormány tagja lenni, amely idegen érdekeket szolgál.” 1954-ig megtartotta a KPÖ községtanácsnoki funkcióját.

⁷⁹ Lendvai: i. m. 42.

visszaszerzését, Karintia egységének megőrzését és az ország szuverenitásának teljes helyreállítását sürgette.⁸⁰

A Szövetségi Gyűlés (a Nemzeti Tanács és a Szövetségi Tanács együttes ülése) 1945. december 20-án Karl Rennert a második köztársaság első államelnökévé választotta. „Ha Ausztria nem a felszabadított ország státuszát igényelte volna, amelyre a moszkvai nyilatkozat esélyt adott, hanem a dunai és alpesi körzetek legyőzött és meghódított együttesének, a »legyőzött« Ostmarknak érezte volna magát, akkor Ausztria valóban [...] nem lenne más, mint [...] a nagynémet birodalom csódtömegéből megmaradt német államok egyike. Soha nem alakult volna ki az osztrák önállóságnak vagy identitásnak az a tudata, amely egy fél évszázaddal később már magától értetődőnek tűnik»⁸¹ – ismerte el az államelnök.

5.1.4. Dél-Tirol és Dél-Karintia ügye

Az osztrák kormány és társadalom Dél-Tirol visszatérését az önállóságát visszanyert Ausztria elsőrendű külpolitikai céljának tekintette, amelyre a parlament 1945. december 21-i egyhangú határozata hatalmazta fel. Az osztrák igény alátámasztására aláírásgyűjtő akciót indítottak, amelyet 155 000 aláírással a kormánynak 1946. április 22-én az Innsbruckban tartott tömeggyűlésen adtak át. 1946. május 1-jén az ENSZ valamennyi tagállamához intézett osztrák Dél-Tirol-memorandum a terület Ausztriához csatolása esetére Olaszország gazdasági érdekeinek megőrzésére hajlandó volt különféle engedményeket tenni. Ugyanezen a napon azonban a harmadik párizsi külügyminiszeri konferencia elutasította a Dél-Tirolra vonatkozó osztrák igényt.⁸²

Ezután Ausztria az Olaszországgal folytatott közvetlen tárgyalással igyekezett autonómiát biztosítani Dél-Tirolnak. Az 1946. szeptember 5-én Párizsban aláírt osztrák–olasz egyezmény (Gruber–De Gasperi-egyezmény) kimondta, hogy Bozen (Bolzano) és Trient (Trentino–Alto Adige) tartományok osztrák kisebbsége egyenjogúságot élvez. Az osztrák többségű körzetekben az elemi és középiskolákban az oktatás német nyelven folyhat, a hivatalok két nyelven tárgyalnak, és állásaik betöltésénél figyelembe kell venni a lakosság nemzetiségi összetételét.⁸³

Az egyezmény néhány pontjának eltérő értelmezése azonban újabb konfliktusokhoz vezetett az olasz és osztrák kormány között. Az 1948. februárban Olaszországban elfogadott autonómiatörvény a dél-tirol-i osztrák többségű Bozen tartományt és az olasz többségű Trientet egy térségbe olvasztotta. A későbbi konfliktusok nagyjából éppen azért keletkeztek, mert az olaszok ragaszkodtak a két tartomány egységéhez, ezzel biztosítandó az olasz nemzetiség számszerű fölényét.

A két ország vitája során Ausztria 1959-ben az ENSZ-hez fordult. Hosszas tárgyalás után 1969 őszén megoldási javaslat körvonalazódott. Az ún. csomag (Paket)⁸⁴ a Trient–Dél-

⁸⁰ Kerekes: i. m. 294.

⁸¹ STOURZH, Gerald: *1945 und 1955: Schlüsseljahre der Zweiten Republik*. Innsbruck, 2005. 60–61. Idézi Lendvai: i. m. 42–43.

⁸² GÁL Gyula: *A dél-tirol-i kérdés*. Teleki László Alapítvány Könyvtára, Budapest, 1995. 19–20.

⁸³ Uo. 22–23.

⁸⁴ Uo. 28–30.

Tirol térség addigi jogköreinek átruházását, a cselekvési naptár (Operationskalender)⁸⁵ pedig egyfajta menetrendet tartalmazott. A Dél-Tirol körüli vita végül 1992-ben ENSZ segédlettel zárult le. Ausztria előtte jegyzékben erősítette meg a dél-tiroli csomagterv végrehajtását, de elismerték jogát arra, hogy szükség esetén szót emeljen német ajkú lakosságának ügyeiben.

1947. márciusban nagy aggodalmat váltott ki Jugoszlávia területi igénye Dél-Karintiára (2470 km² és 180 ezer szlovén lakos), valamint Stájerországban egy 130 km²-nyi területsávra tízezer lakossal. Jugoszlávia 150 millió dollár jóvátételt is követelt. Igényeit kezdetben ideológiai szolidaritásból a Szovjetunió is támogatta. Görögország, Hollandia és Belgium is felkarolta Jugoszlávia követeléseit, sőt maguk is jóvátételi igényeket jelentettek be. A nyugati hatalmak azonban elutasították ezeket a területi kívánságokat, s elzárkóztak a Jugoszláviának és a többi országnak fizetendő jóvátétel megállapításától. Sztálin és Tito konfliktusával pedig a szovjet vezetés is felhagyott a jugoszláv igények támogatásával, s végül Jugoszlávia is elismerte a két világháború közötti határokat.

5.1.5. A „német tulajdon” sorsa 1945 után – államosítások és privatizálás Ausztriában

Ausztriában már a Monarchia idején nagyobb államosításokra került sor, főleg a posta és vasút területén. Mivel a nagyobb feladatok megoldása – mint például a Semmering-vasút építése – meghaladta a magánberuházók erejét, az 1873. évi gazdasági válság következtében a pénzügyileg sikertelen vasúttársaságokat összgazdasági és stratégiai okokból államosították.

Az első világháború után főleg az Otto Bauer vezette szocialisták kísérelték meg a vállalkozások köztulajdonba vételét. Eközben nem is annyira államosítást, mint inkább a foglalkoztatottak és fogyasztók együttműködésével megvalósítandó szocializálást szorgalmazták. Jogi formája, a Közgazdálkodási Intézet azonban voltaképpen a hadigazdaság maradványainak államosítására – mint például a bécsi fegyverraktár – korlátozódott. Mivel 1920-ban a Keresztényszociális Párt jutott kormányra, és a szociáldemokrácia 1934-ig ellenzékben maradt, e törekvések megghiúsultak. 1931-ben a konzervatív kormányok a Creditanstalt válságának nyomán nem tervezett kényszerállamosítást hajtottak végre. A csődbe jutott nagybank állami beavatkozással történő megmentése a bank ipari konszernje révén az osztrák ipar nagy részének államosításával járt.

A szövetségesek potsdami konferenciája 1945. augusztus 1-i határozata alapján a négy megszálló hatalom övezeteikben igényt tarthatott az egykori Német Birodalom és a német állampolgárok tulajdonára. „Német tulajdonnak” minősültek azok a tulajdonok és ipari létesítmények, amelyekben a „Harmadik Birodalom” (vagy korábbi osztrák tulajdonosa) több mint 10%-kal rendelkezett. Amikor az ideiglenes osztrák kormány e százalékarányt magasabbra kívánta emelni, a szovjetek elutasították érvelésüket. Az Ausztriát 1938-ban beolvasztó „Harmadik Birodalom” ugyanis minden hadifontosságú iparágat és egyéb létesítményt átvett, ezért Bécsben és Alsó-Ausztriában szinte minden nagyobb ipari üzem e kategóriába esett.

⁸⁵ Uo. 30–32.

A szovjet megszállási övezetben a Vörös Hadsereg és politikai képviselői e határozatból vezették le azon jogukat, hogy nyersanyagokat, még sértetlen gépeket és ipari létesítményeket leszereljenek és a Szovjetunióba szállítsanak, vagy pedig Ausztriában hagyásuk fejében magas jóvátétet (Reparationen) követeljenek értük.

A szovjet igényeket Kurasov vezérezredes 1946. július 5-én nyilvánosságra hozott parancsa jelentette be.⁸⁶ Az intézkedés hozzávetőlegesen az osztrák ipari kapacitás 10%-át érintette: az egész osztrák kőolajipart, a Dunagőzhajózási Társaságot (Donaudampfschiffahrtsgesellschaft – DDSG), s a szovjet megszállási övezet ipari termelésének 30%-át (250 ipari üzemet), 100 nagybirtokot (több mint 150 000 ha nagyságban). Utóbbiakat az ún. USIA (Upravlenyje Szovjetszkovo Imusesztva v Avsztirii) kezelte, a kőolajipart pedig a Szovjet Ásványolaj-igazgatásba (Sowjetische Mineralölverwaltung – SMV) sorolták be, és az 1956. évi államosítása után 200 millió dollár értékben kellett szállítania kőolajat az akkori Szovjetuniónak, amely átadta a kőolaj- és földgázmezőket az Osztrák Ásványolaj-igazgatásnak (Österreichische Mineralölverwaltung – ÖMV, ma OMV).

Ausztria déli és nyugati részén a nyugati hatalmak – a francia megszállók néhány kivételétől eltekintve – a „német tulajdon” átengedték az Osztrák Köztársaságnak, mivel az Egyesült Államok és Nagy-Britannia az osztrák kormánypártok konszenzusa keretében létrejött államosítást elismerte a tulajdoni kérdés rendezésének. Sőt: amerikai kezdeményezésre és a többi nyugati megszálló hatóság támogatásával a Figl-kormányt a szovjet övezetben is arra bátorították: nagymérvű államosítási törvénnyel akadályozza meg, hogy a gazdaság fontos részei szovjet kézbe kerüljenek.

Az államosítási törekvések a második világháború után kezdődtek ismét, amivel az SPÖ és az ÖVP is egyetértett. Mindez gyakorlati megfontolásokból történt, mivel a háború után hiányzott a magántőke a háború alatt megkezdődött alapanyagipar (főleg a felső-ausztriai térségben) kiépítése magánbázisra helyezésének folytatásához. A korábban német tulajdonban lévő vállalkozások államosításáért nem fizettek kártérítést, de a német magántulajdonban lévő s államosított üzemekért igen. Ezek szovjet kézbe kerülésének megakadályozása az amerikaiak ötlete volt.

A nyugati megszállási övezetekben az államosítás viszonylag egyszerűen zajlott, s az érintett vállalkozások rövidesen a Marshall-terv eszközeit élvezték. Más volt a helyzet a szovjet megszállási övezetben, ahol a vállalkozások nagyrészt az USIA igazgatásába kerültek, s magas jóvátételi szállításokra kényszerültek.

Az államosítással sikerült az egykori „német tulajdon” nagy részét osztrák, s nem a megszálló hatalmak kezébe juttatni. A Szovjetunió – amely ellen elsősorban ezek a törvényes intézkedések folytak – övezetében nem ismerte el a privatizációs lépéseket.

Az államosítás több szakaszban történt és két államosítási törvény rögzítette; az első 1946. július 26-án bocsájtották ki. Egyhangú parlamenti határozattal államosítottak 70 ipari vállalkozást, közöttük a linzi vas-, acél- és fémipar, a vegyiművek, a kőolajipar, a gép- és hajógyártás, elektromos ipar, stb. vezető üzemait, amelyek közel 100 ezer munkást, az iparban foglalkoztatottak 16%-át tették ki, s a nettó termelési érték 26%-át állították elő. Az államosítások három vezető bankintézetet (Creditanstalt,

⁸⁶ Kerekes: i. m. 299.

Länderbank, Hypothek und Kredit Institut) is érintettek.⁸⁷ Nyugat-Európában – Franciaország mellett – a négyhatalmi megszállás alatt lévő Ausztriában volt a legmagasabb az állami ipar aránya: elérte az 50%-ot – „*a német tulajdon*” preventív államosításainak köszönhetően.

Az 1947. március 26-i második államosítási törvény keretében az elektrogazdaság nagy része került a második köztársaság tulajdonába. Eközben csak a tulajdonviszonyok változtak, a vállalkozási formák érintetlenek maradtak. A szovjetek által megszállt területen az államosítások csak az 1955. évi államszerződés után léphettek hatályba. 1959-ben az államosított ipari vállalkozásokat a szövetségi kancellári hivatal IV. szekciója fogta össze, s Bruno Pittermann alkancellár az Osztrák Nemzeti Ipar címszó alatt népszerűsítette.

1949-ben az államosított ipar ügyeit a közlekedésügyi és az államosított üzemek minisztériuma hatáskörébe utalták, amelynek élére Karl Waldbrunner⁸⁸ (SPÖ) került, aki az új minisztériumot valóságos impériummá fejlesztette ki.⁸⁹

A Fritz Bock államtitkárságával, illetve miniszterségével hosszú évekig működő akkori Kereskedelmi és Újjáépítési Szövetségi Minisztérium a magas fizetési terhek miatt 1955-től az államszerződés utánig elhúzódó folyamatot csak az 1970-es években tudta lezárni. 1957-ben az Osztrák Köztársaság vagyoni jogi egyezményt kötött az NSZK-val a „*német tulajdon*” szabályozásáról.

1967-ben a köztársaság államosított vállalkozásainak vagyonügynökségi kezelésére megalakult az Österreichische Industrieverwaltungs-Kft, amely 1970-ben részvénytársasággá (ÖIAG) alakult. 1986-tól viseli mai nevét: Österreichische Industrieholding AG. Azután e konszernviszonyt megszüntették, s a holdingot megbízták a tulajdonában lévő üzemek privatizálásával.

Mivel kulcsiparágakról volt szó, az államosított vállalkozások az osztrák gazdaság jelentős részét alkották. Az 1970-es évek elejéig nyereségeikkel az állami költségvetéshez is hozzájárultak. 1970-ben hozzávetőlegesen 125 000 munkás, az ipari foglalkoztatottak 20%-a az államosított üzemekben dolgozott, s Ausztria exportjának 25%-át állították elő.

Az acélszektorban 1973-ban került sor az első nagy fúzióra, amikor az Österreichische Alpine Montangesellschaft stájer acélüzemeit olvasztották össze a VÖEST AG-val, s így jött létre a VÖEST-Alpine Részvénytársaság. Az 1974–1975. évi konjunktúráról kezdődően Bruno Kreisky, Keynes osztrák híve megkísérelte az államosított szektort a foglalkozáspolitikai eszközöként felhasználni, s rövid távú sikereket ért el. Az 1980-as években azonban növekvő veszteségek jelentkeztek. 1985-ben az amerikai Louisiana

⁸⁷ Uo. 301.

⁸⁸ Waldbrunner, Karl (1906–1980): osztrák politikus (SPÖ), műszaki főiskolát végzett. 1932-ben a Szovjetunióba emigrált, ahol 1937-ig vezető mérnök volt. Ekkor visszatért Ausztriába, s a háború végéig a Schoeller-Bleckmann acélműveknél dolgozott. 1945 után az államosítás híve volt, főleg a nehéziparban és az energiaszektorban. 1946-ban követként és meghatalmazott miniszterként Moszkvába küldték. 1945–1971 között parlamenti (Nemzeti Tanács) képviselő, 1949–1956-ban szövetségi közlekedési és az államosított ügyek minisztere, 1956–1962-ben szövetségi közlekedési és elektrogazdasági miniszter, majd 1962–1970-ben a Nemzeti Tanács második-, 1970–1971-ben első elnöke.

⁸⁹ Kerekes: i. m. 310.

államban a Bayou acélművel kapcsolatban, majd novemberben Intertrading-botrány robbant ki a nemzetközi olajüzletben a VÖEST-Alpine egyik leányvállalatával kapcsolatban. Ferdinand Lacina miniszter a leányvállalat egész elnökségét leváltotta. 1987-ben az államosított ipar még egyszer 33,6 milliárd schilling állami támogatást kapott. Ezután azonban az ÖIAG számos üzemét fokozatosan privatizálták. A rendkívüli veszteségek mellett az államosított iparágak egyoldalú pártpolitikai befolyásolása, vagy a Proporz-rendszer is kritikát váltott ki. Bírálták a munkástanácsok túlzott befolyását is.

2000-ben a Schüssel-kormány elhatározta a privatizálások szorgalmazását, s még ebben az évben elfogadták ennek törvényét is. A szövetségi kormány megbízására hét üzemet kellett elsőként privatizálni. Eladásuk során a legkedvezőbb megoldásra kellett törekedni, a vállalkozási érdekek egyidejű figyelembevételével és az osztrák érdekek megőrzésével.

A 2007. évi pénzügyi válságtól kezdődően a Gusenbauer vezette szövetségi kormány intézkedési csomagot fogadott el, amelyben 15 milliárd eurót helyezett kilátásba a bankok részleges államosítására, s e célra megalakult az ÖIAG bankleányvállalata (FIMBAG). 2008 októberében tárgyaltak a Kommunalkredit Austria nevű bankkal, amely igénybe vette a mentőcsomagot, ezért az állam átvette a vállalkozás 99,78%-át. A Hypo Group Alpe Adria esetében is kényszerállamosításokra került sor.

5.1.6. A Marshall-terv hatása

Ausztria a második világháború után a német „gazdasági csodával” szinte azonos eredményeket ért el. Ebben döntő része volt annak is, hogy a németek Göring vezetésével 1938 után modernizálták az osztrák nehézipart, s az jó állapotban élte túl a szövetségesek bombázásait. De a készülő Európai Újjáépítési Program első hírei hallatán az osztrák kormány már 1945-ben vagyonbiztosítási és gazdaságtervezési minisztériumot állított fel, s a hitelnyújtást önálló bizottság irányította. Hosszú távú terveket dolgoztak ki a fontosabb ipari ágazatok talpra állítására, így Ausztria felkészülten várta az amerikai segélyajánlatot.

Az Európai Újjáépítési Programról (ERP) 1948 áprilisában döntött az amerikai kongresszus. Felállították a Gazdasági Együttműködési Hivatalt, amely az Európai Gazdasági Együttműködés Szervezetének (OEEC) együtt tizenhat európai résztvevő ország képviselőjét látta el. 1948–1952 között Európába 13,75 milliárd dollár gazdasági segítség áramlott.

A Marshall-terv keretében juttatott segély nem hitelként, hanem „elveszített vagyonként” (a hadianyagokhoz hasonlóan) működött, s a segélyben részesülők tulajdonátruházás formájában kaptak támogatást. A nemzeti kormányok az ellenértékből befolyó összeget ERP-különvagyonként kezelték, amelyet – az Egyesült Államok hivatalaival konzultálva – csak kereskedelemélénkítő tevékenységre és újjáépítésre fordíthattak. Az áruk ellenértékét az amerikai kormány szállítóinak dollárban egyenlítette ki.

Ausztriában a Marshall-terv a többi segélyezett országgal összevetve nagyobb arányban járult hozzá a gazdaság helyreállításához. Az ország három nyugati övezetének juttatott segély összege (hozzávetőlegesen 1,5 milliárd dollár) nagyjából ugyanakkora volt, mint a szovjet övezetből jóvátétel címén elszállított javak értéke. Az

ERP-támogatásból – egyedüli kivételként – Ausztria szovjet övezete is részesült. Ezzel igyekeztek elejét venni annak, hogy a Marshall-terv a békeszerződés tárgyalásai idején megossza az országot. Ausztriában egy főre 131 dollár értékű segély jutott, amely a legmagasabb összeg volt a segélyezett országok sorában. Az országba 1945–1955 között 1,92 milliárd dollár értékű külföldi segély 80%-a az Egyesült Államokból érkezett. 1948–1953 között Ausztria még ajándékok formájában is csaknem egymilliárd dollárhoz jutott,⁹⁰ amelynek szervezésében Zita is aktívan részt vett. Az amerikai segély 1948–1949-ben Ausztria nemzeti jövedelmének 14%-át tette ki.

Mivel az osztrák mezőgazdaság 1946-ban az ország élelmiszer-szükségletének csak 60%-át termelte meg, az első évben a segélyek háromnegyedét az élelmiszer-szállítások tették ki. Később a terv mindinkább a hazai energiaforrások kiépítésére irányult. Eközben a kormány szándékai gyakorta ütköztek a segély elosztásáért felelős Gazdasági Együttműködési Hivatal tisztviselőinek törekvéseivel. Utóbbiaknak – az ország eltérő szociálpolitikai hagyományai miatt – nem sikerült keresztülvinniük a termelékenység kampányt, s megszüntetni az osztrák kamararendszert és a kartell-mentalitást.

A Marshall-terv (Európai Újjáépítési Program – ERP) igazi sikertörténet volt Ausztria számára: az osztrák vállalkozóknak nyújtott 15 000 kedvező hitel (12,6 milliárd euró értékben) összesen 37 milliárd eurós beruházást váltott ki. Hatása az osztrák gazdaságpolitika és az osztrák vállalkozók számára továbbra is jelentős.

Az ERP-alapokmányát az 1961. március 29-én aláírt „hasonmásszerződéssel” (Counterpart-Abkommen) vetették meg, amellyel az Egyesült Államok átruházta Ausztriára a Marshall-segélyből származó pénzügyi eszközeit, amelyet az austria wirtschaftsservice (aws) kezel és támogatja az osztrák vállalkozók beruházásait. Az intézmény jól gazdálkodott a rendelkezésükre bocsájtott összeggel, s főleg a versenyképesség kiépítésében, a regionális fejlesztéseknél teremt munkahelyet.

2011 első felében például több mint 400 hitelt nyújtottak, amelyek többsége 100 000 euróig terjedő kishitel. A 152 milliós hitelösszeg 269 millió eurós beruházást valósít meg; 1000 új munkahelyet teremt és biztosít 8400 meglévőt. Fix kamatlábai a törlesztés alatt 1,5%-ot, a törlesztés lejárta után pedig 0,5%-ot tesznek ki. Az ERP-alap kutatásfejlesztést is támogat, 2004-től 750 millió euró összegben. Az ERP-alapból létrejött alapítvány az Egyesült Államok és Ausztria tudományos szakembereinek ösztöndíjas programjait támogatja. Az alap ezenkívül évente nyolc millió eurós projekttel támogatja a különböző fejlesztési programokat (Dél-Afrikában a napenergiát, Kenyában és Ugandában a víz- és egészségügyi programokat, s Albániában egy atomerőmű üzembe helyezését).

⁹⁰ Lendvai: i. m. 78.

5.1.7. A szociális partnerség osztrák modellje

Ausztria gazdasági és szociális partnerei tanultak az első köztársaság keserű tapasztalataiból. A munkavállalók és vállalkozók képviselői a második köztársaságban felismerték, hogy közösen kell előkészíteni és végrehajtani a gazdaságpolitikai intézkedéseket, s közben a legfőbb szempont az egész gazdaság igényeinek figyelembevétele. A szoros együttműködésnek leginkább a bér- és árviszonyokat kell ellenőrzés alatt tartania. Mindez mindkét oldalon szilárd kiállást igényel a saját soraikból kiinduló követelésekkel szemben. A „szociális partnerség” nem új ideológia vagy világnézet, hanem a szakszervezetek és a vállalkozói szövetségek új stílusú politikája, amely alkalmazkodik a társadalmi és gazdasági helyzethez, s az ellentétek tárgyilagos feloldására törekszik. A munkaadó- és munkavállaló-szervezetek (vagyis a szociális partnerek) tárgyalások révén, megegyezéssel politikával oldják fel érdekellentéteiket és akadályozzák meg az országban nyílt konfliktusok kitörését.

A második világháború után az osztrák szociális partnerség rendszere a vállalkozók és a szakszervezetek kapcsolatának mintapéldája volt. A neokorporatizmusra (hivatásrendi szervezetek) épült, amely a politikai döntés informális modellje a társadalmi érdekképviselők (pl. ipari egyesülések vagy szakszervezetek is) bevonásával. A gazdasági- és társadalmi témák parlamenten kívüli megállapodását szolgálja, hozzájárulva a társadalmi béke biztosításához, s ezzel a társadalom egészének stabilitásához. A szociális partnerségnek köszönhetően a belpolitikai nyugalom a gazdasági növekedés és a jólét alapfeltétele.⁹¹ Ez a „kamaraállam” volt a háború utáni Ausztria legfontosabb intézményi innovációja. Minden fontos gazdaságpolitikai döntés feltétele a szociális partnerek jóváhagyása volt. Az 1960-as években szinte korlátlanul érvényesült a szabály: *„A kamarai állam akaratával szemben a legtágabb értelemben sem hozhatók gazdasági törvények, szociális törvények sem, és egyáltalán semmi, ami fontos.”*⁹²

Az új stílus elsősorban a Paritások Bizottság (Paritätische Kommission) formájában jelenik meg, amely önkéntes, törvényi előírások nélkül működő tárgyalási fórum. Tagjai az Osztrák Szakszervezeti Szövetség (ÖGB), a Szövetségi Munkáskamara (BAK), az Osztrák Gazdasági Kamara (WKO), a Mezőgazdasági Kamarák Elnöki Konferenciája, továbbá az Osztrák Nemzeti Bank, a mezőgazdasági- és erdészeti, a gazdasági-, a munkaügyi-, egészségügyi- és szociális minisztérium. Elnöke a szövetségi kancellár. A bizottságban csak a négy gazdasági partner rendelkezik szavazati joggal. A bizottságnak egyhangú határozatot kell hoznia, amely erős kompromisszumkényszerszerű jellegű.

A Paritások Bizottságnak nincsenek jogi értelemben vett hatalmi eszközei. Szervezeti azonban – befolyási területüknek megfelelően – hatással vannak a munkavállalókra és a munkaadókra a bizottsági határozatok betartása érdekében. A tervezett bér- és áremeléseket a bizottság bér- és ár- albizottságához kell beterjeszteni. A bér- albizottság valamely javaslat általános gazdasági kihatásainak figyelembevételével járulhat hozzá a kollektív szerződések megváltoztatásáról indítandó tárgyalásokhoz. Azonban semmiféle befolyással nincs a kollektív szerződések tartalmára, különösen az esetleges béremelések mértékére. Az áralbizottságban a javaslattevőnek a munkavállalói szervezetek képviselői előtt bizonyítania kell árkívánságai tényszerű jogosultságát,

⁹¹ Lendvai: i. m. 66–67.

⁹² Uo. 67.

mielőtt határozatra kerülne sor. A szövetségi kancellár elnökletével összeülő „Gazdaságpolitikai megbeszélések” a középtávú gazdaságpolitika megvitatását szolgálják.⁹³

A nagy érdekképviselői szövetségek 1947-től folyamatosan dolgoztak a bérek és árak egyensúlyának biztosításán. Ugyan a szociális partnerség eszköze, az Ár- és Bérkérdések Paritásos Bizottsága 1947–1951 között öt új megállapodást kötött, de ennek ellenére a bérek és a fizetések messze elmaradtak a gyors gazdasági fejlődés mögött. A jelentős áremelkedéseket a 10–20%-os béremelés nem tudta ellensúlyozni, s 1950. szeptember–októberben országos sztrájkok s tömegtüntetések törtek ki, ahol még a karhatalmat is bevetették. A munkásság többsége 1950 októberében nem támogatta a kommunisták tömegmegmozdulását, akik ettől kezdve fokozatosan kiszorultak az osztrák politikai életből. Az Ár- és Bérkérdések Paritásos Bizottsága ezután már óvatosabban járt el az árak és a bérek egyensúlyának fenntartásában. 1963-ban létrehozták a Gazdasági és Szociális Kérdések Bizottságát.

Az alkotmányban is rögzített gazdasági-, munkás- és agrárkamarák, valamint az önkéntes érdekképviselői szervezetek, tehát a szakszervezetek és a gyáriparosok szövetsége jelentik az osztrák gazdaság tartóoszlopait.⁹⁴ Az együttműködés ezen formája Ausztriában az 1960–1970-es években a társadalmi párbeszéd egyik eszköze lett, amely nemcsak a munkaadók és munkavállalók közvetlen témáira korlátozódik, hanem valamennyi gazdasági- és szociális területre kiterjed. A szociális partnerek a parlamentnek is javaslatokat fogalmaznak meg. A szociális partnerség rendszere a 20. század végén jelentős mértékben hozzájárult Ausztria, mint „a boldogok szigete” hírnevéhez.

A rendszer balról és jobbról érkező bírálói főleg azt vetették fel gyenge pontjaként, hogy benne részben antidemokratikusan választott érdekcsoportok képviselői jelennek meg. Mivel nem tűr ellenzékét – mintegy „legyilkolja” a politikai konfrontáció, érdekütköztetés folyamatát –, a parlamentben már csupán egy konfliktusmentes, formális eljárás zajlik.

A szociális partnerség befolyása a gazdaságpolitikai fejleményekre az utóbbi években kissé csökkent a gazdasági adottságok, a társadalmi változások és a növekvő politikai nyomás miatt, de az osztrák lakosságon belül továbbra is széles egyetértésre talál.

5.1.8. Osztrák érdekcsoportok – dióhéjban

Ausztria munkaadói és munkavállalói érdekcsoportjai jó együttműködésének köszönheti társadalmi békéjét és gazdasági fejlődését. Intézményes együttműködésükhöz mérhető példa alig akad más országban. A népgazdaság számára e pozitív együttműködés azt jelentette, hogy Ausztriában sok év óta nem volt nagyobb sztrájk, jóllehet ezeket hatósági akadályoztatás és jogi következmények nélkül lehetett volna lebonyolítani. 1997-ben a nem önálló foglalkoztatottak egy főre jutó sztrájkideje mindössze három percet tett ki. A munkavállalói érdekeket az Osztrák Szakszervezeti Szövetség (ÖGB), a munkáskamarák és a mezőgazdasági munkáskamarák képviselik.

⁹³ *Österreich. Tatsachen und Zahlen.* Hrsg. vom Bundespressedienst, Wien, 1998. 60.

⁹⁴ Lendvai: i. m. 66.

Az ÖGB pártok feletti szervezettségével és erősen központosított rendszerével különbözik más országok szakszervezeteitől, s hozzávetőlegesen a munkavállalók 60%-át tömöríti. A politikai irányzatok frakciókba szerveződnek. A legerősebb frakciót a szociáldemokrata szakszervezetiek alkotják. 1997-ben az ÖGB 1,5 millió tagot számlált, akik 14 ágazati szakszervezetben tömörültek. Az ÖGB legfontosabb feladata a kollektív szerződések megkötése.

A Munkás és Alkalmazotti Kamarák (Arbeiter- und Angestelltenkammer) mindazokon a területeken támogatják a közigazgatást és az ÖGB-t, amelyek munkavállalói érdekeket érintenek. A szövetségi állami felépítésnek köszönhetően kilenc tartományi kamara működik, amelyeket a szövetségi munkáskamara egyesít. A munkáskamara feladatai közé tartozik a törvényjavaslatok véleményezése, a munkavállalók hatékony érdekképviselése keretében gazdasági- és szociálpolitikai alapelvek kidolgozása, a munkavállalók és üzemi tanácsstagok iskolázása és tanácsnyújtás számukra, valamint a felvilágosító tevékenység. A mezőgazdasági munkáskamara a mezőgazdaság nem önálló foglalkoztatottjait tömöríti.

Az osztrák gazdaság foglalkoztatottjainak érdekeit szintén nyilvános közjogi testületek, a Gazdasági Kamarák képviselik. A kilenc tartományi kamarát a szövetségi szintű Osztrák Gazdasági Kamara (Wirtschaftskammer Österreich) egyesíti. A tartományi kamarák a szövetségi kamarákhoz hasonlóan hat szekcióra oszlanak: ipar, kézműipar, kereskedelem, pénz-, hitel- és biztosításügy, közlekedés, idegenforgalom. Az egyes szekciók több szakcsoportból állnak. Az Osztrák Gazdasági Kamara véleményezi a törvényjavaslatokat, s a munkáskamarákhoz hasonlóan tanácsokkal és bizottságokkal közvetlenül is részt vesz a gazdasági élet alakításában, támogatja az állami közigazgatást és az ÖGB kollektív szerződési partnere. Az osztrák külkereskedelem támogatására a világ számos országában képviselmet tart fenn.

A mezőgazdasági kamarák a mezőgazdaság önálló foglalkoztatottjainak érdekeit képviselik. Ezek csak tartományi szintűek. A szövetségi kamara feladatait egy egyesület, a mezőgazdasági kamarák elnöki konferenciája látja el.

A 4000 tagot számláló Osztrák Iparosok Egyesülésének (Vereinigung Österreichischer Industrieller) vállalkozásai több mint 400 ezer munkatársat foglalkoztatnak. Jelentőségének megfelelően befolyásolja az osztrák gazdaság- és szociálpolitika döntéseit. Szakbizottságai többek között gazdasági-, szociális-, adó- és pénzügyi politikával s külkereskedelemmel foglalkoznak. A tartományokban tartományi csoportok, illetve bizottságok működnek.⁹⁵

5.2. Az osztrák államszerződés (1955)

5.2.1. Az előzmények

Az államszerződés létrejött az 1943. novemberi moszkvai külügyminiszteri konferencia nyilatkozatára nyúlva vissza, amely – Habsburg Ottó kitartó lobbizásának eredményeként is Churchillnél és Rooseveltnél – a náci expanziós politika első áldozatának tekintette az országot, amelyet fel kell szabadítani.

⁹⁵ *Österreich. Tatsachen und Zahlen*: i. m. 57–59.

1945 után az Ausztriával kötendő békeszerződés a nagyhatalmaknak hosszas fejtörést okozott. Ausztria ugyanis a világháború kitörésekor független államként már nem létezett, nem üzent hadat, így békét sem lehetett kötni vele. A csatlós országok közé sem lehetett sorolni, hiszen nem saját elhatározásából lépett be a háborúba. Végül az 1919-ben elutasított Kelsen-féle javaslatához tértek vissza. Eszerint a 6,5 milliós osztrák köztársaságot nem lehet az első világháborút elindító 56 milliós Osztrák–Magyar Monarchia jogutódjának tekinteni, ezért békeszerződés helyett államszerződést kell kötni vele. Ezzel a szövetségesek többsége egyetértett.

Az osztrák államszerződésről a szövetségesek 1946. decemberi New York-i külügyminiszeri konferenciája határozott. De a háború utáni első években az államszerződés még megghiúsult azon, hogy a Németországgal kötendő békeszerződéssel kapcsolták össze, amely a hidegháború kibontakozásával egyre valószínűtlenebbé vált.

Ausztria első szabadon választott kormánya – a szövetségesek felügyelete alatt – már 1947. januárban Londonban megkísérelte, hogy tárgyaljanak a békeszerződésről. 1947 márciusában a további tárgyalásokat Moszkvába helyezték át. Problémásnak bizonyultak azonban Jugoszláviának Dél-Karintiára vonatkozó területi igényei, amelyek majd Sztálin és Tito konfliktusával 1949-ben jelentőségüket veszítették a Szovjetuniónak számára, így a déli osztrák határok továbbra is fennmaradtak.

Vezető osztrák politikusok – Renner, Körner, Raab, Figl, Kreisky, Maleta és Gruber – 1947 óta különböző alkalmakkor többször utaltak Ausztria semlegességi státusának célszerűségére, felkarolva a háború alatt már elvett felbukkanó ötletet. A szövetségi rendszerektől való távolmaradással, a semlegesség önkéntes vállalásával, majd annak örökös időkre vonatkozó gondolatával mindkét állampárt (ÖVP és az SPÖ) külpolitikai vonalvezetése egyetértett. Így a semlegesség kérdése 1945–1955 között mindinkább szóbeszéd tárgya lett az országban. 1947 elején Karl Renner a *Wiener Zeitung* című lapban így írt: „Ismételten utalni kell arra, hogy az Osztrák Köztársaság a jövőre nézve hasonló szerepet és rendeltetést igényel, mint a Svájci Államközösség.”⁹⁶ Alfred Maleta, a Nemzeti Tanács elnöke egy beszédében arra a kérdésre: hogyan tudna a nem kommunista Ausztria az első számú kommunista világhatalomtól államszerződést kicsikarni, azt felelte: csak a szigorú semlegességnek lennének esélyei. Maleta 1953. október 30-án a parlamentben kijelentette: „Ausztriának elemi érdeke, hogy a nemzetközi jogi felfogás szerinti semlegességi politikát folytasson.”⁹⁷ Még ha az osztrák politikusok akkori nyilatkozatai nem is érték el a kívánt eredményt, de az osztrák lakosságot lélektanilag előkészítették a szövetségi kormány későbbi semlegességi politikájára. Amikor pedig a kérdés 1955-ben konkrétan napirendre került, az ország mérvadó politikai köreiben már teljes egyetértés uralkodott a kérdésben.

Sztálin halála után a Hruscsov-féle szovjet vezetés a korábbi szovjet politika ártértékelésével igyekezett nemzetközi pozícióját javítani, mert nyugati oldalon több sikeres lépés történt. 1954 októberében szabályozták Trieszt kérdését,⁹⁸ amelyet nem

⁹⁶ Waldheim: i. m. 87–88.

⁹⁷ Uo. 88.

⁹⁸ Miután a szövetségesek nem tudtak megállapodni még hét évvel később sem az ENSZ Biztonsági Tanács fennhatósága alatt álló trieszti terület kormányzójának személyéről, és a hidegháború miatt a belső övezetfelosztás mindinkább megszilárdult, megghiúsult a

lehetett összekapcsolni az osztrákkérdéssel. Egyidejűleg 1954. október 23-án Párizsban aláírták azt a szerződés-csomót, amely rendelkezett a három nyugati hatalom és az NSZK alapvető kapcsolatairól, létrehozta a Nyugat-európai Uniót s felvette az NSZK-t a NATO-ba, amely 1955. május elején lépett hatályba.⁹⁹

1954. január–februárban eredménytelenül zárult a berlini négyhatalmi konferencia, ahol Molotov szovjet külügyminiszter a német militarizmus visszaállításával vádolta a három nyugati hatalmat.¹⁰⁰ A konferencián azonban az osztrák szövetségi kormány első alkalommal nyújtott be felhívást arról: senkivel sem lép katonai szövetségre, területén nem engedélyez katonai támaszpontokat és nemzetközi jogilag – Svájc-hoz hasonlóan – örökös semlegességet vállal. A felhívás mintegy hidat vert Molotov későbbi, 1955. február 8-i nyilatkozatához, miszerint az Ausztria által a berlini konferencián felkínált semlegesség megfelelő alapot jelenthet a megegyezésre.¹⁰¹

Hruscsov ezért egyre rugalmasabb álláspontra helyezkedett Ausztriával szemben. A vonatkozó szovjet levéltári iratok híján azonban főleg feltételezésekre hagyatkozhatunk. A nemzetközi kommentárok különböző indokokat neveztek meg a szovjet álláspont változásának okául. Az egyik vélemény szerint Moszkva az osztrák kérdés megoldását mintának szánja Németország ügyének megoldásánál. Mindez azonban valószínűtlennek tűnt akkor, amikor éppen megállapodás született az NSZK bevonásától a NATO-ba.

Ezzel szemben az osztrák államszerződési hajlandóságot illetően a szovjeteknél inkább

- a) az a megfontolás játszhatott szerepet, hogy Ausztria semlegesítésével az Alpok központi láncolatának Svájctól Kelet-Ausztriáig tartó vonala gyengítené a NATO stratégiai pozícióit, vagyis a semleges Svájc–Ausztria keresztvonal elvágná egymástól a NATO északi és déli (NSZK és Olaszország) szárnyát. Annyi bizonyos, hogy Hruscsov a szovjet vezetés bizonyos köreinek ellenére az államszerződés megkötését szorgalmazta, amelyből későbbi bécsi látogatása során sem csinált titkot.
- b) Az osztrák államszerződés aláírása a nemzetközi enyhülés időszakában nem csak az akkori szovjet pártvezető és későbbi miniszterelnök békés egymás

semleges, multietnikai szabadállam létrehozásának kísérlete. Közös kormányzó nélkül lehetetlen volt egységes és a megszálló hatalmaktól független közigazgatást létrehozni. Ezt felismerve a szövetségesek lezárták a trieszti kísérletet. 1954. október 5-én Londonban Olaszország, az Egyesült Államok és Jugoszlávia aláírt egy memorandumot, amelynek értelmében a polgári közigazgatást az A övezetben „ideiglenesen” Olaszországnak, a B övezetben pedig Jugoszláviának adnák át, mindeközben minimális határváltoztatásokat végeznének. Olaszország a békeszerződés határozatai értelmében biztosította Trieszt szabad kikötő további fennmaradását. A memorandumot az ENSZ Biztonsági Tanácsa is elfogadta. A szövetséges katonai kormányzat 1954. október 26-án átadta az A övezet közigazgatását Olaszországnak, s ezzel Trieszt Szabad Terület megszűnt létezni. Olaszország és Jugoszlávia a korábbi Trieszt Szabad Terület megosztásáról csak 1975. november 10-én, az osimói szerződésben rendelkezett.

⁹⁹ HALMOSY Dénes: *Nemzetközi szerződések 1945–1982*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985. 244–264.

¹⁰⁰ NÉMETH István (válogatta): *A német kérdés 1945–1990. Dokumentumgyűjtemény*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993. 94–97.

¹⁰¹ Waldheim: i. m. 92–93.

mellett élési politikáját jelezte, hanem alátámasztotta enyhülési politikájának szavahihetőségét is.

- c) Ausztria hajlandósága, hogy távol marad minden szövetségi rendszertől, illetve semlegességi státuszt foglal el, megkönnyítette Hruscsov számára, hogy leküzdje azokat a nehézségeket, amelyeket magas szovjet párt- és katonai körök támasztottak az államszerződés kötésével és a szovjet megszálló csapatok kivonásával szemben.¹⁰²

Az 1955. május 14-én megalakuló Varsói Szerződés ugyanis új alapokat teremtett a szovjet csapatállomásoztatások számára a befolyásuk alatt lévő országokban. Nem kellett már tovább azzal érvelniük: a szovjet csapatok azért állomásoznak Magyarországon és Romániában, hogy fenntartsák a kapcsolatot az Ausztriában állomásozó szovjet csapatokkal.

5.2.2. Az államszerződés tartalma és aláírása (1955. május 15.)

1955. február 8-án Molotov a Legfelső Tanácsban tartott külpolitikai beszédében már nem követelte a szovjet csapatok tartós ausztriai állomásoztatását, hanem csak az osztrák semlegesség biztosítására helyezte a hangsúlyt. Az osztrák kormány az esélyt felismerve gyorsan válaszolt: március 16-án bejelentette, hogy nem kíván belépni katonai szövetségekbe és nem engedélyezi katonai támaszpontok létesítését állama területén.

1955 áprilisában Georgij Malenkov szovjet miniszterelnök meghívására osztrák delegáció utazott Moszkvába. Tagja volt Adolf Schärff (SPÖ) alkancellár, Leopold Figl (ÖVP) külügyminiszter és Bruno Kreisky (SPÖ) külügyi államtitkár; a delegációt Julius Raab (ÖVP) kancellár vezette. Miközben Nyugaton az osztrák delegáció moszkvai meghívását taktikai manőverként értelmezték, az osztrák kormány a Szovjetunió szándékát komolynak tekintette. Az április 12–15. közötti megbeszélések áttörést hoztak, amelyet az osztrák semlegesség születésének tekintenek. Az osztrák semlegesség önkéntes felkínálása – összekötve azzal, hogy nem tartalmazott katonai feltételeket s nem társult egyik hatalom katonai jelenlétéhez sem – fontos volt Hruscsov számára nemzetközi tárgyalási hajlandóságát demonstratív módon bizonyítandó. Ezért a svájci minta alapján rövid úton megállapodtak Ausztria jövőbeni örökös semlegességéről. A szovjet kormány garanciaként elfogadta Ausztria semlegességét egy újólagos, Németországgal való egyesülést megakadályozandó.

A szovjetek a semlegesség szerződésben való rögzítését követelték. Először az örökös semlegesség kimondását állították feltételül, s csak ezután Ausztria szuverenitásának visszaállítását; az osztrák tárgyalók pedig azzal érveltek, hogy csak szuverén állam köthet jogilag kötelező semlegességet. Végül elfogadták az osztrák érvelést, hogy a semlegességi törvényt a szabad és szuverén Ausztria kötheti. A tárgyalásokat összegző moszkvai memorandum rögzítette, hogy Ausztria semleges állam lesz és a második világháború négy győztes hatalma garantálja államterülete sérthetetlenségét.

Súlyosabb problémát jelentett az ausztriai „német tulajdon” kérdése. Mindez kiterjedt minden földbirtokra, amely már az Anschluss előtt német állampolgárok tulajdonában

¹⁰² Uo. 85–86.

volt, továbbá az Anschluss után a németek által Ausztriába vitt tulajdonra, valamint a német tőkével Ausztriában felépített ipari létesítményekre, s minden tulajdonra, amelyet németek szereztek 1938–1945 között Ausztriában, kivéve a kikényszerített vásárlásokat és kisajátításokat. A szovjet övezetben az egész kőolajipart, a Dunagőzhajózási Társaságot és összesen 300 iparvállalatot német tulajdonként lefoglaltak, amelyek az USIA (Ausztriai Szovjet Tulajdon Igazgatása) kezelésébe kerültek.

A 150 millió dollár értékű volt német vagyont Ausztria áruszállításokkal válthatta meg, s tíz évig évente egymillió tonna kőolaj szállítására kötelezte magát (valójában összesen csak hat millió tonnát szállított), s a Dunagőzhajózási Társaság bel- és külföldi vagyonát kétféle millió dollárral megválthatta. Így Raab kancellár a tárgyalásokról visszaérkezve, április 15-én Bad Vöslau repülőterén kijelenthette: *„Ausztria szabad lesz!”*

A május 2–12-e közötti bécsi nagyköveti konferencián egyetértés jött létre az államszerződésről. Itt Figl külügyminiszternek még az utolsó pillanatban sikerült törölnie a preambulumból Ausztria második világháborús vétkességének megnevezését, amelyről főleg a szovjet felet kellett meggyőznie.

Az államszerződést 1955. május 15-én írták alá a bécsi Belvedere-kastély márványtermében. A kilenc aláíró: V. M. Molotov, a Szovjetunió külügyminisztere, I. V. Iljicsov, a Szovjetunió főmegbízottja és követe, John Foster Dulles, az Egyesült Államok külügyminisztere, Llewellyn E. Thompson Jr., az Egyesült Államok főmegbízottja és követe, Harold Macmillan, Nagy-Britannia külügyminisztere, Geoffrey Arnold Wallinger, Nagy-Britannia főmegbízottja és követe, Antoine Pinay, Franciaország külügyminisztere, Roger Lalouette, Franciaország főmegbízott-helyettese és követe, valamint Leopold Figl, Ausztria külügyminisztere. Híressé vált a jelenet, amikor Figl kilépett a Belvedere-kastély erkélyére, s az ott várakozó tömegnek bejelentette: *„Ausztria szabad!”* A szerződés helyreállította a szabad, szuverén és demokratikus Ausztriát.

Június 7-én az osztrák Nemzeti Tanács ratifikálta a szerződést, amely az aláíró államok ratifikálása után, 1955. július 27-én lépett életbe. A megszálló hatalmak katonáinak kivonását október 25-i határidőben rögzítették.

1955. október 26-án, egy nappal azután, hogy az utolsó megszálló katona is elhagyta Ausztria területét, a semlegességi nyilatkozat saját szövetségi alkotmánytörvény formájában alkotmányi jogerőre emelkedett. (1965. október 26-a óta ez a nap osztrák nemzeti ünnepnap.) 1955. december 14-én Ausztria az Egyesült Nemzetek tagja lett.

A szerződés eredetijét a moszkvai külügyminisztérium, s nem Ausztria őrizte. Csak fél évszázaddal később, 2005-ben került vissza Ausztriába.

Az Államszerződés a független és demokratikus Ausztria visszaállításáról elnevezésű (röviden: bécsi államszerződés) dokumentum preambulumból és kilenc részből állt. A preambulumból kimaradt az utalás az osztrákok háborús felelősségére. Az I. része politikai és területi rendelkezéseket tartalmazott. Ausztriát szuverén, független és demokratikus államként állították helyre. A Szövetséges és Társult Hatalmak

kijelentették, hogy tiszteletben tartják az ország függetlenségét és területi sérthetetlenségét. Úgy tervezték, hogy a német békeszerződésben (amelynek megkötésére később nem került sor) Németországgal elismertetik Ausztria szuverenitását és függetlenségét. Megtiltották a Németországgal való politikai vagy gazdasági egyesülést (anschluss-tilalom). Ausztria határait az 1938. január 1-jei állapotok szerint rögzítették. Az osztrák fennhatóság alá tartozó személyeknek biztosítani kellett az emberi jogok és alapvető szabadságok élvezetét. A szlovének és a horvátok kisebbségi jogokat kaptak. Ausztria vállalta, hogy demokratikus, titkos választáson alapuló kormánya lesz, s minden állampolgára számára biztosítja a szabad, egyenlő és általános választójogot. Feloszlát minden nemzetiszocialista szervezetet, és nem engedélyez náci és fasiszta szervezeteket, amelyeket külön rendelkezések szabályoztak. Ausztria kötelezte magát, hogy elismeri az Olaszországgal, Romániával, Bulgáriával, Magyarországgal és Finnországgal kötött békeszerződések érvényét.¹⁰³

A II. rész a katonai és légügyi rendelkezések között részletesen szabályozta a náci szervezetek egykori tagjainak, valamint meghatározott más személyi körbe tartozó egyéneknek az osztrák hadseregbe való felvételének tilalmát. Az államszerződés katonai határozatai megtiltották atomfegyverek birtoklását, nehézfegyverzet és bombázó repülőgépek építését.

A III. rész a szövetséges haderők visszavonásáról rendelkezett, amelyet legkésőbb 1955. december 31-ig végre kellett hajtani.

A IV. rész a háborúból származó igényeket tartalmazta. Kimondta, hogy a szövetségesek Ausztriától nem követelnek jóvátételt. A szövetségesek ugyanakkor 1945. július–augusztusi potsdami értekezletük jegyzőkönyve alapján jogot szereztek az Ausztriában lévő valamennyi egykori német javak feletti rendelkezésre. A Szovjetunió 30 évre koncessziót kapott az Ausztria 1947. évi olajtermelése 60%-ának megfelelő termelést biztosító olajmezőkre, s az összes német vagyon kutatási területeinek 60%-ára. A Szovjetunió jogot szerzett arra, hogy a kutatási területeken 8 éven keresztül kutatásokat végezzen, és az olaj feltárásától kezdve 25 éven keresztül olajat termeljen ki. A Szovjetunió 420 000 tonna nyersolaj összteljesítményű olajfinomítót is kapott. Megszerezte a Dunagőzhajózási Társaság Magyarországon, Romániában, Bulgáriában és Kelet-Ausztriában lévő javainak 100%-át. A Szovjetunió 150 millió USA-dollár fejében átruházta Ausztriára a korábban birtokában tartott német vagyont, amelyet 6 éven belül kellett megfizetnie; háromhavonként 6,2 millió dolláros egyenlő részletekben. Ausztria kötelezte magát, hogy az egykori német vagyonként ráruházott javakat, jogokat és érdekeket nem bocsátja német jogi személyek vagy – 260 000 schillinget meghaladó érték esetében – természetes személyek tulajdonába.¹⁰⁴

Ausztria a Habsburg–Lotaringiai-ház igényével szemben kötelezte magát az 1919. április 3-i detronizációs törvény betartására.

A Nemzeti Tanács által 1955. október 26-án az örökös semlegességről elfogadott alkotmánytörvényt gyakorolta tévesen az államszerződés részének tekintik, amellyel azonban nem áll semmilyen jogi kapcsolatban.

¹⁰³ Halmosy: i. m. 294–296.

¹⁰⁴ Uo. 300–303.

Az államszerződés aláírása és a megszálló csapatok kivonása egy sor kedvező körülmény egybeesésével magyarázható. Ma már bizonyos, hogy 1955 tavaszán Ausztria számára kinyílt „a történelem ablaka”, amelynek felismerése az akkori osztrák kormánycsapat érdeme volt. Helyesen ítélték meg és ismerték fel a rendkívüli lehetőséget, s a valószínűleg egyedüli lehetőségből levonták a megfelelő következtetéseket.

Ausztria az egyedüli európai ország, amely 1945 után államszerződésével az 1989. évi bársenyos forradalomig békés úton szabadult meg a megszálló hatalmaktól. A hidegháború éveiben az anschluss-tilalmat és az örökös semlegességet úgy magyarázták, hogy nem lehetséges belépése az 1956-ban megalakult Európai Gazdasági Közösségbe. Ezért Ausztria 1960. január 1-jei hatállyal csatlakozott az Európai Szabadkereskedelmi Társuláshoz (EFTA), amelyhez akkor Norvégia, Svédország, Dánia, Nagy-Britannia és Svájc tartozott. Csak 1995-ben lett az Európai Unió tagja.

A megváltozott világhelyzetre tekintettel az osztrák szövetségi kormány 1990. november 20-án az államszerződést aláíró négy államhoz intézett nyilatkozatában *semmisnek* nyilvánította a 12–16. cikkely katonai és légiközlekedési rendelkezéseit. A 12. és 15. cikkely 2. bek.-t pedig 2008-ban többé nem érvényesnek nyilvánították.

A Szovjetunió, mint az államszerződést aláíró egyik állam, valamint a szerződéshez csatlakozott Jugoszlávia nem létezik többé. Thomas Klestil osztrák szövetségi elnök ezért 1992-ben kijelentette, hogy a megszűnt országok esetében nem létezik automatikus jogfolytonosság. 1994-ben pedig az osztrák parlament elfogadta Ausztria és az Orosz Föderáció 1993. évi jegyzékváltását, amely a két ország szerződéses kapcsolatait között már nem említette az 1955. évi államszerződést.

5.2.3. Az örökös semlegesség követelményei

Az örökös semlegesség svájci semlegességi mintája előírta, hogy más államok közötti háborúkban betartják a semlegesség nemzetközi jogi normáit. Mindez azonban nemcsak feljogosítja, hanem egyenesen kötelezi arra, hogy területét minden rendelkezésére álló eszközzel megvédje. A tartós semlegességnek ezért fegyveres semlegességnek kell lennie. Már békeidőben sem szabad semmiféle kötelezettséget magára vállalnia, amelyek háborúhoz vezethetnek: nem szabad szövetségi szerződéseket kötnie, vagy területén valamely másik államnak katonai támaszpontok felállítását engedélyeznie, mert így belekeveredhet más államok háborúiba. Nem szabad semmiféle olyan szerződéses kötöttségeket magára vállalnia, amelyek háborúk esetén semlegességi jogával ellentétes cselekedetre köteleznék. Ezeket a kötelezettségeket „a tartós semlegesség másodlagos kötelességeinek” nevezik.

Az illető állam törekszik államterülete integritásának más hatalmak általi elismertetésére és garancianyilatkozataik megszerzésére. Egyébként bel- és külpolitikájában teljesen szabadon cselekszik.

Semmiféle kötelezettséget nem vállal az ideológiai semlegességet illetően. A tartós semlegesség nem korlátozza a sajtó- és véleménynyilvánítási szabadságot. Amikor az 1930-as években néhány nemzetiszocialista újságíró a semleges államoktól ideológiai semlegességet követelt, ezt nem csak Svájc, hanem Norvégia is visszautasította, azzal, hogy az nemzetközi jogilag megalapozatlan. Megemlítendő, hogy a szárazföldi és tengeri semlegességről rendelkező 1907. október 18-i hágai egyezmény kiemelten kezelte a semleges sajtó szabadságát. E fenti elvek szerint valamely tartósan semleges országnak már békeidőben „mindent el kell követnie, hogy ne keveredjen háborúba, s mindent mellőznie kell, amely háborúba vonhatná.”¹⁰⁵

5.3. A nagykoalíciótól a szocialista kormányzásig (1956–1970)

5.3.1. Belpolitikai viták

Az infláció letörésére hozott intézkedések és a Marshall-tervvel szembeni ellenérzéseik miatt a kommunisták 1947-ben kiváltak a kormányból. Ezt követően Ausztriát közel két évtizedig a két nagy párt koalíciója kormányozta, amelyben a Néppárt adta a kancellárt, a szocialisták pedig az alkancellárt. Az 1949. októberi parlamenti választásokon már részt vett a hazatért hadifoglyok nagy része és az amnesztiával választójogot szerzett „*kevésbé terhelt*” nácik. Ezek szavazatainak egyesítésére törekedett a Függetlenek Szövetsége (Verband der Unabhängigen – VdU); a tervet a szocialista belügyminiszter is támogatta, arra számítva, hogy megtöri a Néppárt monopóliumát a „*polgári*” szavazók körében.

Az 1953. novemberi parlamenti választások nyomán Julius Raab¹⁰⁶ kancellárságával és Schärf alkancellárságával ismét a nagykoalíció kormányzott. Tevékenysége erősítette Ausztria pozícióját a megszálló hatalmakkal szemben, és elejét vette az ország és Bécs nyugati és keleti részre osztásának. Az osztrák társadalmi fejlődés korszakos jelentőségű fejleménye volt, hogy a belpolitikai és a munkaügyi küzdőtéren nem újultak ki azok a megrendítő erejű politikai és szociális összeütközések, amelyek az országot a két világháború között többször is a polgárháború küszöbére, végül pedig polgárháborúba (1934) sodorták, majd a hitleri agresszió könnyű áldozatává tették.

A belpolitikában 1966-ig szinte minden a régiben maradt: továbbra is a két vezető párt koalíciója kormányzott. A Függetlenek Szövetsége 1953-ban Osztrák Szabadságpártra (Freiheitliche Partei Österreichs – FPÖ) változtatta nevét. A fiatal köztársaság egyik első teherpróbája az 1956. októberi magyar felkelés leverését követő menekülthullám volt,

¹⁰⁵ Waldheim: i. m. 97–98.

¹⁰⁶ Raab, Julius (1891–1964): néppárti politikus, 1953. április 2. – 1961. április 11. között szövetségi kancellár. 1938-ban Kurt Schuschnigg anchluss előtti utolsó kabinetjében kereskedelmi- és közlekedési miniszter. 1945-ben az Osztrák Néppárt (ÖVP) egyik alapítója, 1952–1960 között vezetője. A szocialista párttal 1953-ban kötött nagykoalícióval (ÖVP–SPÖ), majd annak 1956. és 1959. évi megújításával az osztrák újjáépítés neves politikusa lett. 1955-ben sikerült megkötnie az osztrák államszerződést a négy győztes hatalommal, amely Ausztriának örökös katonai semlegességet és teljes szuverenitást biztosított.

amelynek során közel 200 ezren menekültek Ausztriába, illetve Ausztrián át más országokba.

A kommunisták parlamenti képviseletének megszűnése és a szabadságpártiak szerény szerepvállalása miatt nőtt az elégedetlenség a nagykoalícióval szemben, mert a koalíciós partnerek egyúttal egymást tekintették az egyedüli komoly ellenfélnek. Vitáik középpontjában az államosított ipar, az államszerződés megkötése után pedig az 1955-ben osztrák tulajdonba került egykori német üzemek sorsa állt. A Néppárt az államosított ipar reprivatizálását követelte „népi részvények” formájában. A szocialisták és a szakszervezetek elleneztek a tervet. Új koalíciós paktumuk végül érvényben tartotta ugyan az államosításokat, de az államosított szektor felügyeletét kancellári hatáskörbe utalta, korlátozva ezzel az SPÖ-nek a szektor irányításában játszott domináns szerepét.

A hatvanas évek elején Habsburg Ottó, a trónfosztott császár legidősebb fia felújította hazai letelepedési kérelmét. Ottó nyilatkozatában maga és családtagjai nevében lemondott minden további trónigényről, és az Osztrák Köztársaság alkotmányát elismerve, lojális állampolgárnak nyilvánította magát. Ebben a minőségében azonban igényt tartott az osztrák állampolgárokat megillető jogokra is. A Habsburg-kérdés 1963. június elején vált igazán sikamlós politikai üggyé, amikor a parlament viharos ülésén a szocialisták csak a szabadságpárti szavazatokkal tudták a Néppárt által képviselt hazatelepülési engedélyt leszavaztatni. Először fordult elő, hogy az SPÖ a koalíciós paktumot felborítva, szövetséget kötött a kormány parlamenti ellenzékével, saját koalíciós partnerével szemben.

Állást kellett foglalni Ausztria viszonyáról az európai integrációs törekvésekhez is. Az osztrák államszerződés dokumentumai Svájc semlegességét tekintették követendő mintának, a svájci Szövetségi Tanács viszont kinyilvánította, hogy az ország belépése az Európai Gazdasági Közösségbe nem egyeztethető össze a semlegesség svájci értelmezésével. Ezért az osztrák parlament ekkor eltekintett a Közösségbe való felvételtől. Helyette 1960 januárjában aláírták a hét európai ország szabadkereskedelmi övezetéről (EFTA) szóló megállapodást.

Az 1966. március 6-i parlamenti választásokon a Josef Klaus¹⁰⁷ vezette ÖVP abszolút többséget szerzett. A köztársaság két évtizedes fennállása után először alakult egypárti kormány. Nem igazolódott az 1945 óta gyakorta emlegetett félelem, hogy az egyedüli kormányzás – különösen egy „polgári” párté – polgárháborús konfrontációhoz vezetne. Klaus azonban viszonylag kedvezőtlen időpontban jutott kormányra, mert az NSZK 1966–1967. évi gazdasági visszaesése Ausztriára is áttért. Ezért már az egyedüli kormányzás egy éve után a helyi választásokon a szocialista párt javára fordult a választási trend, amelynek vezetését Bruno Kreisky¹⁰⁸ vette át.

¹⁰⁷ Klaus, Josef (1910–2001): néppárti politikus, 1964. április 2-ától 1970. március 3-áig szövetségi kancellár. 1949-ben salzburgi tartományi főnök, 1961-ben szövetségi pénzügyminiszter, de 1963-ban lemondott, mivel takarékosági programját visszautasították. 1963–1970-ben az ÖVP szövetségi vezetője. 1964-ben kancellárként koalícióra lépett az (ÖVP–SPÖ-kormány) a szocialistákkal, amelyet a párt 1966. évi választási sikerei miatt felmondott, s az egyedüli ÖVP-kormányzásra tért át.

¹⁰⁸ Kreisky, Bruno Dr. (1911–1990): jogász, szocialista politikus, 1970. április 21. – 1983. április 24.-ig szövetségi kancellár. 1935-ben a Szocialista Ifjúsági Szövetség funkcionáriusaként

Klaus kormányán már az sem segített, hogy Olaszországgal időközben pozitív eredménnyel zárultak a Dél-Tirolról folytatott megbeszélések, s hogy feloldották a Habsburg Ottóval és családjával szembeni beutazási korlátozásokat. Az 1970. március 1-jei választásokon a szocialisták relatív többséget szereztek. Kreisky felismerte, hogy akár kisebbségi pozícióban is vállalnia kell a kormányzást, mert csak ez vezethet el az abszolút többség későbbi megszerzéséhez. Ezért a rendkívüli választások mellett döntött. 1971 októberében a szocialisták erős abszolút többséget szereztek, és kockázat nélkül vállalhatták az egyedüli kormányzás felelősségét.

5.4. A Kreisky-korszak (1970–1983)

5.4.1. A modern Ausztria reformprogramja

Kreisky még 1970 tavaszán szocialista és pártonkívüli szakértők bevonásával kidolgoztatta a Modern Ausztria című komplex, nagyszabású reformtervet. A gazdaságpolitikai célok olyan szerkezetváltozást irányoztak elő, amely az országot Svédország és Svájc szintjére emelheti. A társadalom valamennyi rétege érezte, hogy az ország dinamikus fejlődésnek indul. A gazdasági növekedés már 1970-ben meghaladta a 8%-ot, ami rendkívüli teljesítménynek számított.

1971-től a Kreisky-kormány biztos parlamenti többségére támaszkodva nagyszabású társadalmi reformprogramba kezdett. Ennek sarkkövei voltak: az üzemi tanácstagok részvételi jogának bővítése, a 40 órás munkahét és négyhetes évi fizetett szabadság bevezetése, a szociális biztosítás rendszerének kiterjesztése a társadalom csaknem valamennyi rétegére. A családjog reformja megteremtette a férfiak és a nők egyenjogúságát a házasságban. Bevezették az egyszeri anyasági segílyt. Az egyetemi reformtörvény nagyobb részvételt biztosított a diákoknak és a tanársegédeknek az egyetemi önkormányzati és oktatási ügyekben; az egyetemeken 1972-ben megszüntették a tandíjat. Az iskolareform keretében többek között általánossá tették az ingyenes tankönyvellátást. Rendezték a pártok jogi helyzetét, megszüntették a parlamenti képviselők adóprivilegiumát. A jórészt szlovén lakosságú Dél-Karintiában (a

hazaárulás vádjával letartóztatták. 1938-ban, az Anschluss idején a zsidóellenes intézkedések miatt a Gestapo foglya, majd sikerült Svédországba menekülnie, ahonnan 1951-ben tért vissza. 1953-ban a kancellári hivatal államtitkára, 1959–1966-ban külügyminiszter, a szigorú semlegesség híve. 1967-ben az SPÖ elnöke, majd 1970-ben kisebbségi kabinetet alakított. 1971-ben, 1975-ben és 1979-ben pártjával abszolút többséget szerzett. Karizmájával, szociális elkötelezettségével és számos nemzetközi kezdeményezésével meghatározta Ausztria belpolitikáját és növelte nemzetközi hírnevét. Korán fellépett a közel-keleti konfliktus békés rendezéséért, a palesztinok önálló államalakítási jogáért. Izrael tiltakozása ellenére Ausztria 1980-ban első nyugati orszádként a palesztin nép legitim képviselőjének ismerte el a Palesztinai Felszabadítási Szervezetet. 1983-ban, az abszolút többség elvesztése után visszavonult a kormány és a párt éléről. Miután az 1986. őszi választásokon az SPÖ újabb szavazatvesztéssel szembesült, s a két nagy párt nagykoalíciót kötött, tiltakozásul lemondott tiszteletbeli pártelnöki funkciójáról is.

soviniszta jobboldal makacs ellenállása dacára) kétnyelvű helységtáblákat állítottak fel. Rendelkeztek a tömegtájékoztatás jogköréről és irányításáról.

Az államosított iparban leépítették az arányos képviseleti rendszerhez kötődő, pártpolitikai érdekeket szolgáló pozíciókat, előtérbe helyezve a rentabilitást, a modern piackutatást és a magasabb termelékenységet. 1973-ban az „acélfúzióval” 76 ezer munkást és alkalmazottat foglalkoztató acélkonszernt hoztak létre.

5.4.2. Az érdekegyeztetés átfogó rendszere

A reformok rövid időn belül az élet minden területén felgyorsították a fejlődést, és Ausztriát az élvonalban haladó modern ipari országok sorába emelték. A magántőke a szociális területen hozott áldozatokért a modernizált nemzetgazdaság eredményeivel és kibővült világpiaci lehetőségeivel kárpótolta magát. Ausztriában a szocialista reformpolitika és a szociális partnerség elve működésének kedveztek a más nyugat-európai országoknál demokratikusabb tulajdonviszonyok. Ráadásul az országban 1957-től az érdekegyeztetés szinte egyedülállóan átfogó rendszere alakult ki a felmerülő problémák megoldására. Az önkéntes, törvényi szabályozás nélkül működő, bér- és árkérdéseket tárgyaló Paritásos Bizottság (tagjai a szakszervezet, a szövetségi munkáskamara, a gazdasági kamara, a mezőgazdasági kamarák elnöki konferenciája, az Osztrák Nemzeti Bank, a mező- és erdőgazdasági, a gazdasági- és a munkaügyi minisztérium) elnöke a kancellár. A bizottság az egyhangú döntés elve miatt kompromisszumra kényszerül. Nem rendelkezik ugyan jogi kényszerítő eszközökkel, a hozzá tartozó szervezetek mégis érvényesítik a bizottság határozatait a munkaadók és a munkavállalók között.

5.4.3. Ausztria gazdasági eredményei az 1970–1990-es években

Az osztrák gazdaságot 1945 után alapvetően a magángazdaság elvére alapozták. Ez alól kivétel a posta, a vasút és a szövetségi erdőgazdálkodás, illetve a kommunális üzemek és a tartományi vállalkozások. Az államosítási törvény értelmében a szövetségi vagy tartományi tulajdonban lévő vállalatok a köztulajdon különleges formái. Elsősorban az alapanyagipar, az energiagazdaság és néhány nagybank tartozik közéjük. Az államosított vállalatok az idők során magánjogi társaságokká alakultak, tulajdonosuk azonban a szövetség vagy a tartomány. Az államosított iparvállalatok szövetségi tulajdonú holdingtársaságok (Österreichische Industrieholding AG – ÖIAG-konszern, illetve társasága, az Austrian Industries AG) tulajdonába kerültek.

A gazdaság a Kreisky-kormány idején dinamikusan fejlődött: egy évtized alatt, az 1970-es évek végére 52%-os növekedést ért el. A bruttó nemzeti termék értéke 1978-ban 56,4 milliárd dollárt, egy főre számítva 7520 dollárt tett ki (Magyarországon akkor ez 36,8 milliárd dollár, egy főre pedig 3450 dollár volt). Az osztrák gazdaság gyors fejlődésének – a nemzetközi gazdasági folyamatokat helyesen értelmező koncepción túlmenően – fontos mozzanata volt a német tőke nagyarányú beáramlása.

Ausztria, mint fejlett ipari ország, a bruttó hazai termékéből (GDP) 1992-ben a mező- és erdőgazdálkodás 3,3, a másodlagos szektor (ipar, kisipar, energiagazdaság, bányászat) 39,4, a terciér szektor (kereskedelem, közlekedés, bankszolgáltatás, vagyongazgatás, egyéb magánszolgáltatások, közszolgáltatás, importintézés) 57,3%-

kal részesült. Az ország 1992-ben másfél százalékos reálnövekedést ért el, amely meghaladta az európai OECD-államok átlagos egy százalékos növekedését. A GDP értéke ugyanebben az évben folyó árakon névlegesen 2028,6 milliárd schillinget tett ki. Ez egy főre eső értékben évente egy lakosra 257 200 schilling, egy foglalkoztatottra pedig 596 100 schilling. 1992-ben az egy főre jutó havi jövedelem 24 715 schilling volt. A fogyasztási árak indexe 4,1%-kal, a bérszínvonal 5,6 %-kal nőtt.

Ausztria mezőgazdasága (az 1990-es évek elején 278 ezer mezőgazdasági üzem) képes megtermelni az ország élelmiszerszükségletét. Ez elsősorban a gépesítés és a racionalizálás magas fokának, valamint a legújabb mezőgazdasági eljárások rendszeres alkalmazásának köszönhető. A tulajdonmegosztás sajátos. A mezőgazdasági üzemek mindössze 2,3%-a a 100 hektárnál nagyobb birtok, zömük (53%) egészen kicsi, 1–10 hektáros családi kisüzem. Az Alpok hegyeiben folytatott jellegzetes Alm (alpesi)-gazdálkodás nagyban hozzájárul az évi 3–4 millió tonnás tejtermeléshez. Mivel területének 46%-át erdő borítja, a fakitermelés Burgenlandtól Voralbergig az egyik fő tevékenységi ág.¹⁰⁹

Ausztria külkereskedelme mindvégig erősen Európára összpontosult. Az utóbbi évtizedben kivitelének 87, behozatalának pedig 82%-a az Európai Unió országaiból származott. A 3 millió bérből, vagy fizetésből élő alkalmazott számához képest Európában jó eredménynek számít, hogy a munkanélküliek aránya az 1990-es évek első felében nem érte el a hat százalékot. Az országban 1992-ben 273 900 vendégmunkás dolgozott.

5.4.4. Ausztria a nemzetközi politikában

Ausztria 1955. december 14-én az ENSZ tagja lett, s azóta aktívan közreműködik a szervezet sokrétű feladatainak megoldásában. Számos bizottság (világűrbizottság, a tengerfenék békés használatának bizottsága, emberjogi bizottság, a világkereskedelmi konferencia tanácsa) tagja volt.

Az egykori osztrák külügyminiszter és ENSZ-nagykövet, Kurt Waldheim 1971–1981 között az ENSZ főtitkári tisztségét töltötte be, majd 1986-tól 1992-ig osztrák szövetségi elnök. Gerald Hinteregger 1987 és 1994 között az ENSZ Európáért felelős gazdasági bizottságának végrehajtó titkára volt. Benita Ferrero-Waldner 1993–1995 között az ENSZ főtitkárnak protokollfőnökeként, s ezzel a legmagasabb rangú osztrák ENSZ-tisztviselőként dolgozott. Franz Vranitzky 1997-ben az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (OSZE) megbízásából az albániai helyzet javításának nemzetközi koordinátoraként működött.

Ausztria aktívan támogatta az ENSZ fázadozásait a világbéke fenntartása érdekében. 1960 óta több mint 37 000 katonával vett részt ENSZ békefenntartó akciókban.

Ausztria semlegessége, földrajzi helyzete Európa központjában és aktív részvétele a világ eseményeiben Bécsset mindinkább nemzetközi konferenciavárossá tették. Fontos nemzetközi szervezetek rendezték be főhadiszállásukat a városban.

Bécs 1979-től az ENSZ egyik hivatali helye lett. A Nemzetközi Központban a két autonóm ENSZ-szervezet – Nemzetközi Atomenergia Szervezet (IAEO) 1957-től és az

¹⁰⁹ *Österreich. Tatsachen und Zahlen*: i. m. 70–71.

Ipari Fejlődés Szervezete (UNIDO) 1967-től – mellett egy sor ENSZ-szervezet működik. Az olajexportáló országok (OPEC) szervezetének állandó székhelye 1965 óta Bécsben található.¹¹⁰

1961-ben a város adott otthont a Hruscsov–Kennedy találkozóknak. 1970–1972-ben itt folytak a szovjet–amerikai megbeszélések a stratégiai fegyverek (SALT) korlátozásáról, majd a közép-európai csapatcsökkentésekről. 1979-ben Carter amerikai elnök és Brezsnyev főtitkár Bécsben írta alá az ún. SALT–II. egyezményt.

Bécs a székhelye az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetnek (OSZE, korábban KSZE). 1986–1989 között itt tartották a harmadik KSZE konferenciát, amely az OSZE–államok külügyminisztereinek konferenciájával zárult. 1989-től 1992-ig a bécsi Hofburgban folytak az európai hagyományos fegyverzetcsökkentési, valamint a bizalom- és biztonságerősítő intézkedésekről folytatott tárgyalások. Az 1992-ben aláírt KSZE-szerződés Közös Tanácskozó Csoportja, valamint a Nyitott Égbolt szerződés tanácskozó bizottsága szintén Bécsben ülésezett.

1993-ban a város adott helyet az ENSZ emberjogi világkonferenciájának is.

Ausztria az Európa Tanácsba 1956-ban történt felvétele óta európai keretekben is aktív tevékenységet fejtett ki. Lujo Tončić-Sorinj (1969–1974) és Franz Karasek (1979–1984) személyében kétszer osztrákot választottak az Európa Tanács főtitkárának. 1993-tól 1997-ig Peter Leuprecht töltötte be az Európa Tanács főtitkár-helyettesének pozícióját. Ausztria tevékenyen hozzájárult a legtöbb Európa-konvenció kidolgozásához.

Nem volt problémamentes az ország csatlakozása az Európai Unióhoz; az 1994. júniusi referendum során az osztrák polgárok 67%-a szavazott az EU-tagságra. Ausztria hosszabb tárgyalássorozat után, 1995 januárjában (Svédország és Finnország társaságában) azonban akkor vált az Unió teljes jogú tagjává, amikor a szervezet a maastrichti megállapodások jegyében éppen az integráció magasabb szintjére lépéshez szükséges – többségükben szigorú megkorlátozó jellegű – intézkedések végrehajtásán dolgozott. Tulajdonképpen a nagykoalíció meghosszabbításának egyik fő indítéka is ez volt: egyik párt sem vállalhatta, hogy a csatlakozáshoz szükséges kemény szigorító intézkedéseket a másik ellenében kelljen végrehajtania.

A belépéssel Ausztria az európai belső piac tagja lett, s így Nyugat- és Kelet-Európa közötti pozíciója pótlólagosan felértékelődött. Franz Fischler korábbi mezőgazdasági miniszter megbízást kapott az Európai Bizottság agrárreszortjának vezetésére.

1998 második felében Ausztria először gyakorolta az EU Tanácselnökségét, amikor a foglalkoztatáspolitikát, az Agenda 2000 keretében az EU-reformokat, a szervezet bővítését és az euró 1999. január 1-jei bevezetését állította törekvései középpontjába.¹¹¹

Ausztria az Európai Unióhoz való csatlakozással (1995) foglalta el szerves európai pozícióját. Az „osztrák út” sikerét jelzi többek között az is, hogy 2009-ben Ausztria egy főre jutó GDP-je 45 686 amerikai dollár volt, amellyel a 9. helyet foglalta el a világban. (Magyarország ugyanekkor 12 914 amerikai dollár GDP-vel a 47. helyen állt.)

¹¹⁰ Uo. 64–65.

¹¹¹ Uo. 65–66.

5.4.5. Aktív semlegesség az 1990-es években

Az osztrák külpolitika célját a változó összetételű kormányok egyaránt az ország függetlenségének megőrzésében jelölték meg, amit a mindenkori geostratégiai, történelmi és politikai helyzethez igazodó aktív, semleges külpolitikával igyekeztek biztosítani.

A bipolaritás megszűnésével alapvetően megváltoztak Ausztria semlegességének keretfeltételei. 1989 júliusában, amikor a nagyhatalmak többsége még ingadozott a Szovjetunióban, valamint a közép- és kelet-európai országokban zajló fejlemények megítélésében, az osztrák kormány benyújtotta csatlakozási kérelmét az Európai Közösségekhez. 1990-ben pedig közölte az államszerződést aláíró hatalmakkal, hogy a semlegességet a továbbiakban csak bizonyos katonai vonatkozásokban tartja érvényesnek. Eszerint Ausztria a jövőben sem csatlakozik katonai szövetséghez és nem engedélyezi, hogy idegen államok katonai támaszpontokat hozzanak létre területén. Az államszerződés egyéb katonai- és légi közlekedési megszorításait viszont semmisnek tekintette, bár továbbra is tartotta magát az atom-, a biológiai és a vegyi fegyverek tilalmához.

A katonai semlegesség értelmezésében a változás hamarosan konkrét lépésekben is megmutatkozott. 1991-ben Ausztria közreműködött az öbölháborúhoz szükséges katonai erők felvonulásában. Részt vállalt az egykori Jugoszláviában kitört véres konfliktust enyhíteni hivatott ENSZ-békefenntartó erőfeszítésekben, és a háború sújtotta délszláv lakosság megsegítésére indított humanitárius akciókban is. Bizonyos számú menekültet is elhelyezett. Új mozzanatokkal bővült keleti szomszédjaival kapcsolatos „*hídfunciója*” is. 1992 januárjában Ausztria (Magyarország, Lengyelország, Szlovénia, Horvátország, Olaszország, Bosznia-Hercegovina és az akkori Cseh és Szlovák Köztársaság mellett) közreműködött a térség laza konzultációs és koordinációs fóruma, a Kelet-európai Kezdeményezés (CEI) létrehozásában.

Bonyolultabb, belpolitikai súrlódásokat is kiváltó problémának bizonyult az ország viszonya a NATO-hoz és az aktivizálódó Nyugat-európai Unióhoz. Miután felmerült az ország több keleti szomszédjának a NATO-hoz való csatlakozása, némileg anakronisztikusnak látszott a merev osztrák elzárkózás. Ezért a hivatalos osztrák külpolitika feladta tartózkodását a közös katonai akciókkal szemben: osztrák katonai egységek részt vettek az Egyesült Államok által kezdeményezett, NATO-n belüli ún. békepartnerségi akciókban, a délszláv háború színterén megjelent ún. IFOR- és ENSZ-egységekben. Változatlanul vonakodott viszont elkötelezni magát a NATO-hoz való szervezeti csatlakozás ügyében.

5.5. Kiskoalíció és nagykoalíció (1983–1999)

Mindazonáltal, különösen az 1979–1980-as második olajárrobbanás után, szaporodtak a nehezen kezelhető gazdasági gondok. Ezek, és a szokásos „elhasználódási effektus” miatt az SPÖ az 1983. áprilisi parlamenti választásokon elveszítette abszolút többségét.

Az SPÖ – immáron Kreisky nélkül, Fred Sinowatz¹¹² kancellárságával – az FPÖ-vel alakítandó kiskoalíció (1983–1986) mellett döntött. A második köztársaság ezzel eljutott a kormányzás utolsó, még ki nem próbált formájához, s az FPÖ is belépett a parlamenti váltógazdálkodás rendszerébe.

1986-ban, Sinowatz lemondása után, a szintén szocialista párti Franz Vranitzky¹¹³ foglalta el a kancellári széket. Mivel 1986 szeptemberében az FPÖ szélsőséges „nagynémet” szárnyának képviselője, Jörg Haider¹¹⁴ lett a Szabadságpárt szövetségi pártelnöke, a szocialisták felmondták a kiskoalíciót.

Az 1986. novemberi parlamenti választások után ismét szocialista-néppárti nagykoalíció (1986–1999), majd ezután néppárti-szabadságpárti kiskoalíciós kormány alakult. (A szocialista párt az 1990-es években nevét Ausztria Szociáldemokrata Pártjára változtatta.)

Más európai országokhoz hasonlóan, Ausztriában is megszerveződtek a Zöldek. Még parlamenten kívüli csoportként megakadályozták a zwentendorfi első osztrák atomerőmű használatba vételét. 1986-ban bejutottak a Nemzeti Tanácsba. A Zöldek parlamentbe kerülésével mozgásba jött az osztrák pártélet. Elmúlt a két párt elvitathatatlan abszolút túlsúlyának időszaka; 1986-tól a parlamentben, a korábbi három párt helyett négy, 1993-tól pedig öt párt képviselteti magát. 1993. február elején ugyanis Heide Schmidt vezetésével öt képviselő kilépett a Szabadságpárt mérsékelt szárnyából és Liberális Fórum néven saját frakcióba tömörült.

Ezek mélyen belevágtak az osztrák társadalom által magasra értékelt szociális ellátó rendszerek működésébe, mert szűkítették az állam gazdasági újraelosztó szerepét. Ez a kérdés már az 1994. évi választások előtt a politika középpontjában állt. A szigorító

¹¹² Sinowatz, Fred (1929–2008): szocialista politikus, 1983. május 24-től 1986. június 16-ig szövetségi kancellár. 1971-ben oktatási miniszterként belépett Kreisky kormányába, majd annak lemondása után a szocialista párt (SPÖ) és a Szabadságpárt (FPÖ) kiskoalíciójának kancellárja. A néppárti Kurt Waldheim szövetségi elnökké választása után lemondott tisztségéről.

¹¹³ Vranitzky, Franz (1937–): szociáldemokrata politikus, 1986. június 16-tól 1997. január 20-ig szövetségi kancellár. 1981-től az állami Länderbank vezérigazgatója. 1984-ben pénzügyminiszter Sinowatz szociálliberális kormányában. Annak lemondása után 1986-ban kancellár, majd 1987-től a nagykoalíció kancellárja, 1988-ban az SPÖ elnöke is. Az országos ellenállást leküzdvé 1995-ben elérte Ausztria felvételét az Európai Unióba. Mindez modernizációs folyamatot indított el, amely növekvő munkanélküliséggel, költségvetési hiánnyal és jelentős szociális vívmányok leépülésével járt együtt. 1997 elején mindkét pozíciójáról lemondott Victor Klima javára. 1997-ben az albániai válságban az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet megbízottjaként közvetített.

¹¹⁴ Haider, Jörg (1950–2008): osztrák jogász, politikus. 1969–1973-ban jogot és államtudományt tanult a bécsi egyetemen. 1973–1976-ban tudományos munkatárs, illetve tanársegéd a bécsi egyetem állam- és közigazgatás-jogi intézetében. 1971 óta az Osztrák Szabadságpárt (FPÖ) szövetségi elnökségének tagja. 1976–1983-ban a párt karintiai szervezetének titkára, majd 1983–1998-ban tartományi vezetője. 1986–2000 között az FPÖ szövetségi elnöke. 1979–1983-ban, 1986–1989-ben, ill. 1992–1999-ben szövetségi parlamenti képviselő, frakcióvezető. 1989–1991-ben és 1999-től Karintia tartományi főnöke. 2005 áprilisában kilépett az FPÖ-ből és új pártot alapított Szövetség Ausztria Jövőjéért (BZÖ) néven. Politikáját erős nemzetiségellenesség jellemezte. Autóbalesetben halt meg; előtte egy melegbárban részegedett le.

intézkedések elsősorban a szocialista párt bázisát tették ki erős szakító próbának. Ezt Vranitzky kancellár (egyben szocialista pártelnök) és csapata azzal próbálta kivédeni, hogy egy bizonyos ponton túl, relatív többségét is latba vetve, útját állta több alapvető szociális biztosíték (pl. a paritásos egyeztető mechanizmus) kiiktatásának. Mindazonáltal a Néppárt vezetői a szocialisták soraiban kirobbant éles vitát úgy értékelték, hogy eljött az ideje a kormány átvételének. Ezért – az Osztrák Köztársaság történetében második alkalommal – alig több mint egy év leteltével, újabb választás kiírását (1995) kényszerítették ki, koalíciós partnereiket támadva azokért a szigorú pénzügyi rendelkezésekért, amelyekről valójában közösen döntöttek a koalíciós tárgyaláson. Rendkívül heves, időnként eldurvuló hangú kampány után azonban kénytelenek voltak meghajolni a választók döntése előtt. Az SPÖ megerősödve került ki a szó szoros értelmében vehető küzdelemből. A polarizálódás viszont az FPÖ bizonyos szavazóit is arra készítette, hogy a legnagyobb polgári erőre, az ÖVP-re szavazzanak.

5.6. Néppárti-szabadságpárti kiskoalíció (1999–2006), majd ismét nagykoalíció (2006–)

Az 1999. évi választások történelmi fordulatot hoztak: felbomlott a nagykoalíció, s elhúzódo tárgyalások után 2000 februárjában megalakult az ÖVP–FPÖ jobbközép kiskoalíciója. A Néppárt vállalta Ausztria ideiglenes politikai elszigetelődését. Az Európai Unió 14 tagállama ugyanis 2000 szeptemberéig szankciókat hirdetett ki az országgal szemben. A szocialista párt ellenzékbe vonult. Wolfgang Schüssel kancellár a szövetségi kormány központi feladatának az EU keleti bővítését nevezte meg, hangoztatva, hogy az Ausztria érdekében áll.

A 2002. évi választások eredményeként folytatódott a néppárti-szabadságpárti kiskoalíció. 2004 áprilisában az osztrákok hat évre a szociáldemokrata Heinz Fischert választották államfőnek. A 2006. évi választások óta ismét SPÖ–ÖVP nagykoalíció kormányoz Werner Faymann¹¹⁵ (SPÖ) kancellárságával.

¹¹⁵ Faymann, Werner (1960–): érettségijét követően az SPÖ bécsi ifjúsági szervezetének vezetője. 1985–1988 között négy szemesztert hallgatott jogtudományból, de tanulmányait nem fejezte be, konzulensként dolgozott a *Zentralsparkassé*-ban. 1985–1994 között a bécsi tartományi gyűlés és a községtanács tagja. 1998–1994 között a bécsi albérlők egyesületének ügyvezetője, majd 1994-től hivatalvezető lakásépítési tanácsnok, 2007-től infrastrukturális miniszter. 2008. júniusban az SPÖ ügyvezető elnöke. Miután Wilhelm Molterer (ÖVP) felmondta az SPÖ–ÖVP koalíciót, az SPÖ őt jelölte az új parlamenti választásokra. 2008. augusztusban az SPÖ szövetségi pártelnöke. A 2008. évi parlamenti választásokon az SPÖ Faymann-nal megőrizte első helyét, de 2006-hoz képest súlyos vereséget kellett elkönyvelnie. 2008 novemberében az SPÖ és az ÖVP megállapodott a nagykoalíció új alapokon történő helyreállításában Faymann kancellárságával.

6. Az „osztrák út” – összegzés

Az első világháború után Ausztria kedvezőtlenebb helyzetbe került, mint Magyarország: az egész birodalmat elveszítette. Az 1919. évi saint-german-i béke jobban megcsonkította területét és lakosságát: iparvidéke Csehszlovákiához, mezőgazdasági utánpótlása pedig Magyarországhoz került. Ráadásul az ország keleti részén fekvő 1,6 millió Bécs örökölte az Osztrák–Magyar Monarchia közigazgatási apparátusát.

Az egyedül maradt, „életképtelen” Ausztria, a frissen kikiáltott első osztrák köztársaság keretében megkísérelt előre menekülni. Az 1848–1849-es megghiúsult német egyesítés és a Német Birodalomból való 1871. évi kiszorulása után szociáldemokrata vezetése célul tűzte ki, hogy megszerzi a szövetségesek engedélyét a Német Birodalommal való egyesüléshez. Otto Bauer számára az Anschluss kérdése a külpolitikai problémák élén állt: egy marxista Nagy-Németországot képzelt el, s Ausztria csatlakozásában látta az egyetlen esélyt a német kisebbség kérdésének megoldására. Rövidesen azonban kiderült, hogy a szövetségesek szigorú Anschluss-tiltalma miatt a német kártya „nem nyerő”, sőt a Berlinnel való együttműködés pusztán hangoztatása is kifejezetten káros Ausztriára nézve.

A saint-germain-i béketárgyalásokra a Karl Renner kancellár, külügyi államtitkár vezette osztrák delegáció maximális programmal érkezett: a cseh-, morva és osztrák-sziléziai németek számára önrendelkezési jogot, vagy legalábbis autonómiát és Németországgal valutauniót akart elérni. Dél-Tirol teljes visszaadását sürgették Ausztriának, de hajlandók voltak felajánlani Olaszországnak Tirol semlegességét és olasz helyőrségek állomásoztatását. Ezért szinte magától értetődően elvárták, hogy Dél-Stájerország és Karintia megosztás nélkül Ausztriánál maradjon.

Bécsben úgy vélték, hogy a kettős monarchia javait és adósságait az utódállamokkal együtt, közösen megállapítandó kvóták alapján kell viselniük, s ezt az elvet a győztes hatalmak esetleges jóvátételi igényei során is érvényesíteni kell. Bécs következetesen elutasította a szövetségesek által felállított elméletet Ausztria és a birodalom ciszlajtai felének jogfolytonosságáról. Úgy vélték, hogy a kettős monarchia a „darabokra tépés” (diszmembráció) után bukott el és Német–Ausztria 1918. november 12-én forradalmi úton jött létre, ugyanúgy, mint a többi állam, amelyek a monarchia területén alakultak meg. Ausztria egy hatalommal sem állt háborús viszonyban, senkinek sem üzent hadat és neki sem üzentek hadat. Hans Kelsen professzor, az államjog és nemzetközi jog szakértője és az alkotmány kidolgozója e gondolatot már 1918 decemberében

megfogalmazta. A szövetségesek azonban elutasították érvelését, mert e jogfelfogás veszélyeztette volna az Ausztriával szembeni jóvátételi követeléseket. Ausztria így a monarchista múltjától való eltávolodástól kedvezőbb bánásmódot és engedményeket várt a szövetségesek részéről.

A békefeltételek vitájában már ekkor felmerült az osztrák semlegesség gondolata is. A javaslatok egyes államrészek semlegességétől az egész állam semlegességéig terjedtek. E gondolatok azonban ekkor még hatástalanok maradtak, mert a szövetségesek békeelképzelései a Nemzetek Szövetsége alakítására irányultak. Egy ilyen szervezet pedig a kollektív biztonság elképzelésére épült, amely a korabeli felfogás szerint még kizárta a semlegességet.

Az osztrák békeszerződés második megfogalmazása Ausztriának ítélte a mai Burgenlandot, Nyugat-Magyarország területét hozzávetőlegesen 250 ezer lakossal. Pozsony megye Csehszlovákiához került. Burgenland elcsatolása végül is a Wilson elnöknél folytatott kitartó osztrák lobbizás eredményeként történt, a területen többségben élő németek önrendelkezési elvére hivatkozva. (A lobbizás a későbbiekben is az osztrák politika jellemzője maradt, amely többnyire sikerrel járt. Ezt folytatta intenzíven az ország érdekében Habsburg Ottó is). Az antantországok burgenlandi területi döntésére kétségtelenül kihatottak a Magyar Tanácsköztársaság fejleményei is. Otto Bauer a burgenlandi „váratlan ajándékról” állítólag így nyilatkozott: „A bolsevizmus elleni helyzetünket akarták megerősíteni, amikor az északon és délen elszenvedett nagy veszteségekért keleten, a bolsevista Magyarország rovására helyeztek kilátásba számunkra kárpótlást.”

Az Anschluss tilalma az utolsó jövőbeli reményeket is eloszlatta. Bebizonyosodott, hogy az antant az európai erőegyensúly érdekében nem kívánt másként cselekedni. Nem óhajtotta keleten Ausztriával kárpótolni Németországot, amely nyugaton elveszítette Elzász-Lotaringiát. A párizsi békekonferencia Ausztriát önálló államként a mai keretekben hozta létre. Elveszítette Dél-Tirolt, Triesztet, Isztriát és Dalmáciát. El kellett ismernie Magyarország, Csehszlovákia, Lengyelország, valamint a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság állami önállóságát. A nemzetiségi elvet Ausztria határainak rögzítésekor is nyilvánosan megsértették, amikor a Brenner zárt német lakosságát megkérdezésük nélkül Olaszországhoz csatolták. Kereken négymillió egykori, német nyelvű osztrák került idegen uralom alá.

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának lélektani sokkját tetézte, hogy a saint-germain-i békeszerződés (1919) e maradék romhalmazt kiáltotta ki az első világháború felelősenek. A korábban területét és lakosságának számát tekintve Európában harmadik államból a békeszerződés után egy 84 000 km²-nyi terület maradt, ahol hozzávetőlegesen 6,5 millió lakos élt. E maradék állam gazdaságát elvágták a Monarchia korábbi nagytérségi adottságaitól, így többnyire alkalmatlanná vált az új államterület igényeinek kielégítésére. A Monarchia örökségén osztozó utódállamok közül Ausztriát sújtották leginkább a régi gazdasági egység váratlan felbomlásának hátrányai. Ezért széles körben terjedt az ország „életképtelenségének” tézise.

Az évszázados, soknemzetiségű birodalom széthullása és a háború utáni évek nehézségei felerősítették a centrifugális tendenciákat. A monarchia idejére visszanyúló „három tábor” (keresztényszociálisok, szociáldemokraták, különböző németnemzeti és

nemzeti-liberális csoportosulások) döntő szerephez jutott a köztársaság megalakulásakor is.

Az Osztrák Köztársaság parlamentje 1919. április 3-án elfogadta az ún. Habsburg-törvényt, amely megszüntette a Habsburg–Lotaringiai-ház minden uralkodói és egyéb előjogát. Biztonsági okokból kiutasították az országból a ház mindazon tagjait, akik nem mondtak le jogaikról és nem vallották magukat az Osztrák Köztársaság hűséges állampolgárának. (1935 júliusában a Schuschnigg-kormány ugyan eltörölte az 1919. évi Habsburg-törvényeket, a kiutasítást és a vagyonelkobzást. De az újonnan létrehozott alapot a nácik 1938-ban ismét feloszlatták, Habsburg Ottó ellen pedig körözést adtak ki.) Ausztria meglehetősen mostohán bánt a Habsburg-házzal: 1945 végén a Renner-kormány ismét követelte Habsburg Ottó és testvérei kiutasítását azon indoklással, hogy az 1920. évi alkotmány ismét hatályban van, ezért a Habsburgokra vonatkozó kiutasítási törvények újból érvényesek. 1955-ben a Habsburg-törvényt még az osztrák államszerződésbe is felvették, amelyen egyébként maguk a szovjet tárgyalók is csodálkoztak; 10. cikkelyének 2. bekezdésében ez állt: „Ausztria továbbá kötelezi magát, hogy fenntartja a Habsburg–Lotaringiai-házat érintő 1919. április 3-i törvényt.”

1918–1920-ban szociáldemokrata–keresztényszociális nagykoalíció kormányzott Ausztriában. Az 1918. évi eseményektől fokozatosan eltávolodva azonban a pártok szárnyain mindinkább formálódtak a demokrácia ellenségei. A szociáldemokraták azzal táplálták ezek bolsevizmustól való félelmét, hogy pártprogramjaikban a proletariátus diktatúráját és a marxizmust emlegették. A két nagy politikai tábor rövidesen paramilitáris egységeket kezdett felállítani. Ausztriában az első világháború után egyes területeken *Heimweh*rek alakultak részben az első világháború után hazatért katonákból, részben különböző önvédelmi szövetségekből. Szándékuk szerint a hazát meg kellett védeniük a nemkívánatos változásoktól. Ideológiailag konzervatív-monarchista, keresztényszociális, németnemzeti és nacionalista színezetű irányzatokat tömörített. A paramilitáris szervezetek létrejöttében 1919–1920-ban külső okok (a jugoszláv csapatok dél-karintiai és dél-stájerországi bevonulása, Dél-Tirol olasz elcsatolása, a magyar szabadcsapatok burgenlandi tevékenysége, a Szudéta-vidék elcsatolása) is szerepet játszottak. De – például Voralbergben és Tirolban, amelyek el akartak szakadni az Osztrák Köztársaságtól – szeparatista törekvések is hozzájárultak megalakulásukhoz. A munkáskörzetekben munkásőrségek alakultak – szintén a k. u. k. hadsereg maradványaiból –, amelyekből majd „defenzív ellensúlyként” 1923-ban megalakult a Köztársasági Védszövetség (Republikanischer Schutzbund).

1922 májusától Ignaz Seipel prelátus, keresztényszociális politikus kormányának aktuális problémája az infláció által szinte már kilátástalanná vált pénzügyi helyzet volt. Ausztria olyan kéregetőhöz hasonlított, amely a kis hitelekkel alig tudta kielégíteni legsürgősebb igényeit. Seipel „szanációs műve” először belföldi hitelekkel próbálta stabilizálni a valutát, majd ennek megghiúsulása után a Népszövetséghez fordult. Elérte, hogy az ország az 1922. októberi genfi jegyzőkönyvek alapján 650 millió aranykorona kölcsönt kapott függetlensége 20 évre történő megőrzése, vagyis az anschlussról való lemondás (88. cikkely) fejében. A megszorító gazdasági lépésekért cserében Ausztriát gyakorlatilag mentesítették a jóvátételi fizetések alól. Seipelnek a népszövetségi kölcsönrel sikerült megvetnie az új Ausztria alapjait. Először tért vissza az ország életképességébe és jövője alakulásába vetett bizalom és remény.

Az egypártrendszer és a katolikus zászló mellett kiálló Seipel nézetei gyorsan terjedtek a növekvő parlamentellenes és antidemokratikus eszmék korszakában. A keresztényszociálisoknak sikerült a különböző frontszervezeteket saját elképzeléseiknek megfelelően átalakítani, s belőlük saját párthadsereget, a Heimwehrt létrehozni. A keresztényszociális kormány alatt megtisztították az állam végrehajtó szerveit (csendőrség, rendőrség és hivatásos hadsereg) a „megbízhatatlan elemektől”.

Ausztriának az 1920–1930-as években felettébb nehezebb sors jutott, mint Magyarországnak. A keresztényszociálisok és a szociáldemokraták rivalizálása miatt (Otto Bauer–Ignaz Seipel párharc) 1927–1934 között időnként polgárháborús helyzet uralkodott (1934-ben egyértelműen). Ráadásul külpolitikailag is vita folyt a kényszerű olasz, illetve az antant által megtiltott német orientáció, illetve a legitimizmus között; ezek a küzdelmek is öröklték a köztársaságot.

Ugyanakkor Ausztria jobban ráutalt volt az európai együttműködésre és jobban alkalmazkodott a megváltozott helyzethez: innét indult R. N. Coudenhove-Kalergi Páneurópa-mozgalma, miközben Richard Riedl az európai gazdasági unió élharcosa volt. Karl Anton Rohan pedig a kulturális együttműködést szorgalmazta.

Az 1933 januárjában Németországban hatalomra jutott nemzetiszocialista párt rövidesen éles támadásokat intézett Ausztria ellen. A súlyos incidensek miatt Ausztriában betiltották az NSDAP-t. Német részről válaszul élénk propaganda-hadjárat és terrorcselekmények következtek.

A több alternatíva között őrlődő osztrák vezetésnek Mussolini külpolitikai támogatása feltételül a baloldali pártokkal szembeni kemény fellépést állította. 1933. április 3-án az olasz diktátor Dollfuß kancellártól egyenesen az osztrák parlamenti rendszer felszámolását, a szociáldemokrata párt felosztatását, a fasiszta párt mintájára létrehozandó, s a Heimwehrré támaszkodó egységfrontot sürgetett. Keresztény és korporációs társadalmi tanokra építve olyan „hivatásrendi államot” terveztek, amely nem a születési-, hanem a hivatásrendekre épül. Ily módon szándékoztak leküzdeni az osztályharcot és egy „keresztény” rendszert felépíteni.

Dollfuß a „Harmadik Birodalom” ellen védekezve a fasiszta Olaszországban keresett és talált támogatóra. Megalakította a pártok feletti, olasz fasiszta mintára szerveződő Hazafias Frontot (Vaterländische Front), amely a régi osztrák hagyományokat is ápolta. Ezzel igyekezett enyhíteni a német nemzetiszocialista behatolás veszélyét, leküzdeni különböző politikai táborok „nagynémet” ideológiáját, egyben kikapcsolni a többpártrendszeren alapuló parlamenti-pluralista államot. Helyére a tekintélyuralmi államelveken nyugvó, hangsúlyozottan katolikus színezetű osztrák állami patriotizmust helyezte. 1933 augusztusában Mussolinivel megállapodott Ausztria határozottan autoritativ, parlament- és „marxistaellenes” irányvonalában.

Az ausztrofasizmus győzelmét jelezte, hogy 1934. május 1-jén *„Isten nevében”* új alkotmányt hirdettek ki, amely az autoritativ vezetés elvére épült. 1934–1938 között az osztrák hivatásrendi állam idején a hivatásrendek különböző testületeket alakítottak: államtanácsot, szövetségi kulturális tanácsot, szövetségi gazdasági tanácsot, tartományok tanácsát, amelyekben kinevezett tagok ültek. E tanácsoknak nem volt törvénykezési hatáskörük, azzal kizárólag a kormány rendelkezett. Valamennyi pártot feloszlatták, csak az egységes párt, a Hazafias Front maradt talpon. Külpolitikailag pedig az ország pedig tovább őrlődött Olaszország és Németország között.

1934. június 14-én Hitler Velencében először találkozott Mussolinivel. A *Duce* akkor diktátorkarrierje csúcspontján állt s nem hagyott kétséget arról, hogy megvédi Ausztria függetlenségét. Az 1935. áprilisi stresai konferencia – brit, francia, olasz részvétellel – is megerősítette Ausztria függetlenségének megőrzését; később mégis magára hagyták az országot.

1936-ban Németország nemzetközi pozíciójának jelentős erősödése és a nyugati demokráciák diplomáciai pozícióinak gyengülése – a szigorúan semleges magatartást biztosító Egyesült Államok miatt – rendkívül kedvezőtlen hatással járt Ausztriára nézve. Olaszország mindinkább kiszorult a közép-európai térségből, s helyére a Német Birodalom nyomult be. 1936 tavaszán Mussolini már Ausztria és Németország kiegyezési lehetőségeit kereste. Hitler megnyugtatóra – nagy álságosan – azt tanácsolta Schuschniggnek, bocsássa el Starhemberg alkancellárt, akinek Heimwehr-egységeit eddig ő fegyverezte fel. Mindez a *Heimwehr* erős pozíciója miatt Schuschnigg számára nem tűnt egyszerű vállalkozásnak, de végül minden nehézség nélkül megtörtént.

Az 1936. július 11-i német–osztrák szerződés Németország nagy diplomáciai sikerét jelentette. A nyilvánosság részére csak három pontból álló közleményt adtak ki, amely elismerte ugyan 1. „az Osztrák Szövetségi Állam teljes szuverenitását”, 2. a két kormány a másik államban fennálló belpolitikai rendet a másik állam belügyének tekintette, 3. ugyanakkor „az osztrák szövetségi kormány [...] a Német Birodalommal szemben folytatott politikáját mindenkor azon az elvi irányvonalon fogja tartani [...] hogy Ausztria német államnak vallja magát.”

1936 tavaszán közeledés indult meg a nemzetiszocialista Németország és a fasiszta Olaszország között, s a két nagyhatalom rövidesen megegyezett egymással érdekszféráik elhatárolásában és expanzív terveik kölcsönös támogatásában. Mussolini 1936. november 1-jén a milánói dómtéren tartott beszédében először beszélt Róma–Berlin tengelyről. A tengely létrejötte és megerősödése Olaszország földközi-tengeri érdekeinek német részről történt elismerésével, illetve Olaszország közép-európai befolyásának fokozatos feladásával járt együtt.

1937. november 6-án Olaszország belépett az antikomintern-paktumba. Az aláíráskor Ribbentrop szóba hozta Mussolininek Ausztriát. Ettől kezdve látszik döntő változás az olasz álláspontban Ausztriát illetően. Amikor Ribbentrop kijelentette, hogy a Róma és Berlin közötti „nagypolitikán” belül Ausztria csak másodlagos jelentőségű, s az együttműködés akadályát alkalmasint meg lehetne oldani, Mussolini azt válaszolta, hogy Ausztria nem olasz–német, hanem nemzetközi probléma. Így cserben hagyta Ausztriát, amelynek léte érdektelen lett számára. Ha még kétértelműen is, de végül is zöld utat adott Hitler anchluss-terveinek.

Az antikomintern-paktum az 1936. júliusi egyezmény fényében lehetetlenné tett minden külpolitikai lépést Ausztria számára, hogy segítségnyújtási egyezményt kössön Csehszlovákiával, esetleg szovjet garanciával a háta mögött.

1938. február 12-én Schuschnigg kancellárnak Berchtesgadenben előterjesztettek egy megállapodás-tervezetet, amely erős német befolyást irányzott elő az osztrák hadseregre, s a végrehajtó hatalom ellenőrzését Seyß-Inquart jövődó belügyminiszterre bízta. A nyomásnak engedve Schuschnigg végül aláírta a megállapodást. Voltaképpen csak olyan egyezményhez járult hozzá, amely az 1936.

júliusi megállapodások teljes körű végrehajtását garantálta, ténylegesen azonban megnyitotta a nemzetiszocialisták „legális” hatalommegragadásának útját. .

A növekvő német nyomásra Schuschnigg elhatározta, hogy az *anschluss* vagy *függetlenség* kérdésében március 13-ára népszavazást ír ki. Hitler a népszavazást a berchtesgadeni egyezmény megsértésének tekintette és előkészületeket tett a katonai bevonulásra. Elhatározását megkönnyítette Mussolini üzenete, hogy ezúttal semmiféle ellenlépést nem tesz.

Az 1938. március 12-i német katonai bevonulás ujjongó tömegei („virághadjarat”) láttán Hitler a korábbi uniós tervek helyett Ausztria teljes csatlakoztatásáról döntött. A március 13-án kibocsátott törvény Ausztriát már a Német Birodalom tartományaként (Ostmark) említette.

Azonnal megkezdődött Ausztria közigazgatási önállóságának megszüntetése és az ország beolvasztása a Német Birodalomba. A Gestapo még a katonai megszállás előtt megérkezett Bécsbe és azonnal megkezdte végzetes tevékenységét egész Ausztriában. Becslések szerint 60 000 osztrákot, köztük az ország egész politikai vezetését letartóztatták; számosan külföldre menekültek. Egyidejűleg megkezdődött az ausztriai zsidó lakosság tulajdonának lefoglalása, de az emigrációba vezető út még nyitva maradt. Az osztrák hadsereget egyesítették a Wehrmachttal, kiadták a birodalom közigazgatásának újjászervezéséről szóló törvényt, elrendelték az osztrák Nemzeti Bank beolvasztását a Reichsbankba, s a párt és az állam egységéről szóló birodalmi törvényt kiterjesztették Ausztriára is. Hitler ígéretessel megszerezte a katolikus egyház, majd Karl Renner egykori kormányelnök támogatását is az *anschluss*hoz. Ausztria rövid idő alatt névtelen országgá vált; területét hét körzetre (Gau) osztva sorolták be a Német Birodalomba.

Ausztria német megszállása, önálló államiságának megszűnése szinte visszhang nélkül maradt a világban. A nagyhatalmak rendkívül hűvösen viselkedtek az eseménnyel szemben. A néhány tiltakozás távoli országokból érkezett, köztük Mexikóból is. A szomszédos államok elégedettségüknek adtak kifejezést és elismerték Ausztria bekebelezését a Német Birodalomba. A Német Birodalomban és az Ostmarkban 1938. április 10-én megtartott népszavazás már az *anschluss* lezárult tényeit rögzítette; nem volt titkos, így nem felelt meg a demokratikus szabályoknak. Eredménye a gyanúsán magas 99%-os igen lett.

Ausztria a második világháborúban 240 tábornokot adott Hitlernek. Osztrákok a német Wehrmacht és a Waffen-SS egységeiben – 1,2 millióan – valamennyi fronton harcoltak, de a Balkánra csak osztrák tiszteket küldtek. 247 000 fő osztrák katona esett el vagy lett holtta nyilvánítva, 114 000 súlyos háborús sérülést szenvedett. Közel félmillióan hadifogságba kerültek. A polgári lakosság közül 24 ezren estek a szövetségesek légitámadásainak áldozatául.

1943. október–novemberben rendkívüli szerencse érte a nemlétező államot, amely alapvetően befolyásolta az ország háború utáni sorsát. A szövetséges külügyminiszterek 1943. november 1-i, a szabad és független Ausztriáról kiadott nyilatkozata rendkívüli politikai esélyt biztosított a háború utáni osztrák politikának. Ez lett az 1945 tavaszán született második Osztrák Köztársaság „születési anyakönyvi kivonata”, amely később megvetette az ún. áldozatmítosz alapját.

A nyilatkozat felvetette az ellenállás kérdését is a nemzetiszocializmustól való megszabadulás során. Utolsó bekezdését – miszerint Ausztriát felelősség terheli a Németország oldalán viselt háborúért, s a végső rendezés során figyelembe fogják venni, mennyiben járult hozzá önmaga felszabadításához – később különbözőképpen értékelték: Habsburg Ottó – aki Churchillnél és Rooseveltnél lobbizott az első áldozati tézisért – egyenesen Sztálin – és cseh ügynökei – kezét és a Szovjetunió veszélyes diplomáciai előretörését látta benne Bécs irányába. Ezért határozottan és írásban tiltakozott a szövetségesek kormányainál e megszövegezés ellen. Az ellentmondásos nyilatkozat voltaképpen az egymással ellentétes irányú erők hatását tükrözte: Ottó eredményes fáradozásai nélkül nem került volna be a nyilatkozatba Ausztria áldozati szerepe és szuverenitásának helyreállítása. Beneš munkálkodása nélkül pedig nem rögzítették volna, hogy Ausztriát is terheli felelősség a háborúért és a hitleri gasztettekért. Cordell Hull amerikai külügyminiszter szerint az utolsó bekezdés sima blöff volt: az 1943. július 10-i szicíliai angol–amerikai partraszállást követően – a német erők hátában, azok gyengítésére – az osztrák ellenállást igyekeztek bátorítani, ám mindez kevés visszhangra talált az osztrákok körében. Ausztria a moszkvai nyilatkozattal így a győzők oldalára és védelmébe került. De a szövetségesek csak 1945 júniusában jutottak egységes álláspontra ausztriai megszállási övezeteikről.

Az osztrák politikusok 1945 után jól éltek az ölükbe pottyant szerencsével, s országuk érdekét szem előtt tartva sorozatosan jobbnál jobb döntéseket hoztak. A szovjet parancsnokság Bécs felszabadítása (1945. április 14.) után az 1933-ban feloszlott parlament utolsó elnökét, a 75 éves szociáldemokrata Karl Rennert kérte fel kormányalakításra, aki – kiváló politikai érzékről tanúskodva – április 15-én alázatos hangú levelet írt Sztálinnak. A fővárosban az ellenállási mozgalomban részt vett három demokratikus párt április 27-én ideiglenes kormányt alakított és kiadta az új, demokratikus Osztrák Köztársaság helyreállítását bejelentő függetlenségi nyilatkozatát. Eszerint a köztársaságnak az 1920. évi alkotmány szellemében kellene működnie, s az anchluss egyszer s mindenkorra eltörölték. A nyilatkozat előtörténete – mint ismeretes – a szövetségesek 1943. novemberi nyilatkozatában rejlett, s a felszabadított ország státuszát igényelte. Az új kormányt a Vörös Hadsereg nevében Tolbuhin marsall még aznap elismerte; a nyugatiak bizalmatlansága azonban csak nyáron, bécsi megjelenésükkel és a brit Munkáspárt kormányra jutásával oldódott, s 1945. október 20-án ők is elismerték a bécsi kormányt. Így a náci múlt elhallgatásának politikája már közvetlenül a második köztársaság születésekor felbukkant: az 1945. április 27-i függetlenségi nyilatkozattal „nemcsak a köztársaságot kiáltották ki újra, hanem ünnepélyesen kimondták a bűnrészesség nélküli áldozat státusát is.”

A megszálló hatalmak az élet mielőbbi normalizálására és az osztrák önkormányzat feltételeinek kialakítására törekedtek. Az ország gazdasági vérkeringésének beindítása érdekében az ország egész területén engedélyezték a szabad mozgást a kereskedelmi cégek képviselői, a szállítmányozási cégek és a vasúti forgalom számára. Intézkedtek Bécs élelmiszerellátásának javításáról, s engedélyezték a három demokratikus párt (ÖVP, SPÖ, KPÖ), illetve a Szakszervezeti Szövetség (ÖGB) és a még az 1934–1938 közötti hivatásrendi állam időszakára visszanyúló munkáskamarák működését. A megszállási övezetek választóvonalai ellenére viszonylag gyorsan helyreállt a tartományok együttműködése és az övezetközi közigazgatás.

Az 1920–1930-as évek véres összeütközéseinek tapasztalatai nyomán – levonva annak tanulságait, teljes fordulatot végrehajtva s új pozíciót felvéve – Ausztria két nagy politikai tábora 1945 után felismerte, hogy csak a demokrácia, az együttműködés és a tolerancia lehet Ausztria közös újjáépítésének alapja. 1945 után ezért az ÖVP abszolút többsége ellenére sem ragaszkodott az egyedüli kormányalakításhoz, hanem a három párt képviselőiből koalíciós kormányt hozott létre. A kompromisszumkészség, a politikai pártok nagykoalíciós hajlama és politikája, a munkaadók és munkavállalók megállapodásai és egyeztetései, a „csendes osztályharc” egy érett, gyakorlatias, „nagykorú” és megfontolt politikálást jeleztek.

Mivel a 700 ezer fős megszálló csapatok ellátása nagy terheket rótt a lakosságra, s a megszállási költségek az állami költségvetés 35%-át tették ki, osztrák kérésre a szovjet és az amerikai haderő 1946. decemberben lemondott a megszállási költségek megtérítésének jelentős részéről, így a fenti arány 15%-ra csökkent.

A náci rendszert 1945 után elítélő irodalomözönben és az európai közhangulatban elfelejtődött az osztrák kollaboráció és a vele járó haszonélvezet. Ausztria csendben levált Németországról, s nem vállalt semmiféle háborús felelősséget.

Így nemzetközileg felértékelődve az osztrák kormány és társadalom Dél-Tirol visszatérését az önállóságát visszanyert Ausztria elsőrendű külpolitikai céljának tekintette, amelyre a parlament 1945. decemberben egyhangúlag felhatalmazta. 1946. május 1-jén az ENSZ valamennyi tagállamához intézett osztrák Dél-Tirol memorandum a terület Ausztriához csatolása esetére Olaszország gazdasági érdekeinek megőrzésére hajlandó volt különféle engedményeket tenni. A harmadik párizsi külügyminiszeri konferencia azonban elutasította a Dél-Tirolra vonatkozó osztrák igényt. Ezután Ausztria az Olaszországgal folytatott közvetlen tárgyalással igyekezett autonómiát biztosítani Dél-Tirolnak. Az 1946. szeptember 5-én Párizsban aláírt osztrák–olasz egyezmény (Gruber–De Gasperi-egyezmény) kimondta, hogy Bozen (Bolzano) és Trient (Trentino–Alto Adige) tartományok osztrák kisebbsége egyenjogúságot élvez. Az osztrák többségű körzetekben az elemi és középiskolákban az oktatás német nyelven folyhat, a hivatalok két nyelven tárgyalnak, és állásaik betöltésénél figyelembe kell venni a lakosság nemzetiségi összetételét.

Az egyezmény néhány pontjának eltérő értelmezése azonban újabb konfliktusokhoz vezetett az olasz és osztrák kormány között. A két ország vitája során Ausztria 1959-ben az ENSZ-hez fordult. Hosszas tárgyalás után 1969 őszén megoldási javaslat körvonalazódott. Az ún. csomag (Paket) a Trient–Dél-Tirol térség addigi jogköreinek átruházását, a cselekvési naptár (Operationskalender) pedig egyfajta menetrendet tartalmazott. A Dél-Tirol körüli vita végül 1992-ben ENSZ segédlettel zárult le. Ausztria előtte jegyzékben erősítette meg a dél-tirol csomagterv végrehajtását, de elismerték jogát arra, hogy szükség esetén szót emeljen német ajkú lakosságának ügyeiben.

A szövetségesek potsdami konferenciájának határozata alapján a négy megszálló hatalom övezeteikben igényt tarthatott az egykori Német Birodalom és a német állampolgárok tulajdonára. „Német tulajdonnak” minősültek azok a tulajdonok és ipari létesítmények, amelyekben a „Harmadik Birodalom” (vagy korábbi osztrák tulajdonosa) több mint 10%-kal rendelkezett. Bécsben és Alsó-Ausztriában szinte minden nagyobb ipari üzem e kategóriába esett.

A szovjet megszállási övezetben a Vörös Hadsereg és politikai képviselői e határozatból vezették le azon jogukat, hogy nyersanyagokat, még sértetlen gépeket és ipari létesítményeket leszereljenek és a Szovjetunióba szállítsanak, vagy pedig Ausztriában hagyásuk fejében magas jóvátételt (Reparationen) követeljenek értük. Ausztria déli és nyugati részén a nyugati hatalmak – a francia megszállók néhány kivételétől eltekintve – a „*német tulajdont*” átengedték az Osztrák Köztársaságnak, mivel az Egyesült Államok és Nagy-Britannia az osztrák kormánypártok konszenzusa keretében létrejött államosítást elismerte a tulajdoni kérdés rendezésének. Sőt: amerikai kezdeményezésre és a többi nyugati megszálló hatóság támogatásával a Figl-kormányt a szovjet övezetben is arra bátorították: nagymérvű államosítási törvénnyel akadályozza meg, hogy a gazdaság fontos részei szovjet kézbe kerüljenek. Az osztrák kormány megfogadta a tanácsot, s preventív államosítással sikerült az egykori német tulajdon nagy részét osztrák, s nem a megszálló hatalmak kezébe juttatni. A Szovjetunió – amely ellen elsősorban ezek a törvényes intézkedések folytak – övezetében nem ismerte el a privatizációs lépéseket.

Az államosítás több szakaszban történt és két államosítási törvény rögzítette; az első 1946. július 26-án bocsájtották ki. Egyhangú parlamenti határozattal államosítottak 70 ipari vállalkozást, közöttük a linzi vas-, acél- és fémipar, a vegyiművek, a kőolajipar, a gép- és hajógyártás, elektromos ipar, stb. vezető üzemait, amelyek közel 100 ezer munkást, az iparban foglalkoztatottak 16%-át tették ki, s a nettó termelési érték 26%-át állították elő. Az államosítások három vezető bankintézetet (Creditanstalt, Länderbank, Hypothek und Kredit Institut) is érintettek. Az 1947. március 26-i második államosítási törvény keretében az elektrogazdaság nagy része került a második köztársaság tulajdonába. Eközben csak a tulajdonviszonyok változtak, a vállalkozási formák érintetlenek maradtak. A szovjetek által megszállt területen az államosítások csak az 1955. évi államszerződés után léphettek hatályba, de az államosítási rendeletekkel mégis sikerült megakadályozni számos ipari üzem leszerelését és elszállítását.

Ausztriában a Marshall-terv a többi segélyezett országgal összevetve nagyobb arányban járult hozzá a gazdaság helyreállításához. Az ország három nyugati övezetének juttatott segély összege (hozzávetőlegesen 1,5 milliárd dollár) nagyjából ugyanakkora volt, mint a szovjet övezetből jóvátétel címén elszállított javak értéke. Az ERP-támogatásból – egyedüli kivételként – Ausztria szovjet övezete is részesült. Ausztriában egy főre 131 dollár értékű segély jutott, amely a legmagasabb összeg volt a segélyezett országok sorában. Az országba 1945–1955 között 1,92 milliárd dollár értékű külföldi segély 80%-a az Egyesült Államokból érkezett. 1948–1953 között Ausztria még ajándékok formájában is csaknem egymilliárd dollárhoz jutott, amelynek szervezésében Zita is aktívan részt vett. Az amerikai segély 1948–1949-ben Ausztria nemzeti jövedelmének 14%-át tette ki.

A sikertörténet folytatásaként az osztrák társadalmi fejlődés korszakos jelentőségű fejleménye volt, hogy a belpolitikai és a munkaügyi küzdőtéren nem újultak ki azok a megrendítő erejű politikai és szociális összeütközések, amelyek az országot a két világháború között többször is a polgárháború küszöbére, végül pedig (1934-ben) polgárháborúba sodorták, majd a hitleri agresszió könnyű áldozatává tették.

A második világháború után az osztrák szociális partnerség rendszere a vállalkozók és a szakszervezetek kapcsolatának mintapéldája volt. Ausztria gazdasági és szociális

partnerei tanultak az első köztársaság keserű tapasztalataiból. A munkavállalók és vállalkozók képviselői a második köztársaságban felismerték, hogy közösen kell előkészíteni és végrehajtani a gazdaságpolitikai intézkedéseket, s eközben a legfőbb szempont az egész gazdaság igényeinek figyelembevétele. A szoros együttműködésnek leginkább a bér- és árviszonyokat kell ellenőrzés alatt tartania. A munkaadó- és munkavállaló-szervezetek (vagyis a szociális partnerek) tárgyalások révén, megegyezéssel politikával oldják fel érdekellentéteiket és akadályozzák meg az országban nyílt konfliktusok kitörését.

Az osztrák államszerződés létrejötte az 1943. novemberi moszkvai külügyminiszteri konferencia nyilatkozatára nyúlik vissza. Az osztrák államszerződésről a szövetségesek 1946. decemberi New York-i külügyminiszteri konferenciája határozott. De a háború utáni első években az államszerződés még megghiúsult azon, hogy a Németországgal kötendő békeszerződéssel kapcsolták össze, amely a hidegháború kibontakozásával egyre valószínűtlenebbé vált.

Vezető osztrák politikusok – Renner, Körner, Raab, Figl, Kreisky, Maleta és Gruber – 1947 óta különböző alkalmakkor többször utaltak Ausztria semlegességi státusának célszerűségére, felkarolva a háború alatt már elvétve felbukkanó ötletet. A szövetségi rendszerektől való távolmaradással, a semlegesség önkéntes vállalásával, majd annak örökös időkre vonatkozó gondolatával mindkét állampárt (ÖVP és az SPÖ) külpolitikai vonalvezetése egyetértett.

Sztálin halála után a Hruscsov-féle szovjet vezetés a korábbi szovjet politika ártértékelésével igyekezett nemzetközi pozícióját javítani, mert nyugati oldalon több sikeres lépés történt. Az osztrák külpolitika jó taktikai érzékéről tanúskodott, hogy az 1954. január–februári berlini négyhatalmi konferencián az osztrák szövetségi kormány először nyújtott be felhívást arról: senkivel sem lép katonai szövetségre, területén nem engedélyez katonai támaszpontokat és nemzetközi jogilag – Svájcra hasonlóan – örökös semlegességet vállal. A felhívás mintegy hidat vert Molotov későbbi, 1955. február 8-i nyilatkozatához, miszerint az Ausztria által a berlini konferencián felkínált semlegesség megfelelő alapot jelenthet a megegyezésre. Az 1955. április 12–15. közötti moszkvai megbeszélések áttörést hoztak, amelyet az osztrák semlegesség születésének tekintenek. Az osztrák semlegesség önkéntes felkínálása – összekötve azzal, hogy nem tartalmazott katonai feltételeket s nem társult egyik hatalom katonai jelenlétéhez sem – fontos volt Hruscsov számára nemzetközi tárgyalási hajlandóságát demonstratív módon bizonyítandó. Ezért a svájci minta alapján rövid úton megállapodtak Ausztria jövőbeni örökös semlegességéről. A szovjet kormány garanciaként elfogadta Ausztria semlegességét egy újólagos, Németországgal való egyesülést megakadályozandó. Az osztrák államszerződést 1955. május 15-én írták alá a bécsi Belvedere-kastély márványtermében. A szövetséges megszálló csapatok az év végéig kivonultak az országból. A 150 millió dollár értékű volt német vagyont Ausztria áruszállításokkal válthatta meg, s a Szovjetunióknak tíz évig évente egymillió tonna kőolaj szállítására kötelezte magát (összesen csak hat millió tonnát szállított). A Dunagőzhajózási Társaság bel- és külföldi vagyonát kétféle dollárral megválthatta.

Az államszerződés aláírása és a megszálló csapatok kivonása egy sor kedvező körülmény egybeesésével magyarázható. Ma már bizonyos, hogy 1955 tavaszán Ausztria számára kinyílt „a történelem ablaka”, amelynek felismerése az akkori osztrák kormánycsapat érdeme volt. Helyesen ítélték meg és ismerték fel a rendkívüli

lehetőséget, s a valószínűleg egyedüli lehetőség alapján cselekedtek. 1955 után így az ártatlan áldozat elméletéből kialakított ideológia az örökös semlegességhez kötve a nemzeti ideológia lényegi eleme lett.

Egy rövid néppárti kormányzást (Josef Klaus kancellárságával) követően a szociáldemokrata Bruno Kreisky kormányzási korszaka (1970–1983) Ausztria második világháború utáni történetének legfényesebb időszaka. Még 1970 tavaszán szocialista és pártonkívüli szakértők bevonásával kidolgoztatta a Modern Ausztria komplex, nagylélegzetű reformtervét. A gazdaságpolitikai célok olyan szerkezetváltozást irányoztak elő, amely az országot Svédország és Svájc szintjére emelheti. A gazdasági növekedés már 1970-ben meghaladta a 8%-ot, ami rendkívüli teljesítménynek számított.

A „Napkirály” reformjai rövid időn belül az élet minden területén felgyorsították a fejlődést, és Ausztriát az élvonalban haladó modern ipari országok sorába emelték. A magántőke a szociális területen hozott áldozatokért a modernizált nemzetgazdaság eredményeivel és kibővült világpiaci lehetőségeivel kárpótolta magát. Ausztriában a szocialista reformpolitika és a szociális partnerség elve működésének kedveztek a más nyugat-európai országoknál demokratikusabb tulajdonviszonyok. Ráadásul az országban 1957-től az érdekegyeztetés szinte egyedülállóan átfogó rendszere alakult ki a felmerülő problémák megoldására. Az önkéntes, törvényi szabályozás nélkül működő, bér- és árkérdéseket tárgyaló Paritásos Bizottság (tagjai a szakszervezetek, a szövetségi munkáskamara, a gazdasági kamara, a mezőgazdasági kamarák elnöki konferenciája, az Osztrák Nemzeti Bank, a mező- és erdőgazdasági, a gazdasági- és a munkaügyi-minisztérium) elnöke a kancellár.

A gazdaság a Kreisky-kormány idején rendkívül dinamikusan fejlődött: egy évtized alatt, az 1970-es évek végére 52%-os növekedést ért el. A bruttó nemzeti termék értéke 1978-ban 56,4 milliárd dollárt, egy főre számítva 7520 dollárt tett ki (Magyarországon akkor ez 36,8 milliárd dollár, egy főre pedig 3450 dollár volt).

A jóléti éveket ugyanakkor beárnyékolta a gyakori politikai és korrupciós botrányok (fegyverszállítási, építkezési, sajtófinanszírozási, stb.), amelyek felkavarták a közvéleményt, s előre vetítették a pártpolitikai paletta átrendeződését, valamint szélsőséges irányzatok (Jörg Haider) megerősödését.

Ausztria az Európai Unióhoz való csatlakozással (1995) foglalta el szerves európai pozícióját. Az „osztrák út” sikerét jelzi többek között az is, hogy 2009-ben Ausztria egy főre jutó GDP-je 45 686 amerikai dollár volt, amellyel a 9. helyet foglalta el a világban. (Magyarország ugyanakkor 12 914 amerikai dollár GDP-vel a 47. helyen állt.)

Irodalom

- Andrássy Gyula gróf: *Diplomácia és háború*. Göncöl–Primusz, 1990.
- Baier, Stephan – Demmerle, Eva: *Habsburg Ottó élete*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2003.
- Benedikt, Heinrich (Hrsg.): *Geschichte der Republik Österreich*. Wien, 1954.
- Boulay, Cyrille: *Királyi legendák – Az európai királyi udvarok közelről*. Magyar Könyvklub, Budapest, 2006.
- Brandt, Willy – Kreisky, Bruno – Palme, Olof: *Levelek és beszélgetések*. Évszám és kiadó nélkül.
- Carsten, Francis L.: *Die erste österreichische Republik im Spiegel zeitgenössischen Quellen*. Graz–Wien–Köln, 1988.
- Chorherr, Thomas: *Eine kurze Geschichte der 2. Republik*. Ueberreuter, Wien, 2005.
- Corvaja, Santi: *Hitler és Mussolini. A titkos találkozók*. Alexandra, Pécs, 2001.
- Fejtő Ferenc: *Rekviem egy hajdanvolt birodalomért. Ausztria–Magyarország szétrombolása*. Atlantisz, Budapest, 1997.
- Fiziker Róbert: *Habsburg kontra Hitler. Legitimisták az Anschluss ellen, az önálló Ausztriáért*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2010.
- Galántai József: *A Habsburg-monarchia alkonya. Osztrák–magyar dualizmus 1867–1918*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985.
- Galántai József: *Az I. világháború*. Korona Kiadó, Budapest, 2000.
- Galántai József: *Magyarország az első világháborúban*. Korona Kiadó, Budapest, 2001.
- Gál Gyula: *A dél-tiroli kérdés*. Teleki László Alapítvány Könyvtára, Budapest, 1995.
- Goldinger, Walter: *Geschichte der Republik Österreich*. Wien, 1961.
- Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1934.
- Grössing, Sigrid-Maria. *Tragédiák a Habsburg-házban*. Gabo Kiadó, Budapest, 2007.
- Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- Hammond, Beate: *Mária Terézia, Erzsébet, Zita – Nagy császárnék fiatal lány korukban*. Gabo Kiadó, Budapest, 2006.
- Karner, Stefan – Stelzl-Marx, Barbara (Hg.): *Die Rote Armee in Österreich. Sowjetische Besatzung 1945–1955*. Beiträge, Graz–Wien–München, 2005.
- Katus László: *Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918)*. In: Romsics Ignác (főszerk.): *Magyarország története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007.
- Kerekes Lajos: *Ausztria hatvan éve 1918–1978*. Gondolat, Budapest, 1984.

- Kozári Monika: *A dualista rendszer (1867–1918)*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2005.
- Kozári Monika: *Magyarország története 16. A dualizmus kora 1867–1914*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2009.
- Kreisky, Bruno: *A politikához víziók kellenek*. Évszám és kiadó nélkül.
- Lendvai, Paul: *Az osztrák titok*. Sanoma, Budapest, 2008.
- Maruzsa Zoltán Viktor: *Az osztrák külpolitika a szövetséges megszállástól az európai integrációig (1945–1995)*. Eötvös József Főiskolai Kiadó, Baja, 2007.
- Mikoletzky, Hanns Leo: *Österreichische Zeitgeschichte vom Ende des Ersten Weltkrieges bis zum Staatsvertrag*. Wien, 1962.
- Müller-Kaspar, Ulrike (Hrsg.): *Österreich von A bis Z. Von Ostarrichi bis ins 21. Jahrhundert*. Tosa Verlagsgesellschaft, Wien, 2005.
- Németh István: *Európa-tervek 1300–1945. Visszapillantás a jövőbe*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2001.
- Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945. I. kötet. Az 1918. novemberi forradalom és a weimari köztársaság. Összegzés és dokumentumok*. L'Harmattan, Budapest, 2007. *II. kötet. A „Harmadik Birodalom”. Összegzés és dokumentumok*. L'Harmattan, Budapest, 2007.
- Österreich. Tatsachen und Zahlen*. Hrsg. vom Bundespressedienst, Wien, 1998.
- Reisberg, Arnold: *1934. február. Egy felkelés okai és következményei*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975.
- Romsics Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996.
- Romsics Ignác (szerk.): *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19. és 20. században*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1997.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- Romsics Ignác: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
- Romsics Gergely: *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2010.
- Rotter, Manfred: *Der Staatsvertrag*. In: Reinhold Sieder u. a. (Hg.): *Österreich 1945–1995. Gesellschaft, Politik, Kultur*. Wien, 1995.
- Simon, Walter B.: *Österreich 1918–1938. Ideologien und Politik*. Graz–Wien–Köln, 1984.
- Schuschnigg, Kurt: *Dreimal Österreich*. Thomas-Verlag, Jakob Hegner in Wien, 1937.
- Skalnik, Kurt (Hrsg.): *Österreich 1918–1938. Die Erste Republik*. 2. köt. Graz–Wien–Köln, 1983.
- Sked, Alan: *Der Fall des Hauses Habsburg. Der unzeitige Tod eines Kaiserreichs*. Komet, Köln, é. n.
- Steinbach, Günther: *Kanzler, Krisen, Katastrophen*. Wien, 2006.
- Steininger, Rolf: *Der Staatsvertrag. Österreich im Schatten von deutscher Frage und Kaltem Krieg 1939–1955*. Studienverlag, Innsbruck–Wien–Bozen, 2005.
- Stourzh, Gerald: *Um Einheit und Freiheit. Staatsvertrag, Neutralität und das Ende der Ost-West-Besetzung Österreichs 1945–1955*, Wien [u. a.], 2005.
- Suppan, Arnold – Stourzh, Gerald – Müller, Wolfgang (Hg.): *Der österreichische Staatsvertrag: Internationale Strategie, rechtliche Relevanz, nationale Identität*. Archiv für Österreichische Geschichte 140, Wien, 2005.

- Tálos, Emmerich – Hanisch, Ernst – Neugebauer, Wolfgang: *NS-Herrschaft in Österreich 1938–1945*. Wien, 1988.
- Tilkovszky Loránt: *Ausztria és Magyarország a vészterhes Európában. A budapesti osztrák követség megfigyelései és helyzetelemzései 1933–1938. évi politikai jelentéseiben*. Paulus–Publicing Bt, Budapest, 2002.
- Trost, Ernst: *Österreich ist frei – Leopold Figl und der Weg zum Staatsvertrag*. Wien, 2005.
- Vocelka, Karl: *Geschichte Österreichs. Kultur – Gesellschaft – Politik*. Wilhelm Heyne Verlag, München, 2002.
- Waldheim, Kurt: *Der österreichische Weg. Aus der Isolation zur Neutralität*. Verlag Fritz Molden, Wien–München–Zürich, 1971.
- Waldheim, Kurt: *Nehéz mesterség*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1979.
- Wolfram, Herwig von (Hrsg.): *Österreichische Geschichte 1890–1990. Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert*/Ernst Hanisch. Ueberreuter, Wien, 1994.
- Zöllner, Erich: *Ausztria története*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.

A fenti szöveg Németh István: *Az osztrák út. Ausztria a 20. században. Összegzés és dokumentumok*. (Líceum Kiadó, Eger, 2011.) c. könyvének részlete (11–90 old.).